

J.C. og kirkelovene 1922

Af Carl Trock

Det har været naturligt så vidt muligt at samle præstelønningslovene under ét, da behandlingen af området først slutter 1922:

Den allermindste »lønningslov« 1917/18. 12/2 18 fremsatte Povlsen forslag om »et Tillæg til Lov om MR af 10. maj 1912« for at løse et problem om betaling til kirkebetjeningen for medvirken i gudstjenester i sogne, hvor der var ansat de såkaldte »straffepræster« eller andenpræster for sogne, hvor en kreds ønskede en anden præst end sognepræsten og selv betalte hans løn. Efter loven var der i alt ansat i hele landet 6 sådanne præster og det var uklart hvordan kirkebetjeningen skulle lønnes ved gudstjenester, hvor de prædikede. Det løstes ved at kredsene, der ønskede andenpræsten ansat også måtte sørge for betjeningens løn, mens sognepræsten og kirkebetjeningen havde krav på vanligt offer og accidenser for de af andenpræsten udførte kirkelige handlinger.¹ – 6 andenpræster var indtil da alt hvad der kom ud af KU.s arbejde for at sikre Indre Mission ret forkyndelse, når den ikke var tilfreds med den sognepræst, som MR havde valgt og ikke ville bruge valgmenighedsloven.

Venstres partiprotokoller giver baggrunden for det lidt der ellers forud havde afhjulpet på krigstidens prisforhøjelser og for hvad der før og efter 1920 kom af præstelønningslove:

20/1 16 sagde Brorsen: Vi skal ikke altid modsætte os maksimalpriser, for de kan være nødvendige med vore høje priser. – 17/11 16 nævnte J.C., han var kontrolminister, at der kom forslag om dyrtidstillæg. Brandes vilde give statsfunktionærer 400 kr. til gifte og 200 kr. til ugifte, og han mente at forslaget burde gennemføres, måske ved en grænse ved de højeste lønninger. – 14/6 17 viste drøftelse om lønningskommissionens nedsættelse, at V. var ved at blive påholdende. Jensen-Sønderup fandt det klogt at gå med, Neergaard, Kragh og Slebsager ville ikke

1. Rigsdagsårbog 1918/19. Fremsat i Lt. 12/2, vedtoges uforandret og stadfæstedes 3. juni 1919. – Bestemmelsen i lønningsloven af 1913 om revision inden udgangen af 1917 medførte en mindre lønningslov 12 marts 1918, der forhøjede lønnen for præster i 2. og 3. lønklasse med 200 kr. og gav nogen forhøjelse for kapellaner, jfr. Stenbæk 80.

gå med, og Kl. Berntsen og Pinstrup talte imod sådan at flytte penge fra landet til byerne. En afstemning viste at 17 var positive, 16 imod (Protokol nr. 9). – Og dog: 24/6 19, hvor et valg var nærmere, forelagdes partiet forslag om midlertidigt løntillæg fra 1/4 og forsørgertillæg, hvor der var børn. Udgifterne skulle jo dækkes og det gav betænkelighed, men der var ingen lyst til at partiet indtog særstandpunkt, og det midlertidige tillæg fra 1/10 vedtoges med stort flertal (Protokol nr. 10).

Lønningsloven for Folkekirkenes Tjenestemænd udenfor København og Frederiksberg gav mest en mindre forbedring af de lavest lønnede og udsættelse af en virkelig præstelønningsreform. Den kom i samlingen 1918/19 i forbindelse med en almen tjenestemandslønningslov, arbejdet dermed havde ført til at præsternes forhold toges op i et særligt kirkeministerielt udvalg. Lovforslag blev fremsat 28/8 i den overordnede samling og blev lov 4/10 19.²

Bispernes løn ansattes til 11.400 kr. og Sjællands biskop til 12.600 kr. Præsteembederne foresloges inddelt i 4 lønklasser, det blev sat ned til 200 embeder i 1. lønklasse (sp. og rkp. i købstæderne) fra 6.000 stigende til 7.500 kr., 2. lønklasse nedsat til at omfatte 400 embeder fik fra 4.440 stigende til 6.360 kr., 3. lønklasse (samtlige resterende sp. og rkp. i købstæderne) fra 3.480 op til 5.640 kr. og efter 24 tjenesteår et tillæg på 360 kr., 4. lønklasse (faste kapellaner på landet) med fra 3.120 op til 4.200 kr. Til de grundbeløb fik alle stedtillæg, dyrtidstillæg og konjunkturtillæg ganske som i den almindelige lønningslov af 12/9 19. MR'ene kunne erklære sig om samtlige ansøgninger og enhver teol. kandidat kunne søge ethvert embede, men for at få løn efter 2. lønklasse fordre-des 8 års eksamensalder og til 1. lønklasse 16 års eksamensalder. Der måtte yderligere bestemmelser til, bl.a. om præster der var forblevet ansat efter 1913-loven.

Af udgifterne bestemtes først, hvad staten skulle udrede: Selvfølgelig som lige fra den første grundlovs tid hele bispernes løn, da deres tiender da var inddraget i statskassen, og til præsterne i de 4 lønklasser henholdsvis 1.800, 1.200, 900 og 600 kr., er der tjenestebolig fradrages 1/8 af begyndelseslønnen, og til enkepensioner blev der 600, 400, 300 og 200 kr. Dertil kom så hvad »de fra gammel Tid til Folkekirken tillagte Midler« – statsmidler, sagde Povlsen – indbragte i en lønningsfond, hvori skulle indgå midler fra præstegårdenes udstykning, loven derom vedtoges samme dag som præstelønningsloven 4/10 1919, og fra afløsning af tiender – og afløsning af offer og accidenser og købstædernes

2. Rigsdagsårbog 1918/19 405ff.

præstepenge, der skulle finde sted senest 1/4 1920; hvad der mere behøvedes skulde fremkomme ved en kirkeskat lignet »paa de til Folkekirken hørende Beboere udenfor København og Frederiksberg«, valgmenighedsmedlemmer undtagne; kommunerne foretager ligningen, og får 2% af beløbet til dækning af udgifterne derved. Tilsvarende vederlag til kirkebetjeningen lignedes som ovenfor. Det ministerielle udvalg havde overvejet at MR'ene forestod den kirkelige ligning og opkrævede kirkeskatten, men kirkeministeriet havde foretrukket at overlade det til kommunerne.³

Under behandlingen var antallet af embeder i 1. lønklasse jo sat ned til 200 fra 250, idet der skete reduktion i lønningerne, 2. lønklasse blev nedsat til 400 fra 425, mens 3. lønklasse fik et alderstillæg mere, herom var Ft. enigt. Større diskussion opstod der om, hvorvidt præsterne måtte modtage gaver, sådan som ved næsten alle tidligere lovforslag om præstelønningerne. Det måtte de ikke, mulige gaver skulle overgives til kirkelige eller humane formål; betaling for kirkelige handlinger indenfor pastoratet eller købstaden skulle forbydes fra 1/4 1920; men det ville flertallet ikke fastholde for embedshandlinger udenfor de grænser, da »det kunde komme til at virke paa en urimelig Maade«, mens mindretallet V. ville have det forbudt også der. Flertallets forslag vedtoges med

3. Den store lønningskommission havde oprindelig villet inddrage også præsternes løn i arbejdet, men deres specielle forhold og det store arbejdspres der var i forvejen, fik kommissionen til at henstille til kirkeministeriet at det nedsatte et udvalg om præstelønnen. Det nedsattes 1. april 1918 og bestod bl.a. af departementschef Damkier, 2 højere gejstlige, Præsteforeningens formand provst M.K. Mogensen og en fra hver af de politiske partier: Moltesen, fra R. K.H. Koefoed, MF 1913-20, 1924 Finansministeriets departementschef, fra S. Valdemar Olsen, MF 1906-10 og 1913-27 og fra K. Oluf Jensen, ML 1910-36, forstander Nykøbing F. Hospital. – Der var opnået fuldstændig enighed, opnås det i Rigsdagen kan en præstelønningslov træde i kraft samtidig med lønningsloven for statens andre tjenestemænd, sagde Povlsen ved fremsættelsen 28. august 1919. Lønsatserne var ansat efter lønnen for de højere almenskoler, så 3. lønklasse svarede til en »adjunkt«s løn, 2. lønklasse var halvvejs mod en lektorløn og 1. lønklasse mellem lektorlønnen og rektorlønnen. – Men når præsternes løn dels skulle komme fra de »fra gammel Tid til Folkekirken henlagte Midler« – Povlsen statsmidler sp. 7582 – så burde valgmenighedspræster også have lønandel derfra, mente Jensen-Sønderup (sp. 7597). Ham svarede Povlsen, at her afgøres intet »principielt« om midler henlagt til sognekaldene skal indgå i Lønningsfonden, det var foregrebet allerede i 1870'erne (jfr. KhS 1981 81ff.), men når vi kommer til principperne, så må vi strække os langt videre end J-S., »saa maa vi ogsaa naa dem, der staar helt uden Forbindelse med vor Folkekirke« (7604). – Moltesen havde spurgt J.C. om andet principielt og fik svaret 24. februar 1919: »Jeg har intet at indvende imod, at Staten overtager Præsternes Pensionering, hvilket er ret naturligt, saa længe de er Statens Embedsmænd« – for J.C. var spørgsmålet så, at de ikke burde være det? – Om loven se Stenbæk 81ff.

61 st. mod 40. – Strid kom der om, hvorvidt kommunen eller MR'et skulle foretage ligningen. J.C. tog her for eneste gang ordet for at støtte, at det måtte MR'ene kunne gøre. S. gik ind for det, men det forkastedes med 51 st. mod 49, 2 undlod at stemme, den ene var Oskar Andersen, og 38 var fraværende. For det havde bl.a. J.C. og Jensen-Sønderup stemt og hele S., imod stemte R. og bl.a. Kl. Berntsen, Neergaard, Ft.s formand Pedersen-Nyskov, Slebsager og Sporon-Fiedler fra K. En sidste uenighed rejste forslaget om, at alene bisper og præster i 1. lønklasse skulle udnævnes og afskediges af kongen, her var J.C. imod, men det vedtoges med 66 st. mod 32. – § 53 gav præsteforeningen forhandlingsret!

For præsterne i Kbhvn. og på Frederiksberg nævntes nogle »midlertidige Bestemmelser«, og indtil en lov herom var vedtaget fik kirkeministeren bemyndigelse til fra 1/10 19 at supplere deres indtægter, så ingen fast ansat præst fik mindre i løn og tillæg, end hvis hans embede var indordnet i 3. eller 4. lønklasse. Pengene dertil kunne i Kbhvn. komme fra opsparede restbeløb af præstepengene siden 31/8 16 og slog de ikke til, skulle resten komme fra ligningen af præste-, degne- og klokkerpengene; hvad der måtte mangle på Frederiksberg måtte komme fra tillægsligning til ligningen af afløsningsvederlaget for højtidsofferet. Præsterne i begge kommuner tillagdes dyrtidstillæg og konjunkturtillæg af staten. Senest inden udgangen af den ordentlige rigsdagssamling 1919/20 skulle kirkeministeren fremlægge lovforslag derom.

12/3 20 fremsatte Povlsen i Ft. forslag til *lønningslov for folkekirkens tjenestemænd i Kbhvn. og på Frederiksberg*. Valget 26/4 20 førte efter overgange med Liebe og Friis som statsministre til at Neergaard 5/5 20 blev statsminister og J.C. kirkeminister, mens Povlsen blev ordfører for Ft.udvalgets betænkning 9/4. Der var foreslået 5 lønningsklasser: 1. omfattende 8 embeder med 9.600 kr., idet Vor Frelses sognekald kom med, 2. med 37 embeder, flest sognepræster, og med fra 7.500 til 8.700 kr., 3. med fra 5.700 stigende til 7.140 kr. (omfattede de sidste sognekald og 15 rkp.), 4. fra 4.800 til 6.600 kr. (resten af res. kap.) og 5. fra 3.480 til 4.920 kr. (kaldskapellaner), mens der tildeltes et honorar på 1.800 kr. Til præsterne i de 5 lønklasser kom stedtillæg, dyrtidstillæg og konjunkturtillæg efter tjenestemandslovens bestemmelser. Lønnen i 1. lønklasse forudsatte 20 års eksamensalder, i 1. lønklasse 16 års eksamensalder og 3. lønklasse 8 års tjenestealder. Loven omfattede alle stillinger, fra kantorer og organister til kirkebude, bælgetrædere og medlemmer af kirkekor. Pension og 3. mdr.s efterløn tilkom efter reglerne i tjenestemandsloven præster, kordegne og gravere. Ansatte funktionærer kunne få tillagt understøttelse. Staten skulle dække dyrtidstillæg,

konjunkturtillæg, efterindtægt og personlige tillæg samt til pensioner fra 2.400 til 900 kr. og til enker fra 800 til 300 kr. Dertil kom i øvrigt fra de »fra gammel Tid« til embederne henlagte kirkelige midler og ved tillægsligning i Kbhvn. til præste-, degne- og klokkerpenge og på Frederiksberg ved tillægsligning til vederlaget for afløst høstoffer. Mht. præsternes løn skulle loven have haft tilbagevirkende kraft fra 1/10; men loven endte med at skulle træde i kraft 1/7 1920. Undervejs havde Ft. ændret en 6. lønklasse til honorarlønning, ellers øgedes løn til kantorer og organister noget ligesom lønnen i 5. lønningsklasse. Lt. vedtog understøttelse af afgåede kantorer og organister, idet de mistede den foreslåede status som tjenestemænd, da de kun er optaget mindre tid af deres arbejde.

Men 7/4 bebudede *Neergaard* i Lt. sin regerings nødvendige politik og fremhævede, at der bl.a. blev tale om indskrænkning af udgifterne, for at sikre balancen i statshusholdningen. Ved Lt.s næste møde havde *J.C.* overtaget kirkeministeriet og skulle gennemføre *præstelønningsloven for de 2 hovedstadskommuner*. Han indledte 1. behandling: Det er ikke »med stor Begejstring, jeg tiltræder Princippet i de Lovforslag, som gaar ud paa at sætte Præsterne paa fast Lønning [det havde han allerede udtalt sig imod i Ft. 1901/02, 933 og gentaget siden] men saaledes som Udviklingen er gaaet for sig i de senere Aar, seer jeg ikke, der er anden Vej at gaa end den, man er slaaet ind paa«, ved præstelønningsloven for hele landet 4/10 19 og nu ved lovforslaget for de 2 hovedstadskommuner. Heller ikke ved lønsatser havde han indvendinger, selv om de i dette forslag var betydelig større end lønningerne udenfor de 2 kommuner, hvor præsterne havde særlige udgifter, så der ville komme et misforhold mellem lønningerne i de 2 love. Det ville betyde, at der ikke blev tale om mange forflyttelser fra Kbhvn. til det øvrige land, og det var ikke heldigt. Men det kan der vel rådes bod på i fremtiden, for lønningerne 4/10 19 var »noget knapt ansatte« og havde for få 1. classes embeder. Følgen af de faste lønninger var, at man gik helt bort fra lønningsmåden med vederlag til præsterne for embedshandlinger. Præsterne må ikke modtage gaver, det er dog sagt for strengt, de må som alle andre da modtage gaver, men ikke i forbindelse med embedshandlinger. Når Ft. har vedtaget, at organister og kantorer ikke er tjenestemænd, da de ikke er heltidsansatte, så bør de ved afgang tilstås årlig understøttelse, ellers kan de blive i embederne længe uden at kunne bestride dem. *J.C.* sluttede: Sædvanemæssig ydelse af gaver ved kirkehandlinger ophørte, men præsterne kunne da modtage gaver, når de ikke vedrørte embedshandlinger. 16/6 var sagen sluttet i Lt., men måtte efter de foretagne ændrin-

ger igen for i Ft., der gjorde sig færdig 22-24/6. Undervejs var der da kun kort forhandling ved 1. behandling 22/6, hvor Povlsen udtalte fuld tilslutning til lovforslaget og Johs. Lou fra K. sagde det samme og lønningerne nu er ikke for høje, men var for knappe sidste år. J.C.s sidste replik var: Han havde virket for, at der kom en lov inden 1. juli, det vil folkekirkens tjenestemænd sætte megen pris på. Han var klar over »én Ting ... at de to Præstelønningslove, som vi nu staar overfor, bliver ikke gamle, om vi ellers vil øve Ret og Billighed i Behandlingen af Præsterne i Lighed med, hvad der er gjort mod andre Embedsmænd her i Landet«. ⁴

Hvorfor J.C. overtog kirkeministeriet kræver en lidt længere forklaring:

J.C.s sidste ministerår – kirkeminister 1920-22

Det er nærliggende at forestille sig, at ligesom J.C. begyndte som kirkeminister efter Systemskiftet 1901 med nyskabende kirkelig lovgivning, ville han også, da han indvilligede i at blive kirkeminister i 1920, afslutte sin ministergerning med væsentlige kirkelove. Det ser sådan ud, men det havde J.C. slet ikke tænkt sig, han ville end ikke være minister. Det lovede han først efter mere end 3 bestemte afslag om at blive minister, da det blev ham ligeså klart, at hvis han ikke gik med i det nye ministerium, så vægrede Neergaard sig ligeså bestemt ved at overtage posten som regeringschef, hvad J.C. ønskede. Vel havde J.C. tidligt i 1919, hvor man pludselig fik mulighed for virkelig at klemme ministeriet Zahle, så denne søgte sin afsked og kongen inddrog de andre partier i forhandlingerne om en løsning, da var J.C. villig til at danne regering og overvejede, hvem der skulle være ministre. Det må antages at i den situation, hvor hans yndlingsmodstandere de radikale gav op, der blev han fristet og faldt for fristelsen; men kongen fortrød og erklærede, at han herefter kun ville tage regeringer der havde flertal i Ft. bag sig. ⁵ Men 1920 følte J.C. sig ikke fristet, tværtimod.

Men han blev presset af Neergaard til at gå med i den regering N. ville danne, hvis J.C. gik med, ellers afslog Neergaard. N. stod fast, valget

4. Rigsdagsårbog 1920 312. Der var i Lt. erkendelse af, at 1919-loven havde afknappet lønningerne. Oluf Jensen fra K.: Lønningerne »var for knappe«, Peter Ejning fra V.: Vi stod da i en tvangssituation og vedtog loven for at skaffe præsterne »den Forbedring, vi alle ønskede at skaffe dem«, sp. 1858, 1978. – J.C. i Lt. sp. 1854, 1982 og Ft., eneste beh. 6221, 6224. Jfr. Stenbæk udførligere 110.

5. Se Erik Rasmussen: Statslånskrisen 1919, 59ff. (Århus 1957).

havde peget på J.C. som ny regeringschef, uden J.C. kunne der opstå tvivl om regeringens grundlag. Bag kunne tillige ligge erindringen om 1909, hvor J.C. tvang Neergaard til at gå af som regeringschef. Da N. den gang overtog posten havde han sagt, at han ville fortsætte regeringens forsvarspolitik, men skiftede standpunkt og fraveg J.C.s linie,⁶ at forsikre Tyskland om, at Danmark ville gøre mest muligt for at forhindre at det kunne blive et springbræt for engelske flådeangreb, for i stedet at virke for en neutralitetspolitik, som ingen af stormagterne kunne klandre, hvorfor han foreslog et nok svagere end Estrups bastante forsvarsværker mere eller mindre erstattet af en ny forsvarslinie længere væk fra Kbhvn. og baseret på en række feltforter; det var ikke J.C.s politik, men han lovede næsten forslaget støtte, men den modstand dette mødte i Venstre-kredse fik J.C. til at skifte mening og han tvang Neergaard til at gå af – og noget tilsvarende var sket i 1913, hvor Klaus Berntsen sammen med Neergaard, efter at de, fra 1910-12 havde forsøgt at fremme grundlovssagen efter J.C.s taktik, forlod den i 1912 og med stor begejstring gik ind for en total grundlovsændring straks, som brød landstingets privilegier og åbent undsagde Højre, men fik ivrig støtte fra R. og S. og efter at valget var tabt af V., tilsagde de 2 partier støtte til regeringens fortsættelse; men J.C. tvang den bort, ellers blev Berntsen ikke regerende, men reelt R. og S. Berntsen og Neergaard førte da underhåndsforhandlinger især med de radikale. B. fik da tilsagn fra grev Frijs om at få, hvad han og J.C. havde kæmpet for 1910-12, at få Ft. demokratiseret som det første led i grundlovsændringen, men afslø og sagde i partiet, at det blot havde været private samtaler. Men J.C. vidste fra Frijs, hvad der var tilbudt, og at Berntsen talte uoprigtigt

6. Man må undre sig over, at J.C. så stærkt følger at have svigtet Neergaard. I sine dagbøger skrev han for 1. februar 1909: »Paa Rigsdagen gaar alt meget trængt. Det er Ministeriet der ikke evner at sætte Fart i nogen Ting. Forsvarssagen skal nu komme for i denne Uge, siger man. Gud véd, om det slaar til«. 14. februar 1909: »Neergaard har forelagt et Forslag eller rettere sine Forslag uden først at raadføre sig med os derom. I Ugen før Forslagene var i Statsraadet, meddelte han mig deres Indhold, men sagde at Sagen var afgjort ... Han bad mig om min Støtte. Jeg sagde, at det maatte jeg betænke mig paa, da jeg ikke paa Forhaand kunde indse Nødvendigheden af hans feltfortikatoriske Anlæg. Nu har jeg spekuleret frem og tilbage og er kommet til det Resultat, at jeg ikke kan gaa med. Men ked er jeg deraf, thi derved faar jeg Skinnet af, at jeg vil falde Neergaard i Ryggen, og det har jeg aldrig villet«, men tror bestemt, at han spænder buen for højt. – Det kan næppe have betydet noget, at J.C. 20. oktober 1908 »traf Aftale om, at Lütken ikke skulde vise Neergaard sin udenrigske Brevvexling med Moltke, da denne er af privat Natur« for J.C. tilføjede, men han skal »gøre ham mundtlig bekendt med Indholdet«. Hvorfor da fortrydelsen, måske fordi afvisningen af N.s plan i formen var brutal?

og J.C. tvang da også den regering til at gå af. Fortiden kunne nok manne Neergaard til forsigtighed.

16/4 20 havde J.C. begyndt brev til N.: »Det er vel sandsynligt, at de hidtidige Regeringspartier faar Mindretal ved Valget. Kongen vil da henvende sig til Venstre. Her vil jeg pege paa Dem. – Jeg vil ikke danne Ministerium, dels fordi jeg har Ulyst, men særlig fordi jeg tror, at mit Navn er saa udskreget, at Venstre er bedst tjent med at faa Dem til det. De staar godt i Partiet og ikke saa stærkt angrebet udefra. Dette er min Mening«. J.C. rådede da N. til at få nogle yngre og dygtige kræfter med udefra, mange af vore tidligere er for gamle. Tænk nu over det. »Jeg er Deres oprigtig hengivne J.C. Christensen«.

J.C. havde vel også på sin side tænkt på, at efter de mange udgifter til forsvar og social forsorg måske også liberalere kår for indførsel fra udlandet, ville en ny regering møde store økonomiske problemer. Som partiformand havde han altid lagt op til drøftelser om økonomi for så at give ordet til Neergaard. Det var ikke J.C.s gebet!⁷ Men tilbage i Kbhvn. havde de to en samtale og begge stod de fast på deres standpunkt: J.C. på sit nej til at komme i regering og Neergaard da på sit nej til at danne regering. Sådan også da de to 1. maj stod overfor kongen, hvor Neergaard fastholdt at valget bestemt havde peget på J.C. som regeringschef, og en regering uden ham ville være svækket. Kongen udtalte sig ikke. Da sagde J.C. under stærk bevægelse, at der var endnu en Grund til, at han vægrede sig. Han syntes at han skyldte Neergaard oprejsning for at han i 1909 havde tvunget ham til at gå af.⁸ Men efter sin overbevisning [og tilskyndet af de mange oprørske venstrefolk, der var imod Venstres forsvarspolitik med nye forter] havde han ikke kunnet handle anderledes og det havde smertet ham, kom det med grådkvalt stemme. »Men naar jeg siger Dem, at jeg er villig til at gaa ind i Deres Ministerium som Kirkeminister«. N. fortsatte: »Dette sidste ændrer jo Situationen i væsentlig Grad, og da jeg saa, at hans Beslutning stod urokkelig fast, opgav jeg min Modstand, men sagde til Kongen, at jeg ikke kunde modtage nogen Kaldelse fra ham, før Sagen havde været forebragt vort Parti«. Det forstod Kongen.

V.s partiprotokol refererer fællesbestyrelsesmødet 3. maj. Her gav formanden, J.C. »derpaa Meddelelse om Forhandlingen med Kongen. Han fremhævede de forskellige Grunde, hvorfor han ønskede, at Neer-

7. Jfr. Birck-citatet her i afhandlingens afslutning.

8. Hertil se Neergaards optegnelser 1920, meddelt af Kjeld Winding i Danske Magazin 1989 287ff.

gaard vilde danne Ministerium, det var ikke mindst Helbredshensyn, der var bestemmende, men han vilde nødigt, at man skulde nøde ham«. N. udtalte atter, at valget »afgjort havde udpeget J.C. til Statsminister«, men denne ønskede stadig, at det blev Neergaard, og enstemmigt kom tilslutningen.

1. maj havde Neergaard skrevet til Appel⁹ »i strengeste Fortrolighed: Det ligger sådan, at der dannes et venstreministerium, og »J.C. vægrer sig bestemt og henviser til mig, dog saaledes, at han vil indtræde i Ministerium (Kirkeministeriet), hvis jeg modtager Kaldelsen«. Jeg vil på V.s bestyrelsesmøde »gøre et sidste Forsøg paa at omstemme J.C., men har ikke meget Haab om, at det vil lykkes«. J.C. og jeg er enige om, at ønske Dem til Undervisningsminister. – Svar mig snarest telegrafisk, om De er villig«. Appels svar var Ja.

Det var genforeningsåret, og det betød travlhed i kirkeministeriet som i Sønderjylland. Allerede 3. maj 1919 havde kirkeminister Povlsen sammen med biskop G. Koch, der fra 1/5 20 blev konstitueret som biskop i Sønderjylland, mens stiftsprovst O. Olesen i Ribe bestyrede hans embede, i Sønderjylland konstitueredes der også 5 provster, en sønderjyde, en fra I.M. og 3 moderat grundtvigske.¹⁰ – Fra 1864-1920 havde 294 præster haft embeder i landsdelen, 81% var født i Hertugdømmet Slesvig, af de sidste 19% var 16 født i Danmark og afgjort dansk sinde og dansk gift. 34 kom fra syd for Ejderen og var uddannet ved tyske universiteter, de fleste af dem kunne tale dansk. Men efter genforeningen trak vel 100 tysksindede præster sydpå, tilskyndet af de nordslesvingerne, der ønskede at samtlige embeder blev ledige; men Koch talte mildere på et møde 14/6 til de tyske provster fra Haderslev provsti. Koch ønskede selv, at de præster, der vilde beholde deres embede, skulle ved en afstemning opnå menighedens godkendelse; men afstemning kom der ikke i en del sogne, hvor kirkegangen næsten var ophørt. Hvor præster ikke fik tilslutning til at blive, kunne de få ventepenge, 3/4 af lønnen i 2 år og senere pension. Kun en halv snes dansksindede præster var tilbage, i august fandt den første ordination til Sønderjylland sted. I 35 tilfælde var der foretaget afstemning om præstens forbliven og i de 28 forblev præsten.

9. Neergaard og Appel havde siden 1910-13 et godt fortroligt forhold.

10. H.G.A. Jørgensen: Ribebispen Gabriel Koch s. 248-278. – Den komplicerede kirkelige samordning forhaledes af, at Damkier og biskop Koch var ældre og havde vanskeligt ved at komme i gang. J.C. foreslog da, at Holbøll drog til Sønderjylland, men sagerne derfra ville Damkier vanskeligt slippe, mener Valdemar Holbøll i »Bogen om J.C.« 1946 s. 94f. Jfr. Stenbæk 101f.

Men Genforeningen krævede også lovændringer. Allerede 28/1 19 havde Th. Povlsen fremsat lovforslag om »Afhjælpning af Præstemangelen i Folkekirken«, der efter 1. behandling var strandet i udvalget med det forestående valg forude. – Med nogle forandringer fremsatte J.C. som minister atter forslaget 18/5 og i det nedsatte udvalg kom bl.a. V.s ordfører Moltesen, på ny valgt til Ft., udvalgets formand J.P. Lillelund, gdr. og præstesøn fra Mors, provst Blang, pastor Laursen, Borgbjerg, Oskar Andersen og Povlsen. Trods divergenser gik forslaget igennem og stadfæstedes sammen med andre sønderjyske forslag 28/6 1920. Her udvidedes kredsen der kunne blive præster fra teol. kandidater fra Kbhvn. til 1) teol. kandidater fra udenlandske universiteter og undervisningsanstalter for præster, som kunne ansættes af evangelisk-lutherske menigheder, når de for biskoppen kunne godtgøre, at de beherskede dansk og havde kendskab til dansk kultur og kirkeliv og herhjemme havde bestået bispeeksamen, 2) præster der i mindst 5 år havde virket i danske evangelisk-lutherske frimenigheder og havde ret til at bruge folkekirkens kirker efter 1918-loven, 3) mænd som udenlands er præsteviet og har virket i mindst 5 år i tilsvarende menigheder og findes egnede til præster her i landet, 4) mænd som med bestået anordnet prøve for missionærer var præsteviet herhjemme og som havde bestået prøven i missionsmarkens sprog og i mindst 4 år havde været udsendte missionærer, 5) mænd med anden embedseksamen fra Kbhvn.s universitet, som biskoppen efter prøve anså for kristelig modne og veloplyste, så præstevielser var forsvarlig, 6) ikke-akademikere som på anden vis i arbejde for kirke og menighed har vist at have de for præstegerningen fornødne egenskaber, når en bestemt menighed ønsker dem til præst og biskoppen ud fra sit kendskab til vedkommende og menigheden finder, at dennes ønske bør imødekommes af åndelige grunde og den pågældende ved en prøve har vist sig moden til gerningen. Dertil skal menigheden enstemmigt have indstillet dem eller mindst 3/4 skal have stemt for at få dem som præster. Bortset fra den 1. kategori skal de øvrige være fyldt 35 år og søge gennem bispemissionen i stiftet, hvor de søger ansættelse, ledsaget af vidnesbyrd om livsførelse og virksomhed og at de har de krævede betingelser. Alle de ovennævnte skal for at kunne blive præster i folkekirken være villige til at aflægge dens præsteløfte.

I forhold til Povlsens forslag var aldersbetingelsen hævet fra 30 til 35 år, fordringerne for ikke-akademikere var strammet og kravet til alle mht. at aflægge præsteløfte havde Povlsen ikke haft med. R. og S. stillede forslag om, at de blev ændret til, hvad P. havde foreslået. Bemærkes må det, at Moltesen gik sine egne veje, nærmede sig R. og foreslog, at de under kategorierne 1-4 nævnte, såfremt de er ordinerede, kunne af

kirkeministeren fritages for at aflægge præsteløftet på indstilling fra biskoppen. Moltesens ændring forkastedes med 62 st. mod 3, 30 undlod at stemme, ændringsforslaget fra R. og S. forkastedes med 62 stemmer mod 30.¹¹

28. juni stadfæstedes også 3 andre sønderjyske love. De var fremsat 23/6 af J.C. og var vedtaget 26/6. De gjaldt »Nyvalg af Menighedsrepræsentationer« i landsdelen, »midlertidige Bestemmelser om Besættelsen af Præsteembederne« der og »en Udvidelse af en Del af den kirkelige Lovgivning« til at gælde i Sønderjylland. De 2 første forslag gav kirkeministeren bemyndigelse til at udskrive nyvalg af »Kirkekollegier og Kirkeforstanderskaberne« og efter indstilling af den fungerende biskop fastsatte ministeriet antallet af menighedsrepræsentanter fra de 2 institutioner. Valgret havde alle fuldgyltige medlemmer af den evangelisk-lutherske kirke med fast ophold i sognet, og ikke var fratrædt valgret, og fattigunderstøttelse eller eftergivelse af skat og afgifter udelukker dem ikke fra valgret. De bestående provstisynoder bortfaldt, men i hvert provsti vælges et udvalg med en præst og 3 læge medlemmer, den konst. provst var formand. Provstiudvalg overtager forretningerne fra provstisynoden og provstisynodeudvalget, og ministeriet foranstalter valg af de nye udvalg. Valg skulle ske ved valgmænd og der skulle vælges efter forholdstalsvalg. Hvad Fællessynoden og Konsistorium i Kiel har haft af forretninger henlægges til den fungerende biskop og stiftsamtmanden og Kirkeministeriet. Efter indstilling fra menighedsrepræsentanterne afgør ministeriet om kirkesproget skal være dansk eller tysk, idet vedkommende provsts og biskoppens erklæringer indhentes og der tages tilbørligt hensyn til mindretal. De valg gælder kun indtil Sønderjylland sender repræsentanter til rigsdagen og de sønderjyske kirkeforhold er ordnede. – Adgang til præsteembederne får foruden teol. kandidater fra Kbhvn. mænd med eksamen fra Tyskland, der giver dem ret til at blive præster der. I øvrigt angiver loven om afhjælpning af præstemangelen betingelserne. Kirkeministeriet bemyndiges til efter forhandling med vedkommende MR og biskop at konstituere præster i andre dele af landet, mens deres embeder betjenes af nabopræster og ledige præster. Ministeriet er også bemyndiget til, hvor sprogforholdene nødvendiggør det at konstituere præster som andenpræster for den del

11. Povlsens forslag, Rigsdagsårbog 1920 309, fremsattes 28. januar sp. 3310ff. 1. behandling 4. februar 3556-94, udvalgets beretning B 2597: Arbejdet afbrudt af den storpolitiske krise. – J.C.s lovforslag 18. maj 5257f. R. og S. kom med ændringsforslag om at kravet om præsteløfte ophæves, lovforslaget modererede Moltesen noget, det vedtoges 25. juni og stadfæstedes 28. juni.

af menighederne, som ikke betjenes på deres eget sprog. Senest 1/2 år efter, at suveræniteten er overgået til Danmark skal der, hvor en afstemning viser menighedens ønske, foretages præstevalg efter de i Slesvig-Holsten gældende regler. I købstæderne vælges både en præst for de danske og en for de tyske, og der skal udfærdiges valglister for hver menighed, og medlemmerne afgør, hvor de ønsker sig anført. Den lov kan revideres af rigsdagen 1923/24 og bortfalder 1/4 1924. – Det 3. forslag udvidede de danske frihedslove, om sognebåndsløsning og brugen af kirkerne, om valgmenigheder og ret til andenpræster for sognet til at være gyldige i Sønderjylland, tillige nævntes særlig retten til borgerlig begravelse på folkekirkens kirkegårde og begravelse af folk udenfor folkekirken.¹²

Det viste sig, at endnu et par lovforslag måtte til. Først på grund af fejl i den første vedtagelse, om »nogle Ændringer i Bestemmelserne om Nyvalg af Menighedsrepræsentanter¹³ og Valg af Præster i de sønderjydske Landsdele«, fremsat 28/10. En af lovene af 28/6 havde ophævet reglerne om valg af menighedsrepræsentanter i kirkekollegierne, men valg af kirkeældste var ikke da taget rigtigt med. Hvor der kun findes kirkeforstanderskab og ikke kirkekollegier skal de kirkeældste vælges af de stemmeberettigede i menighederne. Samme lov havde optaget afstemning om, hvorvidt præstevalg ønskes i menigheden, her ville kirkeministeriet komme med de fornødne regler, ligesom det ved kgl. resolution bestemmes, at der i købstæderne i stedet for en sognepræst og en andenpræst kan ansættes to ligestillede sognepræster, for den danske og den tyske menighed og der udarbejdes da særlige lister for de stemmeberettigede i hver menighed. Men afstemning om, hvorvidt præstevalg ønskes foretaget, sker ikke hvor der i embedet er en præst konstitueret af ministeriet eller den fungerende biskop, eller hvor den i embedet bekræftede præst før afstemningen erklærer, at han ikke ønsker endelig beskikkelse og det indstilles til ministeriet at foretage opslag af embedet. Hvor der sker afstemning som viser, at menigheden ikke ønsker præstevalg indstilles den fungerende præst til beskikkelse, når han erklærer sig villig til at modtage den. Men ønsker en menighed præstevalg opslås embedet snarest og provsten leder valgene i sådanne tilfælde. Ministeriet indhenter provstiudvalgets erklæring over samtlige ansøgere, den binder dog ikke ministeriet, der så præsenterer menigheden for 3 af ansøgerne. Det valg af præst, som menighederne træffer, indstiller

12. Rigsdagsårbog 1920 123, 124 og 125f.

13. Rigsdagsårbog 1920 46ff. jfr. Holbøll i »Bogen om J.C.« 1946 s. 95.

ministeriet til udnævnelse. – Lovforslaget fremsattes i Lt. 28/10 og behandlede der selv samme dag også i Ft. og kunne stadfæstes 31/10 20.

26/11 fremsattes lovforslag om »nogle Bestemmelser vedrørende Præstevalg« i Sønderjylland. I henhold til nok en lov af 28/6 20 skulle der være valgt menighedsrepræsentanter i kirkekollegierne, som atter skulle have valgt Ældste og Kirkeforstanderskabene, hvorefter der da skulle foretages præstevalg i overensstemmelse med de i Slesvig-Holsten gældende regler, og fra Konsistoriet i Kiel var kaldelsen til embeder overgået til kirkeministeriet. Når et embede bliver ledigt sender ministeriet de indkomne ansøgninger til provstiudvalget, der udpeger de 3 ansøgere, det finder mest tjenligt på stedet og foreslår ministeriet, at de præsenteres for menigheden. Når de 3 er præsenteret og har holdt prøveprædiken, stemmes der og den, der får flertal, skal udnævnes.

Ministeriet kan dog i visse tilfælde undlade den procedure og selv besætte et embede, og henvender et sogneforstanderskab sig til det med et forslag, kan udnævnelse ske uden præsentation for menigheden, hvis 2/3 af de stemmeberettigede stemmer for det. Men afstemning skal finde sted i menigheder med bekræftede præster, om de ønsker præstevalg eller ej, og hvor der er konstituerede præster skal der være valg af præst. Dernæst fastsættes regler for valg af præst, som finder sted i alle ledige embeder. Ministeriet har præsentationsretten af de 3 ansøgere. Undtagne er menigheder, hvor ministeriet bestemmer, at embedet skal beklædes af den i provstiet ansatte provst, og hvor præster er ansatte ved sygehuse eller stiftelser. – Ved ansættelse af andenpræster til at betjene den del af menighederne, der ikke kan betjenes på deres eget sprog, sker også uden præstevalg; under forhandlingen blev dette sagt, at dette ikke skete for at hindre tysk indflydelse ved præstevalg i byerne, for de tyske menigheder i byerne har ret til at vælge deres præst. Sidst anføres, at ministeriet udfærdiger vejledning ved præstevalg, som følger bestemmelser for Slesvig-Holsten fra 25/10 1880 og 19/5 1881, dog med lempelser som er nødvendige eller hensigtsmæssige.¹⁴ J.C. har næppe haft reelt ansvar for de love, men ministeriets folk har belært ham – og os i dag – om hvor store forskelle, der efter Genforeningen skulle udlignes på kirkens område.

Et ganske anderledes af fortidens problemer nord for Kongeåen fik i oktober en løsning. Arboe Rasmussen-sagen var ikke glemt. Oskar Andersen havde rettet forespørgsler om, hvordan den kirkelige situation i

14. Rigsdagsårbog 1920 49 og Holbøll i »Bogen om J.C.« s. 96. Forslaget fremsattes 26. november og var gennemført samme dag.

Vaalse var.¹⁵ Meget sigende var AR i et brev til Morten Pontoppidan julen 1919: Vaalse skal først kristnes, så bliver det et godt sogn. »Her er Materialismen forfærdelig«. Evangeliet har aldrig øvet en mildnende gerning. AR fortsatte i breve til M.P. 11/1 og 25/1 20: Jeg har det håb, at Vaalse – når jeg ikke er her mere – kan blive et gudsfrygtigt sted. Han skrev til Povlsen 2 gange ret løseligt om afsked, kun på den første gang fik han svar, et afslag: For det ville volde jubel hos Kirkeligt Landsforbund. Det havde opsagt den kirkelige borgfred i 1919, da Povlsen gik ind for kvindelige præster.¹⁶ – 21/1 1919 var oppositionen søgt udvidet med en ny organisation, Kirkeligt Fællesudvalg hvor en række organisationer fra I.M. til KFUM og K. og Kirkefondet samledes om det, som de var enige om at bekæmpe som overgreb mod folkekirken, så kom I.M. med igen. Adskillelse af stat og kirke var jo fjernet her. En ny fare truede, 1921 ville biskop Wegener fylde 70 år og med hans afgang faldt Vaalse-loven væk og sognet og dets præst blev et almindeligt led i folkekirken og dermed var ARs lære godtaget der. Det måtte forhindres, sagde en part. – Men det blev AR og J.C. der forhindrede det. AR havde skrevet til J.C. og han havde lovet AR afsked 1/10 1920.

Først i okt. havde dagspressen en erklæring fra AR om, at hans »Afskedigelse *udelukkende* skyldes [hans] eget Ønske«, og at J.C. »hverken direkte eller indirekte har øvet noget Pres« på ham. Det hed: »Jeg er gaaet, fordi jeg selv vilde gaa, og jeg er Kirkeministeren taknemlig for den velvillige Forstaaelse, han har vist mig«. Hvorfor hører mit eget liv til og vedkommer ikke offentligheden. Den fik fra rigsdagstidende at høre derom, foranlediget af Social-Demokratens »orientering« 4/10 om, at afskedigelsen kom Povlsen ganske overraskende, der måtte være øvet pres på AR, før han nåede ind under normalt tilsyn, så hans »Anskuelser derved vinder Borgerret i Folkekirken«. Det foranledigede AR til at svare, at det kunne ikke overraske Povlsen, som han 2 gange havde bedt om afsked, for han »passede ikke dernede, aldeles ikke. Jeg kunde ikke finde mig i Forholdene. Og jeg havde personlig erfaret, at det Grundlag, paa hvilket jeg blev kaldt derned, ikke eksisterede«. Derfor havde AR henvendt sig underhånden til Povlsen som siden til J.C., hvor han fandt forståelse, men J.C. forlangte tavshed derom til efter valgene. AR kunne »ikke føre Kirkekamp med et Sogn som Vaalse i

15. Oskar Andersen udspurgte Povlsen om de virkelige forhold i Vaalse Ft. 17. november, 20. november, 25. november 1919, sp. 1183, 1355, 1794ff.

16. Morten Pontoppidan II 322.

Ryggen, det var han træt af »og længtes efter stille, roligt Arbejde i [s]it Studereværelse«. Sådan svarede redaktør J.A. Hansen Povlsen 6/11 i Ft. efter at han havde undersøgt den sag.¹⁷

1930 så Oskar Andersen tilbage på de år, hvor han 1918 var kommet i Ft., og skrev i Gads danske Magasin om »Stat og Kirke« bl.a.: »Da jeg havde faaet de Frederiksborgske Menighedsraad til at sætte en Afstemning i Gang i Landets Menighedsraad« om bispevalg, gav af 914 MR 888 deres tilslutning. Det gjaldt den sag såvel som et princip for O.A. Da »Enkeltmenigheden stadig er et Led i Helkirken, vil en skarp Grænse mellem Forhold, der angaar Enkeltmenigheden og den samlede Folkekirke ikke kunne drages«. Hermed indledte O.A. en ny praksis; 1919 udtalte 1252 MR sig imod bortsalget af præstegårdsjorderne. 1920 var en afgørende majoritet mod indførelsen af kvdl. præster forelagt MR'ene af selve ministeriet på rigsdagsudvalgets begæring, »dermed turde vel deres Betydning som »Røst og Mæle« fra *hele* Kirken være godkendt«, så »der er *faktisk* ved Oprettelsen af MR'ene givet den danske Folkekirke Organ, hvis Karakter er noget ganske andet end et blot kirkeligt Sogneraad«. – Om sin kirkepolitiske hovedmodstander skrev O.A., »Povlsen er nemlig en typisk og tillige en fanatisk Repræsentant for den moderne Forstaaelse af »Fortsættelse af Frihedslinien«; han vil have »Symbolforpligtigelsens Baand løst og en independentisk Ordning gennemført, saa Præst og Menighed kan ordne navnlig sine Guds-tjeneste- og andre rituelle Forhold som de vil: Folkekirkens Kirker skal aabnes for fri Menighedsdannelse, saafremt de blot *selv kalder* sig Kristne« ...

Det kirkelige udvalg

19/8 20 havde J.C. fået tid til at tænke længere frem med lovforslag om »et Udvalg for kirkelige Anliggender« og trods ret store forskelle mellem de kirkelige forhold syd og nord for Kongeåen og diskussioner, bestemt af dansk kirkepolitik, nåede loven at blive gennemført 8/9 og stadfæstet 2 dage senere. J.C. begrundede i Lt. forslaget: I Slesvig var der kirkeforfatning og synode, tillige en anden form for præstevalg og kirkens ejendomsret var anerkendt. »Det sønderjyske Udvalg« havde 30/4 1919 ønsket en »Sammensmeltning« med fælles kirkelove efter

17. J.A. Hansen tidl. redaktør af Marie Lassens Aalborg Amtstidende indtil 1910, 1911-22 af Roskilde Dagblad, MF 1920-24 og 1926-32, Ft. sp. 1402ff.

forslag fra »en kirkelig Kommission af menighedsvalgte Repræsentanter fra hele Danmark« som i udvalget 1905; i J.C.s forslag blev det læge element nu styrket. Her fik han bemyndigelse til, når nyvalg til de sønderjyske menighedsrepræsentationer var sket, at nedsætte et udvalg til så vidt muligt at foreslå ensartede regler nord og syd for Kongeåen af bestemmelserne om menighedsrepræsentationer og om menighedernes deltagelse i præstevalg og præsternes lønningsforhold.

Vel fik forslaget en hurtig, men ingen let gang. I Lt. var P. Dahl fra S. og fra R. Rasmus Rasmussen med i det nedsatte udvalg og kritikere. Den første svarede J.C. at forholdstalsvalg bevirker at samtlige kirkelige partier repræsenteres, og den »Kirkedag som spørger« hos dem begge ville han ikke stille forslag om, og »Rigsdagen beholder sin fulde Lovgivningsmyndighed« og forskrækkes ikke af at få råd. Udvalget får ikke nogen som helst lovgivende myndighed. Men deres forslag om et noget mindre udvalg forkastedes, og også om at fjerne bestemmelserne om, at udvalget kunne selv tage sager op og ministeren kunne forelægge det spørgsmål til udtalelse. Så Lt. vedtog forslaget med 38 st. mod 15. – I Ft. var Moltesen V.s ordfører, og de øvrige var fra S. Kammergaard, fra K. Oskar Andersen og R.s Povlsen. Moltesen udredede de komplicerede sønderjyske kirkeforhold og også i udvalget; Kammergaard var imod, for at muligheden for udvalget og også for ministeren til at tage forhold op åbnede døren på klem for ministerens kongstanke, en kirkeforfatning, mens S. ønskede adskillelse mellem stat og kirke taget op til grundig drøftelse; O.A. holdt en af sine store lange taler om at tage det bedste fra begge sider, fra syd var det bevarelse af menighedens direkte præstevalg, heroppe fra var nævnt indførelse af civilstandsregistre og obligatorisk bgl. ægteskab. O.A. sagde, at J.C.s lovforslag havde fået så fremragende støtte fra Ft.s »Kirkelige Fællesudvalg«, og han var imod »et blandet Udvalg«, et rent menighedsvalgt udvalg var nødvendigt, da den danske Folkekirke grundlovsmæssigt er evangelisk-luthersk og konfessionelle spørgsmål kan komme til forhandling, og der var grænser for, hvad rigsdagen kan lovgive om, som fx om den sønderjyske Landskirkes ejendomsret. Her kunne der ikke disponeres over kirkegodset ved udstykning af præstegårdene uden samtykke derfra. O.A. tilføjede, at han beklagede ikke at kunne tro, »at den danske Folkekirke endnu er modnet til ... en saadan fast og regelmæssig Repræsentation«, men han håbede dog på et forslag fra udvalget om »Organer som kan sammenkaldes, naar vigtige nye Ordninger for Folkekirken skal drøftes«, så kirkens ønsker lettere høres »end gennem det tunge Menighedsraadsapparat«, vi nu har. Derfor beklagede han, at ministeren »ogsaa har udtalt sig imod at Udvalget stiller

Forslag, der pointerer Kirkens Vetoret«, for uden en sådan ved kirkens indre anliggender vil ro og tillid i folkekirken næppe kunne opretholdes. – Povlsen betvivlede, at det udvalg havde fået mandat fra Vælgerforeningen, og det bestod ikke, i hvert fald heroppefra, af virkelige sagkyndige egnet til at udarbejde forslag der kunne forelægges rigsdagen når sønderjyderne repræsentanter kom med. Udvalget skal arbejde med andet end sognerepræsentationer, præstevalg og præsteløn, når ministeren kan afæske det betænkninger og det selv kan tage andre spørgsmål op, deri kan kun ligge forsøg på at smugle en kirkedag ind. En kendt venstremand højskoleforstander Johs. Monrad har skrevet: Et kirkeligt udvalg »uden bestemt afgrænset Opgave er en farlig Ting, det kan meget let give Signalet til en stor Kirkekamp« og Oskar Andersens tale viser tydeligt at det sker, sluttede Povlsen.¹⁸

J.C. svarede bl.a. Oskar Andersen om han betragtede det udvalg, som raadgivende og ikke et udvalg »med nogen Vetoret; og dette er rigtigt opfattet af det ærede Medlem«. Mht. at han kunne henvende sig til udvalget om andre sager og at det selv kunne tage andre sager op end nævnt i lovforslaget, som det var påtalt i begge ting, så var derved ikke rejst ønske »om en Kirkedag, som man har en saadan Skræk for«. Hvad udvalget selv ville komme frem med, det vidste han jo ikke, men rigsdagen behøver ikke at ængstes for det, »thi ingen har tænkt paa at indskrænke Rigsdagens Myndighed paa Lovgivningsomraadet i nogen som helst Henseende, og at ængstes for at høre Raad eller faa en Betænkning forelagt synes jeg er en ganske unødigt og overflødig Angst«. Det svar sagde O.A. var »fuldt ud tilfredsstillende«. Efter en ganske kort 3. behandling vedtoges, uden at ændringsforslag fremkom, forslaget 10/9 med 56 st. mod 40, bl.a. fra R.¹⁹

Ifølge partiprotokollen havde J.C. ved møde 3/5 svaret Piper fra K., der kom til ham og talte om samarbejde, med, »at Venstre selvfølgelig ikke vilde eller kunde give Garantier af nogen Art; men at man selvfølgelig var villig til Forhandling om de enkelte Sager« og den udgivne »Ministtermødeprotokol 1920-1924« oplyser for 22/6 20: »*Forholdet med det kons. Folkeparti* drøftedes paa Grundlag af nogle Udtalelser af

18. I Lt. behandlede forslaget om at give J.C. bemyndigelse til at nedsætte et udvalg, dens sammensætning bestemtes, til at fremsætte forslag til så vidt muligt at få ensartede regler i de kirkelige forhold mellem Sønderjylland og det øvrige land. Forslaget fremsat Lt. sp. 9, gennemført der 26. august – 3. september. Ft. behandling 7-8. september, 1. beh. Kammersgaard 585 ff., Oskar Andersen 587-602, Povlsen 602ff, 606f. Johs. Monrad forstander Ryslinge Højskole 1917, sp. Kølstrup 1929-46.

19. J.C. kunne først møde i Ft. til 2. behandling 664ff., 3. beh. samme dag 684-85.

Indenrigsministeren [Sigurd Berg]. Der var Enighed om, at der *ikke* kunde være Tale om i Almindelighed at drøfte Lovforslag med dette Parti *før* Forslagene forelægges Rigsdagen«. – I sit parti havde J.C. måttet kæmpe noget for sit forslag om et kirkeligt udvalg. AR-sagen havde kaldt I.M.-folkene frem i politik, Moltesen havde fx mærket det ved valgene 1917 og 1920, og det sidste år evnede I.M.-folkene ved en målbevidst indsats at fortrænge Jensen-Sønderup fra Otterup-kredsen ved omvalget sept.1920.²⁰ Det hensyn ligger bag debatten, det var nyt, men det var en vanskelighed. – 25/8 20 imødegik J.C. i partimøde »Socialdemokraten«, der havde kaldt »det kirkelige Udvalg for en Kirke-dag« dvs. en forsamling med besluttende myndighed, det bliver kun rådgivende. Udvalget måtte som også han selv kunne komme med forslag, for hverken en minister eller hans embedsmænd kan være inde i alle sager, han kunne fx. spørge om salmebogen, bisperne og stifternes inddeling. Han ønskede det forslag gennemført i denne samling, Appel var enig med J.C., et udvalg var »paakrævet af de sønderjydske Forhold«, og det kan »paa ingen Maade opfattes som noget i Retning af en Kirkeforfatning«. Det burde siges ligeså klart i rigsdagen som her, mente både Appel og Jensen-Sønderup. Moltesen fandt det ønskeligt om ministeren i tinget »ville afskære enhver Mulighed for, f.Eks. fra konservativ Side, at lægge noget i Retning af Kirkeforfatning ind i Forslaget«. 26/8 spurgte Carl Sørensen om der var givet de konservative løfter om at få forslag til behandling før de forelagdes, det siges, J.C. sva-

20. Jensen-Sønderup går i sine erindringer »Hørt og oplevet« (Kbhvn. 1943) uden om, at han, der 26. april 1926 var valgt ved valget forud for grundloven faldt ved det derefter påfølgende valg, for i stedet at beklage at Neergaard ikke havde taget ham med i sin regering. – Grunden til J-S.s valgnederlag oplyste højskoleforstander (I.M.) P. Sandbæk i et brev til Torm 29. september 1920 sålydende: »1000 saadanne Sedler gjorde det af med J-S. og sendte H.J. Sørensen ind. At tro at de ogsaa foranledigede Carlsen-Skiødts Valg er vist en Overdrivelse«. – Fyns Tidende havde nægtet at optage en meddelelse, som da blev til 1000 løbesedler med indholdet: Som situationen var i foråret var det rigtigt at stemme på Jensen-Sønderup, men nu gælder valget 4 år, hvor kirkens og skolens forhold afgøres. Derfor føler vi os forpligtet til at udtale, at uanset at vi sætter pris på J-S. som politiker og menneske kan vi »ikke denne Gang stemme paa ham paa Grund af hans kirkepolitiske Syn«. Vi opfordrer vore kirkelige meningsfæller i Venstre til enten at stemme på Carlsen-Skiødt, vor meningsfælle i alle kirkepolitiske spørgsmål. Eller hvis man vil stemme konservativt på H. Sørensen i Otterup-kredsen? Hans syn er omtrent som J.C.s »og andre kirkelig set besindige Venstremænd. – Vi maa ikke støtte en Mand, der vil føre os ud i den »taalsomme Folkekirke«. Lad os beholde en Kirke og ikke køre i Omnibus«. – Underskrevet af 5. foruden Sandbæk, af en sognepræst, en sognerådsformand, en husmand og en landbrugslærer. – Jfr. Carlsen-Skiødts erindringer II s. 113 med løbesedlen.

rede, at det absolut ikke var lovet, Ministeriet kunne end ikke forpligte sig til at forelægge alle forslag »selv for Venstre, før de fremkom i Statsraadet«, men »vigtigere Lovforslag« ville ministeriet »drøfte med Partiet som hidtil«. 18/11 drøftedes kvdl. præster, J.C. »talte stærkt imod ... saalænge der ingen Trang var dertil i Menigheden, og saalænge ingen Kvinder havde meldt sig«. Man bør afvente udtalelser fra det kirkelige udvalg, men han havde intet imod, at ordføreren sagde, at man »naar Livet krævede det, vilde tage Spørgsmaalet op til Behandling«. 11/1 21 undrede det J.C. at der ved valgene til udvalget »var stor Strid om Kirkeforfatning. Det fik Udvalget næppe Tid til at beskæftige sig med«.

Udvalget: Ifølge loven af 10/9 1920 valgte kirkeministeren 3 medlemmer af udvalget, det blev stiftsamtmænd V. Bardenfleth, departementschef O. Damkier og sognepræst P. Severinsen; dertil var Sjællands biskop Ostenfeld og den fungerende biskop i Sønderjylland, G. Koch medlemmer, i Ribe vikarierede stiftsprovsten i hans sted, samt 1 repræsentant for det teol. fakultet. Det valgte Oskar Andersen, og en for det juridiske fakultet, professor Axel Møller blev det. Præsterne fra Sønderjylland valgte 3 præster, det øvrige land 5, bl.a. Bruun-Rasmussen, Hoffmeyer og Ussing, af 23 lægfolk valgte de sønderjyske provstiudvalg 5, 4 landmænd og 1 lærer, Kbh.-Frb. valgte 4, bl.a. H. Westergaard og Torm, Østifterne 5 bl.a. Stig Bredstrup, Jonstrup seminarium og landbrugslærer H. Appel og Aage Krohn, MF fra K. og Nørrejylland valgte 8, Jacob Appel først og bl.a. indremissionær Axel Nielsen samt gdr. Mads Lambæk, MF fra V., hertil kom konsul Lützen, valgt af Færøernes Lagting og øernes sognepræster.²¹

Det kunne også gøres op sådan, at fra I.M. kom 21, fra grundtvigske 15 og 3 udenfor partierne.²² Præsternes valg var fordelt på 5 lister, 1 fra

21. Præsenteres som nye må følgende: Axel Møller (1873-1937), MF 1918-20 og 1924-29, K., professor 1916. – F. Bruun-Rasmussen (1870-1964) da andenpræst Roskilde Domkirke, MF 6. juli-21. september 1920, V. – H. Appel (1856-1947) medstifter af Dalum Landbrugsskole, lærer dér i 50 år, broder til Jacob Appel. – Aage Krohn (1869-1955) indremissionær 1897-1913, missionssekretær Santalmissionen 1913-24, sognepræst Tostrup-Roum 1924-36, MF 1920-24, K. – Mads Lambæk (1861-1933), MF 1918-24, V. gårdejer – De valgte og deres baggrund se »Beretningen fra det i Henhold til Lov af 10. september 1920 nedsatte Udvalg for kirkelige Anliggender« (Kbhvn. 1922) s. 5ff. – Dertil henvises i det følgende når udvalgets arbejdsresultater omtales.

22. Sådan omtrent opgør Oskar Andersen i »Kirkelovene af 1922« opdelingen i udvalget, tilføjer at stiftsprovst H. Hoffmeyer (1865-1924) (sp. Frederiksberg Kirke, 1910 stifts-

I.M. (319 st.), 1 grundtvigsk (269) og 1 K.C. (204), mens de uden retningspræg fik 2 valgt (224 og 195 st.). Til formand valgte J.C. Bardenfleth,²³ da forholdet mellem Ostenfeld og Damkier ikke var for godt. – 18/11 havde Appel skrevet hjem: »Jeg kunde have Udsigt til at blive valgt ind i det kirkelige Udvalg. Det tror jeg næppe, thi man vil ræsonnere, at jeg jo er i Regeringen og kan der gøre min Indflydelse. Maaske kan jeg dog gøre Tjeneste ved Valget for Jylland«. Han havde skrevet til J.C. om det gik an og fik svar 6/1 21: »Kære Kollega! Deres Spørgsmaal er let besvaret. Der er intet til Hinder for, at De lader Dem vælge ind i det kirkelige Udvalg hverken fra Lovens eller fra min Side. Med venlig Hilsen Deres hengivne J.C. Christensen«.

Appel var jo valgt ind i »KU 1920« og beretter om dets start i »Frue Kirke ... Ussing talte meget godt«. I No 9 på Rigsdagen, hvor møderne skal holdes bød Bardenfleth velkommen og præsenterede medlemmerne »og han oplæste Kirkeministeriets Skrivelse – en udmærket Skrivelse af virkelig frisindet Karakter, som vi grundtvigske var meget glade ved«. Vi holdt et lille gruppemøde, hvori Ostenfeld og Bardenfleth ogsaa deltog. Jeg fik overdraget at indlede debatten fra vor side i morgen. »Jeg kan i Sandhed sige mange behagelige Ord til Kirkeministeren«. Men om ham skrev Appel 19/3 21: »J.C. er rigtig daarlig. Han kan ikke komme sig og sagde til mig forleden, at han burde trække sig tilbage for om muligt at blive rask. Jeg har ondt af ham; han lider baade legemligt og sjæleligt – han er opslidt«. Ellers refererer A. lidt om udvalget i brevene hjem. – Helt opslidt var J.C. dog ikke!²⁴

provst) først vakte opsigt ved at tiltræde den grundtvigske gruppe, men kritik fra I.M., han var formand for Kbhvn.s Indre Mission, gjorde at han tiltrådte den 3. gruppe sammen med Damkier og professor Axel Møller. – At Bardenfleth hørte til den grundtvigske gruppe og ogsaa Ostenfeld fandt Berl. Tid. 27. februar 1921 kritisabelt. – Ostenfeld sendte 31. august 1922 rettelse til O.A.s opdeling, for den store gruppe havde 20 medl., den grundtvigske 15 her var Bardenfleth, Bruun-Rasmussen og Ostenfeld selv med, 3. gruppe var Damkier, Hoffmeyer, Axel Møller og konsul V. Lützen, valgt af Lagtinget og præsterne på Færøerne.

23. J.C. havde været i bekneb ved formandsvalget, for Damkier ville han ikke have aht. biskop Ostenfeld og Ostenfeld ikke aht. Damkier. Holbøll foreslog ham at vælge stiftsamtmand Bardenfleth (»Bogen om J.C.« s. 96). V. Bardenfleth (1850-1933) var MF 1895-98 og kultusminister 1894 og indenrigsminister 1897-99. J.C. kendte ham fra forhandlinger om skolelov, han var moderat grundtvigianer.
24. 2 gange skrev Appel hjem om forhandlingerne i KU. 5. april 1921: I dag møde om borgerligt ægteskab. Stemningen ret flov. Kun de rigtig krasse missionske lægmænd mener, at sagen har større interesse. Så sindene kan her ikke længere bevæges. – 14. september gjaldt det ogsaa ægteskabsloven: Jeg er imod at skilsmisse gøres al for vanskelig, man er for ivrig for at »beskytte Ægteskabet mod Opløsning, at man glemmer,

22/1 skrev kirkeministeren til formanden for udvalget Bardenfleth og indledte om baggrunden for forslaget.²⁵ Udvalget var ønsket af det fra Vælgerforeningen for Nordslesvig nedsatte kirkelige Udvalg i 1918 og Vælgerforeningens betænkning derom marts 1919. I samråd med det nordslesvigske kirkelige Udvalg og det af Rigsdagen nedsatte Sønderjydske Udvalg havde ministeriet forberedt overtagelsen af administrationen ved konstitutionen af en biskop og en amtmænd dannet en stiftsøvrighed og til de 5 provstier var der konstitueret 5 provster. Ved de 3 love af 28/6 20 var der givet regler for nyvalg af menighedsrepræsentation, nogle midlertidige bestemmelser ved besættelse af præsteembeder og dansk kirkelovgivning var udvidet til at gælde Sønderjylland, de love var suppleret ved lovene af 31/10 og 30/11 20. Derefter var der overalt sket valg af kirkekollegier og kirkeforstanderskaber, mens de tidligere provstisynoder er bortfaldne samtidig med fællessynoden i Kiel. Enten er de tidligere præster bekræftet i deres embeder og der er stemt om, hvorvidt menighederne ønsker at beholde dem, eller der er konstitueret præster fra kongeriget i de ledige embeder. Midlertidigt kan løn-satserne fra præstelønningsloven 4/10 19 bruges ved præsteløn og endelig ordning af samtlige berørte spørgsmål er udskudt til Udvalget for kirkelige Anliggender har behandlet dem og rigsdagen har behandlet de sager, som hører under lovgivningsmagten.

Hovedemnerne for udvalgets behandling for om muligt at få fælles regler i Sønderjylland og det øvrige land er menighedsrepræsentationerne, menighedens deltagelse i præstevalg og præsternes lønforhold. For de forhold er der ved midlertidige love sket en tilnærmelse, men væsentlige dele er urørte, som også menighedernes deltagelse i præstevalg og lønningsmidlernes tilvejebringelse og bestyrelse. Her må udvalget vælge mellem de 2 givne muligheder eller helt nye ordninger.

Mens det kirkelige Udvalg af 15/5 1903 skulle stille forslag til en »Ordning af Folkekirkens Forhold i Almindelighed« skal dette udvalgs arbejde samles om så vidt muligt at bringe ensartede ordninger mellem Sønderjylland og det øvrige land, hvad der »naturlig maa drage en Grænse for, hvad Udvalget rettelig bør beskæftige sig med«, dertil opfordrer også det, at Udvalget skal slutte sit arbejde inden 31/12 i år. Efter loven tilkommer det Udvalget selv at udarbejde sine forslag og ministeriet skal afholde sig derfra, men blot pege på enkelte forhold, hvor

at det dog er en Lykke, at der kan ske Opløsning af en Forbindelse, som kun er til Forbandelse«.

25. »Beretning ...:« s. 11-16

der må vælges mellem 2 lovgivninger eller måske uden at vælge tage det bedste fra begge sider, som udtalt af den nordslesvigske vælgerforening. Mht. menighedsrepræsentationerne synes ordningen af 1912 med menighedsråd enkelst. Men hvad virkefeltet angår kan der i Sønderjylland hentes gode impulser, navnlig om menighedernes selvstændighed og ansvar på det økonomiske område. Her bør også præstegårdsavlingernes forhold tages op, om loven af 4/10 19 om salg af jord til oprettelse af husmandsbrug skal gælde i Sønderjylland. Det fortjener også opmærksomhed, at kirkeforstanderskaberne har et vist tilsyn med ungdommens religiøse opdragelse og repræsenterer menigheden overfor skolen, uden der dog kan gribes ind i skolens virke.

Hvad angår det andet hovedemne for udvalgets arbejde står valget mellem menighedernes umiddelbare valgret af præster i Sønderjylland og den danske ordning, hvor menighedsrådene vælger. Denne sidste øger rådenes anseelse og forøger interessen for valg af de råd. De kan vælge mellem samtlige ansøgere, i Sønderjylland står valget mellem 3 ansøgere. Hertil kommer spørgsmålet om ansættelse af andenpræster til betjening af mindretallene på deres eget sprog, om lægmænd kan komme i betragtning som præster, og om kvinder kan det. – »Endelig bør Regler for Valg af Provster og om Bispevalg, hvorved Menighederne og Præsterne sikres en vis Adgang til at give deres Meninger tilkende ved Afgørelsen af disse Valg, tages under Overvejelse af Udvalget«.

Det sidste spørgsmål hvorom loven fordrer betænkning er præsternes lønningsforhold. Den danske lovgivning herom har vi og den anvendes midlertidigt i Sønderjylland. Det er et område, »hvor en fuldstændig gennemført for hele Landet ensartet Lovgivning maa anses for at være mest paatrængende nødvendig«. Det gælder især hvordan lønningsmidlerne tilvejebringes og bestyres. Ministeriet håber, at Udvalget kan nå til en ordning, som både kan tilfredsstille præster og menigheder »ved at sikre Folkekirken de allerede tilstede værende Midler til dens Opretholdelse og give den den fornødne Selvstændighed og Myndighed til at tilvejebringe«, hvad der mangler til at opfylde »de Krav, der stilles baade i Øjeblikket og i Fremtiden, uden i den Anledning« at være nødt til at stille større krav til statskassen end hidtil. Hertil kommer pensionsforhold – og løn og pensionsforhold for den øvrige kirkebetjening.

Nævnt i loven er ikke stiftsinddelingen, dels som følge af de sønderjyske landsdeles indlemmelse, men også grænser for de øvrige jyske stifter må overvejes og også en deling af Sjællands stift. – Helt forskellig er de sønderjyske forhold fra hvad der er dansk lovgivning ved »Ægteskabsstiftelse og Førelsen af Personregistre«, altså kirkelig vielse i forhold til bgl. ægteskabsstiftelse og kirkebogsførelse i forhold til bgl.

personregistre. »En ensartet Ordning for hele Landet af disse Forhold er ikke blot ønskelig, men saa at sige nødvendig«, hvorfor en udtalelse herom fra udvalget er ønskelig.

Men Udvalgets virke gælder ikke blot lovgivning, hvor ensartethed bør tilstræbes, men også kirkens indre anliggender som gudstjenestens ordning, ritualer, hjemmedåb [almindelig i Sønderjylland] og børns fremstilling i kirken, men også salmebog, prædiketekster og meget mere. – Ministeriet forbeholder sig i øvrigt selv, om der bliver anledning til det, at forelægge andre spørgsmål end de her nævnte for Udvalget (s. 11ff.).

På årets næstsidste dag indsendte Udvalget sin beretning. Med *menighedsrådsloven* fra 1912 som grundlag, idet hovedindholdet bevarede, foreslog udvalget, med tilslutning fra alle sønderjyske medlemmer, den ordning gennemført over hele landet; men det deltes, et flertal fastholdt bestemt, at en personlig tilmelding til den kirkelige valgliste var det mindstemål af kirkelig aktivitet som forudsætning for valgret. Det søgte så at lette derpå, ved at de der var optagne en gang på valglisten overførtes til senere valgliste, og mundtlig tilmelding »i betryggende Form« blev tilladt. En del af flertallet havde her haft alvorlige betænkeligheder, men gik dog med, så 26 medlemmer stod bag, 7 grundtvigske foreslog at tilmeldingen bortfaldt, og at den kirkelige valgliste udarbejdes ud fra kommunale lister, som det var skik i Sønderjylland. Uenighed var der også om hvor lange frister for bekendtgørelser og indsigelser der skulle være.

Erklæring ved første indtræden i MR opretholdtes, men sønderjysk skik med indsættelse af nyt menighedsråd i gudstjenesten kunne ske, hvor præst og MR enedes derom. At det kunne finde sted var som så ofte et grundtvigsk mindretal, gerne 6-7 medlemmer, imod. Der var flertal for at det kommunalt valgte medlem af kirkebestyrelsen, som den radikale regering havde indført og fastholdt, bortfaldt da det i praksis ofte var vanskeligt at skelne mellem sager fra kirkebestyrelsen og fra MR'et og kun undtagelsesvist er kommunalbestyrelsen med til at afgøre, hvad der skal lignedes, det medlem skulle dog opretholdes mente et grundtvigsk mindretal, Ostenfeld inclusive. Et problem opstod og måtte søges løst, da der var flertal for at imødekomme lærernes ønske om, at både lærere og kirken stilledes frit ved kirketjenester (s. 31ff.).

Ved *præstevalget* var der store forskelle mellem ordningerne syd og nord for Kongeåen. Syd for valgte menighederne direkte hver anden gang, og kirkebestyrelsen hver anden gang. Trods store betænkeligheder var medlemmer derfra med i et flertal på 27, enige om at foreslå at MR'et indstillede præsten, dog medtoges den i det sønderjyske kendte

ret til at i visse tilfælde at få en bestemt udnævnt. Et sammensat mindretal på 11 ville have den bestemmelse indsat, at hvor MR'ene medvirker ved besættelse af embeder, skal det hver 6. gang ske uden deres medvirken, navnlig for at lette forflyttelser fra Færøerne og Grønland og derved også rette på ensidighed i kirkelivet på en egn.

Men grundtvigske ønsker ved præstevalget var ikke glemt, et mindretal på 7 (uden Appel) ønskede egentlig direkte præstevalg ved menigheden, men fandt ikke tiden moden til det, og foreslog i stedet at sikre ikke blot MR ved præstevalget men også menighedens flertal ved, at MR'et valgte et sogneudvalg med ligeså mange medlemmer som rådet til sammen med dette at indstille ved valg af præst (s. 49ff.).

Ved *præstelønningsforslaget* blev lønningsloven af 4/10 19 udgangspunktet for at tilpasse forholdene i Danmark med de ønsker der kom fra Sønderjylland. Derfor skulle ansvaret for sognenes økonomi overdrages til menighedsrådene. Lovene af 14/3 13 og 4/10 19 havde medført centralisering, her foresloges en decentralisering, så ansvaret for kirkens økonomi flyttedes til stiftsøvrighederne. Men folkekirken havde ikke et tilstrækkeligt værn imod de senere års stigende udgifter, og med de økonomiske krav folkekirken møder fra flere sider savnes der en kraftig modvægt. Derfor er det et hovedpunkt, at en stor del af ansvaret for kirkens økonomi pålægges menighedsrådene, der søges interesseret i en sparsommelig forvaltning. MR'ene skulle bestyre præstegårdene og deres tilliggende under stiftsøvrighedens overtilsyn. Ønsker fra mange, især i Sønderjylland, søges imødekommet ved kravet om, at MR'ets samtykke skal kræves ved salg af præstegårdsjord. Men som organer til at støtte og tilse MR'enes forvaltning af hjemmemidlerne ønskede flertallet provstiudvalg, mindretallet stiftsudvalg, mens fællesmidlerne forblev under stiftsøvrigheden.

Præsteforeningens ønsker at komme bort fra klasseinddelingen af embederne, som siges at stride mod ordningen af præstevalget, havde udvalget bøjet sig for, et mindre antal embeder kom dog i en bedre lønklasse. Samtidig var det forsøgt at undgå en nævneværdig forhøjelse af den samlede lønsum, skønt præsterne virker under »meget knappe Kaar«, og det må have forbindelse med den begyndende præstemangel. Når konjunkturerne bedres håbede udvalget på en revision af lønsatserne. – Forbudet mod at modtage gaver for embedshandlinger var nøje overvejet. Udvalget var enigt om, at det må gælde for embedshandlinger for menigheden, men for udensogns medlemmer af folkekirken kan det ikke forbydes. – Udvalget har, da Præsteforeningen foreslår lønninger ud over, hvad det mente at kunne forsvare (Stenbæk 110f.), indhen-

tet Lønningsrådets erklæring og fik det svar, at når alle embeder, undtagen 125 får samme lønsatser, skyldes det overvejelser af kirkelig art og får ikke konsekvenser for andre etater. Men når udvalget foreslår ændringer der medfører en samlet lønforhøjelse på ca. 6%, mens præsteforeningen ønsker mere, så må rådet svare, at tjenestemandsløvene af 1919 havde alle samme principper, så forhøjes lønniveauet for præsterne kan det ikke undgå at skabe uro i andre etater med 1919-lønninger. Tilmed fik præster med lønningsloven af 1/4 21 ikke helt uvæsentlige godtgørelser for afholdte udgifter ved embedsgerningen. Lønningsloven nu fastsætter antallet i de forskellige lønklasser, men der findes bestemmelser hos statstjenestemænd fx for dommere og politimestre om 5-årige reguleringer af indplaceringerne uden at det får konsekvenser for andre etater. Rådet kan tænke sig noget tilsvarende indført for præsterne.

Men standpunkterne kom frem: 7 grundtvigske vendte sig imod forslaget om provstiudvalg, økonomien kræver ikke udvalg for hvert provsti, men der kan oprettes et eller flere stiftsudvalg. Et mindretal var for, med bl.a. J. Appel, Bardenfleth og Ostenfeld, at en lægmand valgt af et stifts provstiudvalg skal tiltræde stiftsøvrigheden. Hovedlinierne tiltrådtes siden af 9 medlemmer. – Præsteforeningens forhandlingsret var faldet ud. Et mindretal på 10, med så forskellige folk som Ostenfeld, Severinsen og Torm gik imod, for det var uimodsigeligt, at der med tiden kan komme en mindre venligsindet administration, så det vil være af værdi for præsterne, at have lovhjemlet adgang til at høres om tjenstlige eller økonomiske spørgsmål.

4, hvor Severinsen nok var ledende, ønskede en særlig lov for de kirkelige midler og deres bestyrelse, men det havde været uigennemførligt. De søgte at bygge på det historiske grundlag og den retsfølelse, der var så levende i Sønderjylland. De fandt det uomgængeligt nødvendigt i en lønningslov, at præsteembederne kunne komme hinanden til hjælp og alle midler var til rådighed for fællesskabet. I mange udformede §§er var ordet »Hjælpesfond« bedre end Fællesfond. Bestemmelser om bispeembedernes midler var fremme, de forvaltes af kirkeministeriet til fordel for statskassen, som så udreder bispelønningerne. Der har længe været overskud, men nu bliver der underskud. – 2 grundtvigske måtte fastholde deres hovedsynspunkt, at de kirkelige midler var kommet fra det hele folk og derfor også var hele folkets eje (s. 53ff.).

Hertil kom forslag om »Folkekirkens Lønningsvæsen i København og på Frederiksberg«. Foruden de 8 store embeder skulle 37 embeder have pæn ensartet løn, den forhøjelse skulle modsvares af lavere slutløn for kaldskapellaner og hjælpepræster. Et flertal foreslog et budget-

udvalg for Kbhvn. og et for Fr.berg, mens et mindretal på 17 bl.a. med Oskar Andersen, G. Koch, Torm og Ussing ønskede provstiudvalg de 2 steder. Forslaget omfattede kirkebetjeningens forhold. Et fælles problem for præster og kirkebetjening var, at de ikke måtte modtage gaver for embedshandlinger for medlemmer af deres menighed, det mente et hold, et andet hold ligeså stort ønskede et totalt forbud mod gaver for embedshandlinger udført indenfor de 2 kommuner (s. 101ff.).

Forslaget om »*Kirkers Bestyrelse*« fastslog at det påhvilede MR'et at ejendomsforholdet til kirken og dens kapitaler ikke berørtes heraf. Ved ligning til kirker skulle for København ministeriet træffe bestemmelse efter at kommunalbestyrelsens erklæring var indhentet. Der måtte ikke lignedes over 1/10 % af skatteindtægten fra indkomstskatten. Ellers traf overtilsynet eller provstiudvalget bestemmelse om ligningens størrelse, men der kunne ikke uden samtykke fra kommunalbestyrelsen lignedes mere end der gennemsnitligt var lignet i de 4 nærmest forudgående år, udgifter til synsudsatte arbejder og udgifter vedrørende lån medregnedes så ikke. For selvejende kirker kunne der ikke lignedes over 500 kr. uden ministeriets samtykke efter indstilling fra bestyrelsen og overtilsynet, beløb derunder kan provstiudvalget tillade. Uenighed var her om, at det af kommunalbestyrelsen valgte medlem til kirkebestyrelsen skulle falde bort. Det mente et flertal på 18, bl.a. Oskar Andersen, Hoffmeyer, G. Koch, Lambæk, Torm og Ussing, for det blev vanskeligt at skelne mellem hvad der vedkom kirkebestyrelsen og hvad menighedsrådet, og det var overflødigt, når kommunerne ikke får indflydelse på størrelsen af ligningen, bortset fra de 2 hovedstadskommuner. Men det var et mindretal, bl.a. J. Appel, Bardenfleth, G. Koch og Ostenfeld imod, for kommunerne skal give samtykke hvis ligningsbeløbet til kirken overstiger et vist beløb og navnlig, når kommunen kan yde forskud af ligningen (s. 113ff.).

I udvalgets forslag om »*Vedligeholdelse af Kirker og Kirkegårde*« var der hensyn at tage til, at kirkerne både var menighedens, men også så godt som de eneste middelalderlige mindesmærker. Et mindretal på 10, bl.a. Damkier, G. Koch og Lambæk mente, at en så detaljeret angivelse af, hvad man må og ikke må, som i synsloven af 19/2 1861 var urimelige nu, hvor de fleste kirker var selvejende og bestyredes af menighedsrådene. Overfor private kirketiendeejere må det være forsvarligt at give menighederne en vis indflydelse og at begrænse tiendejerners ret ved at fremhæve deres forpligtelser (s. 123ff.).

Mht. forslaget om »*Adgang til Præsteembeder i Folkekirken*« forelå den midlertidige lov af 28/6 20. Nu mente flertallet ikke, at der var

grund til at give præster med eksaminer fra udlandet adgangsret, men nok til i fremtiden at fastslå som betingelse dansk teol. embedseksamen mens teol. kandidater, der ønsker at blive præster for sønderjyske menigheder med tysk kirkesprog, kan få stipendier til 1 års ophold i Tyskland. Der var enighed om, at der i særlige tilfælde skal være ret for en mand til at ansættes som præst, hvor en bestemt menighed ønsker den pågældende og ønsket fremkommer på utvetydig vis. Flertal var der også for at give mænd adgang, når de har aflagt den anordnede prøve for missionærer og er præsteviet her, og som har bestået prøve i missionsmarkens sprog samt har tjent mindst 7 år som udsendt missionær. – Men når adgangen til at blive præst for mænd uden teol. eksamen bliver vanskeliggjort så må det tilføjes, at når en lægmand virkelig ønskes til præst med »et stærkt Livets Krav«, må der ikke lægges unødige hindringer i vejen.

Til det store stridspunkt om »*Kvindens Adgang til Præsteembeder*« måtte alle sige, at det er der for tiden ikke grund til. Et flertal (navne er ikke angivet) fremhævede, at dette er »et fælleskirkeligt Spørgsmaal af stor Rækkevidde, og derfor af Hensyn til Folkekirkens Enhed meget indstændigt maa advare imod, at Indførelse af noget, som er et Brud mod den hele Kristenheds hidtidige Praxis« og som store dele af vort lands kirkefolk er så afgjort imod, »at Enkeltmenigheder, der maatte ønske det, faar en Kvinde til Præst, før den hele Folkekirke« kunne være med dertil. Et mindretal på 11 bl.a. J. Appel, Bardenfleth, Ostfeld og også nogle sønderjyder, havde principielt intet at indvende mod at kvinder bliver præster, når en menighed ønsker en kvinde med den fornødne uddannelse til præst, da »bør Lovgivningsmagten fremskaffe Betingelserne for, at dette kan ske«. – 12 medlemmer ønskede at tilføje, uden at de ønskede kvdl. præster, at der utvivlsomt ville være grund til at få kvinder som medhjælp i fængsler og på hospitaler, men er de frivilligt med har de ikke sikret adgang til at øve en sjælesørgergerning. Det kan åbnes for dem, når de anerkendes af de kirkelige myndigheder. Det foreslås da, at hvor bisperne anser det for ønskeligt kan præster ved fængsler og hospitaler få lønnede kvdl. medhjælpere. Præsterne i de store bysogne kunne formentlig få kvdl. medhjælpere, når MR'et udtalte ønske derom, og biskoppen skønner at ønsket er berettiget. Har de ikke teol. eksamen er betingelserne, at de på anden vis har erhvervet sig en uddannelse, så bispren skønner at de har den fornødne modenhed og de fornødne kundskaber. – 20 medlemmer måtte erklære, at den tanke om en slags sjælesørgerembeder for kvinder kunne de ikke tiltræde. Men de opfordrede kirkeministeriet til at sørge for, at præster ved institutioner opfordres til at bruge »modne Kvinder af Menigheden som

Medhjælp i Sjølesorg blandt Kvinder« og at institutionernes styrelser giver adgang til sådant (s. 145ff.).

Provstevalg blev det ikke til, forslag derom forkastedes, men til forslag om »*Valg af Biskopper*«, stillet af et flertal på 21; med var bl.a. Oskar Andersen, Bardenfleth, G. Koch, Ostenfeld, Torm, Ussing og Westergaard. De var for at præster og lægfolk fik »virkelig og fri Valgret« så også initiativet til at opstille kandidater skete på et møde, hvor 3 lægfolk fra hvert provsti i stiftet valgtes som valgmand ved forholdstalsvalg, mens de fastansatte præster og valgmenighedspræster på samme vis valgte et antal på 1/4 af lægfolkene, dertil kom 2 bisper valgt af bisperne og et medlem valgt af det teol. fakultet, og efter en alvorlig gennemdrøftelse om kandidater foretog de valget. Herved fik lægfolket overvejende indflydelse og også de kirkelige interesser, som ikke var bestemt af det ledige stift. Det var en naturlig videreførelse af menighedernes indflydelse på præstevalget og det var heldigt, at et stifts tilsynsmænd valgtes af præsterne og menighedernes tilsynsmænd, så de kan regne med at møde tillid og kærlighed. Blandt de 3, der ved valghandlingen fik flest stemmer, skulle ministeren vælge biskoppen, dog skulle nr. 1, hvis denne fik mindst 2/3 af de afgivne stemmer, udnævnes. Som begrundelse inddroges alle forslag om bispevalg fra KU 1904, over Præsteforeningens resolution den 14/10 1915, de 914 menighedsråd som havde støttet adressen, som Frederiksbergs MR i 1918 havde sat i gang, og til at 4/5 1920 havde »Det kirkelige Fællesudvalg«, »Repræsentation for 9 af vore mest betydende kirkelige Arbejdsorganisationer«²⁶ været for det. Tilstandene skabt ved og efter krigen, mente flertallet fordrer, at kirkens »Ledere« mødes med tillid.

26. Mens Kirkeligt Landsforbund svækkedes opstod Det kirkelige Fællesudvalg med bredere basis, hvor I.M. kunne være med, da kirkens adskillelse fra staten ikke her var et program punkt. – Det var etableret 29. januar 1919 ovenfra med sp. A. Schack som formand for forretningsudvalget, de øvrige var provst T. Biering, MB KFUM og K, sømandspræst A. Busch, grev Holstein-Holsteinborg, MB I.M. og købmand A. Stengaard nok som sekretær. I alle henvendelser til offentligheden nævntes, hvilke foreninger der stod bag: I.M., Det danske Missionsselskab, KFUM og K, Kirkeligt Landsforbund, Menighedsforbundet af 1898 i København, Dansk Kirkefond (formand Schack), Kirkeligt Centrum, Lægmandsbevægelsen for Ydre Mission og Religionslærerforeningen. Ved møde 27. marts konstateredes, at det grundtvigske Kirkeligt Samfund afslog at gå med, Kbhvn.s Kirkefond måtte afvente et bestyrelsesmøde, da det kom udtalt sympati, men ikke tilslutning. K.C. måtte også afvente et bestyrelsesmøde. – 16.-17. juni 1919 var 50 delegerede mødt, de udtalte fællesudvalgets mål: 1. »Den evangelisk-lutherske Kirke har en Bekendelse og maa beholde den. 2.

Et mindretal på 10 tilsluttede sig, nogle dog subsidiært, et forslag af Damkier, som – hvis kongen ikke vil beskikke en af de fungerende bisper – ønskede hemmelig afstemning med MR-møder og hvis et tilstrækkeligt antal havde stemt, mindst halvdelen af de stemmeberettigede, så skulle ministeriet indhente de øvrige bispers erklæringer om de 3, der havde fået flest stemmer. Det sket var ministeriet frit stillet til at udnævne hvem af de bisperne forelagte det ville indstille til udnævnelse. Sådan også, om der kun var stemt på 2, var alle stemmer faldet på én kandidat indstilles denne. Det bemærkes at »nogle« ikke var for, at kongen kunne udnævne fungerende bisper til et andet ledigt embede. – 6 medlemmer, navneopråb var ikke begæret, de var sikkert grundtvigske, stod bag et forslag af Jacob Appel om, at alle MR-medlemmer skulle ved hemmeligt valg stemme, også bisperne skulle komme med forslag, og derefter gjordes valget op. Men resultatet var »kun vejledende for Kirkeministeren«, som frit kunne vælge også udenfor mænd, der var foreslået af MR'ene, mens han var bundet til en mand, der havde fået 3/4 af stemmerne. Bruun-Rasmussen havde fremsat forslag og trukket det tilbage. – 6 grundtvigske var imod flertallets forslag om bispevalg, for da blev bisperne partivalgte og tillige partibundne og havde vanskeligt ved at tage alle de hensyn, som en biskop må tage. Man burde forblive ved den bestående ordning (s. 151ff.).

Betænkning om *nye stifter og deling af Sjællands Stift* blev vedtaget af KU 1920. Der forelå fra den nordslesvigske Vælgerforenings kirkelige Udvalg et forslag, at de sogne der før havde hørt til Ribe stift igen henlagdes derunder, mens den øvrige del af Nordslesvig sammen med de 8 sogne og maaske hele Vejle amt henlagdes til et nyt bispesæde i Haderslev. Udvalget foreslog at yderligere 6 sogne, der hørte til Tønder amt, gik til Ribe, så stiftsgrænsen fulgte amtsgrænsen og de hørte naturligt til oplandet for Tønder, som mistede en del af sit opland. Det var vel foreslået for bedst at slette den gamle grænse. Men det var også øn-

Ingen Ritualfrihed ... 3. Saalænge Folkekirken bestaar skal den faste Religionsundervisning i Skolen bevares. 4. »Kirken skal nedsætte en menighedsvalgt Kommission« til at foreslå kirkeordningen efter Genforeningen. – 4.-5. maj 1920 viste det sig, at K.C. ikke var gået med, men med var I.M.s formand sp. C. Moe, Ussing fra K.L. samt Kbhn.s I.M. Mødet fordrede en kirkelig valgt kommission til at ordne de kirkelige forhold efter Genforeningen, at Vaalse-loven ændres, så Arboe Rasmussen ved biskoppens afgang ikke bliver anerkendt præst i folkekirken og at en kirkelig forsvarlig bispevalglov bør snarest vedtages, MR'ene udvikles, så de aht. bisperne – kan udtale sig stiftsvis, hvad 3 var imod. – Marts 1920 var nedsat et særligt skoleudvalg til at tale for kristendomsundervisningen i skolen.

sket at Haderslev blev sæde for en biskop, den betydeligste kirke i det foreslåede nye stift. – Dertil kom rimelige omlægninger af de øvrige jyske stifter. – Problemet var delingen af Sjællands stift. Meget talte for en tre-deling og 2 nye stifter, med bispesæder i Roskilde og Næstved. Det ene nye stift kunne måske undgås ved at henlægge Præstø amt til Lolland-Falsters stift, men det ville fra begge sider »vække stor Modstand«. Men det blev til en indstilling om 2 stifter, med København og Roskilde som stiftsbyer. En enkelt grundtvigianer ville undgå et nyt stift ved at henlægge Præstø og Sorø amter til Lolland-Falster, al mulig modstand til trods (s. 173ff.).

Betænkning over *Udkast til Lovforslag om Ægteskabs indgaaelse og Opløsning* førte til nogen drøftelse af, hvad udvalget burde beskæftige sig med, det blev til en henstilling om at »Kundgørelse om forestaaende Ægteskab« skulle opslås et bestemt sted og ikke i kirken. Et bredere flertal på 27 sluttede sig fuldt ud til, at ægteskab skal kunne stiftes ved enten kirkelig eller borgerlig ægteforening, men 10 grundtvigske holdt for, »at den almindelige borgerlige Ægteforening bør være den for alle fælles og bindende Form for Ægteskabets Indgaaelse«. Udvalget billigede ganske, at der ved fraskiltes vielse »ikke øves Samvittighedstvang mod den enkelte Præst« (s. 181ff.).

Betænkningen om »*kirkelig Retspleje*« var afgivet af det nedsatte underudvalg og flertallet på 6 og en mere med forbehold, fandt, at præster og andre af kirkens tjenestemænd må så vidt muligt stå til ansvar for deres handlinger, mens de hidtil gældende bestemmelser bør ophæves, men der er grund til at fastsætte, at en præst kun kan afskediges når hans biskop indstiller det til ministeriet, og derom var nævnt §§er. 5 fandt som flertallet, at ordningen af kirkens retspleje er utilfredsstillende, set såvel kirkeligt som juridisk. En nyordning må hvile på en gennemført adskillelse af kirkeligt og borgerligt, men det vil være uheldigt at overlade de sager alene til den kirkelige administration, syd som nord for den gamle grænse. Rent kirkelige sager bør afgøres af et kirkeligt nævn, fælles for hele landet med garantier for sagkundskab og alsidighed (s. 191ff.).

22/1 21 bad ministeriet udvalget om en udtalelse om forholdet mellem *kirkebøger og bgl. personregistre*. Det var behandlet af et underudvalg på 11 medlemmer, uden at hele udvalget havde haft tid til at gennemgå sagen og tage stilling dertil, nu kom der en betænkning. Borgerlige registre af fødsler, ægteskaber og dødsfald må varetages betryggende i hvert sogn, som det er sket ved den hidtidige ordning i kongeriget, mens kirkebøgerne også har tjent som borgerlige registre. De har været særdeles vel varetaget og ordningen har været bekvem for befolkning-

gen. Anmeldelser har kunnet ske i hjemsoget og til dels sammen med den, med hvem der skal træffes aftaler om de kirkelige handlinger, som anmeldelsen gælder. Ordningen har været billig og navnlig ganske gratis for staten. Ved en nyordning må de selvstændige bgl. registre, der har været ført i de sønderjyske landsdele også efter genforeningen, betænkes, hvis det er muligt og vil være ønskeligt med en ensartet ordning for hele landet. Civilstandsregistre for større kredse end sognene kan ikke gennemføres aht. befolkningen, som har krav på at anmeldelser kan ske nærmest hjemmet. Når bøgerne føres i mindre kredse er det naturligt fortsat at føre bøgerne hvert sogn for sig og »lade Sognebøgerne med de borgerlige Register føre af de samme, der fører Folkekirkens Kirkebøger«, dermed må de anses for bgl. tjenestemænd. Kun i købstæder og store landsogne er det et væsentligt arbejde, ellers giver de dobbelte registre ikke stort besvær og det vil ske fuldt betryggende. Der skal ikke nye stillinger til, så særlige personregistre for hele landet kan ske uden væsentlig bekostning for stat og kommuner og arbejdet gøres af særligt skikkede dertil. Udvalget tilråder, hvis en nyordning her påtænkes, at den gennemføres på det her nævnte grundlag (s. 201ff.).

Betænkning om *Søndagsgudstjenesten og de kirkelige Handlinger* var vedtaget ved 3. behandling. Det er lovligt i Sønderjylland at indføre danske kirkeskikke og der kan de sønderjyske kirkeskikke fortsat bruges indtil der kommer en nyordning. Flere forhold giver dog betænkelighed, især at dåben i mange sogne ikke sker i kirken men som hjemmedåb og uden påfølgende fremstilling i kirken, i folkekirken er det kun tilladt ved sygdom, og det at dåben hos os er en menighedshandling bør få bisperne til at udsende en redegørelse, som præster og menigheder bør lægge sig på sinde i en luthersk kirke. Det er også betænkeligt at tilspørgslen ved dåben kan falde væk, hos os sker det kun ved nøddåb og »Kirkens ene fælles Daab« er ikke for meget at kræve, så kirkens tjenere ofrer personlige ønsker for kirkens orden og foretager dåb med vanlig tilspørgsel. Det var der flertal for, 23 medl. og 6 til var også for, men de ville dog hvis en præst i Sønderjylland har brugt fra folkekirken afvigende ritualer og ikke mener at kunne følge reglen må han forhandle med sin biskop, der bør have myndighed til at give dispensation. Dette bør ordnes ved kgl. ordning (s. 209ff.).

Ellers kom der fra flertallet en henstilling til kirkeministeriet om at nedsætte en kirkelig kommission til at overveje vor gudstjenestes ordning af hensyn til tilløb til uensartethed i kongeriget, og mere kan komme fra de sønderjyske forhold, for der er også ønsker om at bevare den danske gudstjenestes enhedspræg, så den kan føles som fælleseje. Yderligere var der flertal for en kommission til at udarbejde forslag til

en fælles dansk salmebog. Forslag derfra tænkes sendt til offentlig drøftelse og forelagt landemoder og bisperne til erklæring, før ministeriet udsteder kgl. anordninger herom.

Sidst kom betænkning om *Kirkens forhold til skolen*. I Sønderjylland havde kirkeforstanderskabene et vist tilsyn med ungdommens religiøse opdragelse og varetager menighedens interesse overfor skolen. Udvalget mener ikke at bestemmelserne derom har kunnet optages i MR-loven, når Skolekommissionen af 1919 ikke har afsluttet sit arbejde på det punkt. Men her er »et Livsspørgsmaal for Kirken«, som udvalget ikke kan unddrage sig at tage op. Et mindretal på 7 mener ikke, at en gennemgribende reform er påkrævet i de såre vanskelige tider, og et flertal på 22 og subsidiært de 7 med, henstiller til de lovgivende myndigheder at tage hensyn til, at folkeskolen er og må være folkekirkens medhjælp i arbejdet med at oplære de barnedøbte i den kristelige børnelærdom. Derfor må antallet af timer i kristendomskundskab ikke fortsat nedsættes, ligesom præsternes medlemskab af skolekommissionen opretholdes og bispernes visitatsret som hidtil opfattes som en visitatspligt. 6 grundtvigske måtte som følge af skolens ansvar kræve, at læreren har et forhold til den kristne tro, så han med god samvittighed kan påtage sig opgaven, og at forældrene ønsker hans hjælp. Vil ingen af skolens lærere påtage sig denne undervisning, som bør være frivillig både for lærerens og hjemmets vedkommende, så påhviler det MR sammen med skoleautoriteterne at sørge for en betryggende undervisning, og vederlaget derfor afkortes i lærernes løn. Omfanget af stoffet fastsætter undervisningsministeriet efter skolekommissionens indstilling. Skolekommissionen, hvor læreren ikke er født medlem, fører tilsynet dermed (s. 219ff.).

5 af de 6 og dertil Jacob Appel udtalte yderligere, at det bestemt frarådes at ændre skoleordningen i Sønderjylland »i de første ti Aar« (s. 221).

Efter 107 arbejdsdage var udvalgets arbejde endt med 9 forslag til love, 7 betænkninger, 2 udtalelser og 1 udkast tilsendt Kirkeministeriet.

Ussing orienterede i »Kirkeligt Landsforbund« 1/2 1922 om hvad der kom ud af udvalgets arbejde. Der kom jo sørgeligt lidt ud af det første »Kirkelige Udvalgs Arbejde«, måske er der her bedre udsigter, da det siges bestemt, at »Kirkeministeren agter meget snart at forelægge kirkelige Lovforslag« bygget arbejdet fra dette udvalg »en af Kirkefolket selv valgt Repræsentation«.

Der var i udvalget først stemning for direkte præstevalg ved menighedsmøder, men omtrent alle enedes om at holde på den nuværende danske ordning, dog med den undtagelse taget fra Sønderjylland, at en

bestemt mand kan vælges som præst, hvor der viser sig et stærkt ønske om det. – »Tidens alvorsfulde Maning til den yderste Sparsommelighed« førte til at man ved præstelønningerne sammen med en vis ændring i »Klassedelingen« foreslog mindre forbedringer af præsternes kår, som mange følte hårdt tiltrængt. Mere nyt var en principiel vending »fra den hidtil fulgte Centralisation«, som skød »de enkelte Sognes Ejendoms- og Brugsret af de kirkelige Midler helt ... til Side« og alt henlagdes til den ministerielle kirkestyrelse og forslag henimod en decentralisation, så rådigheden over lokale kirkemidler og afgørelsen af sognets spørgsmål lægges i MR'enes hænder, og de sønderjyske medlemmer mellem sognene og centralstyrelsen bliver til provstiudvalg. – Flertallets forslag om bispevalg afgøres af en valgforsamling, bestående af 3 lægmænd fra hvert provsti og »et mindre Antal Præster«, som mødes til rådslagning i stiftsstaden og indstiller 3 mænd til ministeriets valg. – KU havde ikke kunnet få meddelelser om Skolekommissionens arbejde. Udvalgets flertal udtalte da sig kort, dels for at præsten vedbliver med at være fast medlem af skolekommission og bispens visitatspligt opretholdes ved religionsundervisningen samt for at denne forbliver fast fag i skolen uden afkortning.

Kirkelovene i Rigsdagen 1921-22

Allerede 16/2 21 samme dag som KUs betænkning offentliggjordes, kunne J.C. fremsætte 9 kirkelige lovforslag i Ft. (sp. 4803ff.). – Der kunne vel vindes nogen overskuelighed ved at følge de enkelte lovforslags behandling, men da ville hele forløbet af lovkompleksets behandling gå tabt, og det ville være værre. – J.C. begyndte med omtale af forudsætningerne i Sønderjylland, gik så over til de midlertidige love af 28/6 1920 der forberedte sammensmeltningen med de forhold, som udviklingen siden 1901 med forslagene om MR'enes indførelse havde taget i Kongeriget. Sønderjyderne ønskede at forlade deres kirkestyre og gå over til MR, men ikke at opgive den større økonomiske indflydelse de havde haft. Så J.C. foreslog *Menighedsråd* med fra 6 og op til 15 medlemmer i de større sogne, og der *skal* nu være et MR i hvert kirkesogn, det har hidtil beroet på frivillighed. Af vælgerne forlangte man som det mindste, at de skulle melde sig til den kirkelige valgliste, og det gjort blev de stående der uden videre. Sønderjyderne havde direkte menighedsvalg, når et ledigt præsteembede skulle besættes og hele menigheden kunne vælge mellem 3 ansøgere forelagt dem ovenfra, mens MR hos os gerne enes om at indstille én som nr. 1 og vedkommende skal da, om biskoppen anbefaler det, udnævnes; det skal gælde ikke blot sogne-

præster men nu også faste kapellaner. De sønderjyske menigheder er vant til at have alle forhold, også de økonomiske, under sig, i kirkebestyrelsen har vi et kommunalt valgt medlem med, hvad de ikke kender til, og siden 1915 har det vist sig, at det var der ikke brug for, når MR og kommune skulle enes om kirkeskatten. J.C. måtte erkende, at de summer som der ved afløsning af tienden var afsat til at vedligeholde kirkerne for, har prisudviklingen gjort »nu alt for smaa – Renterne af dem kan slet ikke slaa til« og der må i mange tilfælde tillades ligning, op til 500 kr. kan lignede med godkendelse fra de provstiudvalg, der er forslag om at indføre, større beløb forudsætter kirkeministeriets godkendelse.

J.C. gik over til lovforslaget om *Folkekirkens Lønningsvæsen udenfor Kbhvn. og Frederiksberg*. Præsterne havde udtalt sig for bedre løn, og det kunne de vente efter et par udtalelser af J.C. om at de var dårligere lønnede end andre universitetsuddannede og noget var der rådet bod derpå ved loven af 1/4 21, som gav ca. 3/4 million til dækning af udgifter, som påhvilede dem i deres embeder. I KU-1920 var der tale om en forbedring på i alt 6-7 mill. kr., men de økonomiske forhold i samfundet gør det helt uforsvarligt med lønforhøjelser, end ikke blot på 1/2 million, men J.C. forstod præsternes skuffelse. Det stilles op som om de ejer præsteboligen og betalte derfor en indløsningssum på 1.000 kr., det var pålagt dem i krigstid. Ved provstesyn påses god vedligeholdelse, men præsterne slipper mange gange for udgiften dertil, så vi har flere meget brøstfældige præstegårde. Lønningsloven 1919 centraliserede alt det og fællesmidlerne betaler udgifterne til vedligeholdelsen. Men alt skal ikke ende i ministeriet, men ordnes i sognene og MR'ene skal vedligeholde boligerne efter et regulativ under tilsyn af provstiudvalget, med provsten som formand og valgt af MR'ene en præst og 3 lægfolk, det svarer til sønderjyske forhold. I KU 1920 var der foreslået et eller flere stiftsudvalg, bl.a. af min kollega undervisningsministeren, men i store stifter vil de mangle stedkundskab, derfor finder jeg provstiudvalg mest praktisk. Videre foreslås, at MR'ene skal samtykke til salg af præstegårdsjord. Det har været uheldigt, at jordsalg uden videre har kunnet ske, for jorden »beholder altid sin Værdi«, men penge fra salg synker i værdi.

Hvad lovforslaget om *Sognebåndsløsning og Brugen af Kirkerne* angik, var det første led delvist løst 1855 og ellers fjernes ethvert sognebånd for menighedens medlemmer, men ikke for sognepræsten, som skal betjene enhver fra sin menighed. Som vedtaget af KU – igen på initiativ af J.C.s ministerkollega – skal medlemmerne af sognemenigheden have ret til at lade samtlige kirkelige handlinger udføre af andre end deres sognepræst, når parterne enes derom, såvel ved dåb og hjemme-

dåb m.m. ligesom kirken kan fordres overladt til brug, ikke som nu for 10 menighedsmedlemmer med husstand, men for 5. »Aabne Kirker som bruges flittigt skal man se mildt til«. Også lutherske frimenigheders brug af kirkerne er med og deres præst kan frit bruge kirkens kor eller tale fra prædikestolen. – Lovforslaget om *Adgang til Præsteembeder i Folkekirken* bestemmer, at valgmenigheder skal have samme adgang til at få ikke-teologer som præster, en voksen mand som en menighed virkelig ønsker. Det er der ikke gjort stor brug af, sagde J.C. det er forsøgt at få enkelte som præster og en I.M.-missionær var ønsket, men her sagde bispnen nej. Men bestemmelsen bør opretholdes.

Lovforslaget om *Valg af Biskopper* havde 6 i udvalget stemt imod, som om man kan være sikker på, at ministeren tager hensyn til alle sider, det gør MR'ene bestemt; 7 ønskede at en slags vejledende afstemning skulle finde sted, mens et flertal ønskede et virkeligt valg ved MR og præster ved møde i stiftsstaden, de møder bliver dyre. J.C.s forslag ville også give valgret til MR og præster og undgå unødige udgifter ved skriftlig afstemning i MR'ene. Den der får 2/3 af stemmerne fra lægfolket og 2/3 fra præsterne skal udnævnes. Tallet er højt, men den der skal være biskop skal respekteres fra mere end et parti. Får ingen 2/3 skal ministeren forelægge bisperne resultatet til udtalelse, derefter er afgørelsen hans. Det er mest praktisk og billigst. – Lovforslaget om »*Oprettelse af to nye Bispeembeder*« mødte i Sønderjylland som i KU stor uenighed. Mens Haderslev blev den ene nye stiftsby gjaldt uenigheden i udvalget delingen af Sjællands stift, fra forslag om deling i 3 stifter til blot at ville lægge Lolland-Falster stift ind under Fyns stift, eller til kun at lægge Præstø amt til Lolland-Falsters stift; det hjælper ikke noget og begge steder vil man have bispnen boende. J.C. sluttede efter at have talt i 1 1/2 time med som han begyndte: Dette gælder ikke en kirkeforfatning, som kan tages op »ved en anden Lejlighed, den løber ikke fra os«, men her gælder det en ordning med sønderjyderne, så deres ønske »om Grænsens grundige og lempelige Udslettelse«, imødekommes, så deres kirke kan gå op i den danske folkekirke og når flertallet i kristen ånd får deres rettigheder, krænktes mindretallets ret ikke. J.C. fandt, at ventetiden var overstået, og set fra begge sider var det tiden til sammenslutning.

Ved Venstres partimøde 17/2 drøftedes, hvordan partiet skulle behandle J.C.s kirkelige lovforslag fremsat dagen før: Under drøftelsen takkede Moltesen for dem, »alle Nuancer i partiet vilde kunne faa en Fjer i Hatten. Lovforslagene vidnede i høj Grad om politisk Klogskab og Redelighed« og de der taler om splittelse i Venstre vil skuffes. J.C. fandt det praktisk at dele forslagene i 2 afdelinger, det økonomiske og

det rent kirkelige. Det vedtoges. »Kirkeministeren foreslog, at Dr. Moltesen fik det ene Ordførerskab«. Dette vedtoges. »Til Ordfører for de andre Forslag valgtes Mads Lambæk«, MF, ret ny i politik, valgt 1918, han havde været medlem af det kirkelige Udvalg. – Under samtaler med Oskar Andersen sagde denne i 1950 til afhandlingens forfatter, at han spurgte J.C. om foreslagene: »Tror De nu, det gaar? Hvad siger Deres Parti?« J.C.: »Det ved jeg ikke!« O.A.: »Har De ikke forelagt det Lovene?« J.C.: »Nej!« –

1. behandling tog dagene 23-24/2 og 1-3/3 og 250 spalter af rigsdagstidende.²⁷ Som ønsket af J.C. var *Moltesen* V.s ordfører og han indledte: Lovforslagene skal forene Sønderjylland i kirkelig henseende med den danske folkekirke, så begge partier vinder ved det. Frygten for kirkeforfatning, som opstod da KU nedsattes tyder intet på. Lovforslagene viser kirkelig sans og politisk klogskab. Siden 1901 har V. altid søgt lempeligt frem mod at skille kirke og stat. Nu skal man til MR-valg melde sig til valglisten én gang, skriftligt eller mundtligt. Om et nyvalgt MR højtideligt ved gudstjenesten skal fremstilles, afgør hver præst og MR. Noget nyt kommer med, provstiudvalg, som kun skal have med økonomien at gøre og ikke går hen imod en kirkeforfatning. Fra Sønderjylland kommer også det, at MR'ene bliver en slags »Kirketugter«, det kan let blive til skade. De beholder de rettigheder, de har og får indflydelse ved valg til alle faste præsteembeder og ved enighed afgør de sagen, dertil kommer sydfra at er der et stærkt ønske om at få en bestemt mand til præst kan det lade sig gøre. – En bispevalglov vil være »en Brand i Næsen paa mange«, og M. havde intet imod at den kom bort. – Nogle i KU ville fortsat lade ministeren bestemme, måske kommer der i stedet kirkeligt partivæsen. Hidtil har politiske hensyn her spillet ind; nogle mener, at bisperne kun er departementschefer, lad os da afskaffe dem, skal de være kirkelige personligheder med åndelige opgaver er det i orden, at menighederne får indflydelse. Bispetienden rækker vel til løn af 2 nye bisper, en på Sjælland og en i Sønderjylland.

Borgbjerg: Ministeren bebudede at han ved gennemførelsen af lovforslagene ville afslutte sin politiske løbebane. Han taler om hensynet til Sønderjylland og derfra tager han for meget med og brugte ved KU unødigt mange penge. Han vil udbygge og afrunde den kirkeforfatning han begyndte på i 1901. Når der skal ske tilmelding til valglisten bliver MR'ene ikke et udtryk for hele sognemenigheden, og MR'ene får hele

27. 1. behandling sp. 4946-5086, 5104-44 og 5148-5239, dertil kom senere de økonomisk bestemte forslag, hvor Lambæk var valgt som V.s ordfører.

den økonomiske forvaltning og ved de nye provstiudvalg følger et stykke preussisk kirkeforvaltning med. Med sin tale havde Moltesen gjort hoveritjeneste og talt om et tilløb til kirketugt. Her er en principforandring fra Appels MRs-lov 1912, hvor ordet kristelig ikke fandtes, anderledes end i J.C.s lov 1903, der var et brud med grundtvigsk kirkepolitik. Målet for J.C., kirkens adskillelse fra staten, var Borgbjerg enig i. Det viste vi i 1916, da Kirkeligt Landsforbund lagde op dertil, men Oskar Andersen greb ikke den mulighed. Om bispevalgloven havde Moltesen sagt, at det ikke var valg, for ingen fik 2/3 af stemmerne, lad en kirke frigjort fra staten ordne det – og sagt til sidst: Kirkeministeren, Moltesen, Oskar Andersen og Borgbjerg selv havde fælles mål, kirkens adskillelse fra staten (KhS. 2005 173). »Om Vejen dertil vil der endnu være delte Meninger«. Fra vor side er vi villige til at modtage den fremstrakte hånd fra 1916 for at nå: »Redelighed, Klarhed og Sandhed«, sluttede Borgbjerg.

Oskar Andersen kunne fortælle meget mere og efter hans smag bedre kirkehistorie: Han takkede for KU 1920, kirken var hørt om dens forhold ved Genforeningen, om end kirkeforfatning efter ministerens pålæg ikke kunne inddrages, ellers var der taget meget hensyn til KUs arbejde, og også til hvad »det kirkelige Fællesudvalg« var kommet med. Lovforslagene er i høj grad overensstemmende med KUs ønsker, de vil komme hele kirken til nytte. Personlig havde O.A. ikke noget imod frikirketanken, men man må gøre sig klart, at frikirken ikke, før den har vokset sig meget stærk, kan være noget »for den store Mængde, som Statskirken utvivlsomt kan være«; frikirken er ikke en ideel tilstand, at kirken står fuldstændig frit, det er en illusion, erfaringen viser at i stedet kommer kapitalen ofte til at dominere. Han kunne gå med til både det ene og det andet, når blot kirken bevares som virkelig kirke. Sin stilling i 1916 begrundede O.A. med, at Povlsen ville gøre »den lutherske Kirke uluthersk eller til en borgerlig Indretning«. Han handlede som om den allerede var det, og at kollatsen intet betød, derfor alternativet i 1916. Det ønskede ingen i KU og tankerne fra 1916 har ikke vundet frem, interessen for frikirken er nu såre svag. Målet for os er at behandle de foreliggende lovforslag, et fremskridt mod kirkens selvstændighed, og mit håb er at den nuværende ministers navn må stå under lovene. Vi kan gå med til at udbygge frihedslovene for den enkelte, men ikke til love, der »undergraver Helkirken som kirkeligt Samfund«. Han var tilfreds med, »at en Borger som saadan ikke er Medlem af den danske Folkekirke«. Den vil miste karakter, hvis en mand ikke må afgøre med sig selv, om han vil indskrive sig som vælger til andet end et kommunevalg. J.C.s bispevalgforslag giver reelt intet valg og var ringere

end KUs, for ifølge dette kan der føres en rolig forhandling, hvor retningerne kan finde hinanden og så der kan ske opstilling og der må gives en virkelig ret til indflydelse. O.A. fortsatte bl.a. med, at efter forslagene ville den sønderjyske kirkes ejendomsret være betrygget nok.

Povlsen fandt, at de første 8 lovforslag var begrundede i Genforeningen, ikke bispevalgloven, der er et afgjort brud med hele udviklingen siden 1855. Den skyldes ministeren, som ikke har nået sin kirkeforfatning, men her tager et godt skridt henimod den. Og MR, med opgaver langt ud over sognenes grænser, kan gribe dybt ind i kirkens indre liv, og går hen imod »den økonomiske Forfatning i vor Folkekirke«. MR'ene får beføjelser, som kun rigsdagen har ret til, når at de skal råde over kirkens jord. Den danske folkekirke er en ramme om et broget indhold, »det Grundloven kalder det evangelisk-lutherske er et fælles Udtryk for noget ualmindeligt broget«, og det er menighedens sag at sætte grænser for om de kan bruge en præsts forkyndelse, uden indgreb fra højere steder. Og bisperne, som havde administrative opgaver, mente P. ville med bispevalgloven »med den Vælgerhær i Ryggen føle sig som Hyrder og Tilsynsmænd«, og Appels forslag hjalp ikke meget, det havde samme tendens som ministerens. Vi får partivalgte og partibundne bisper. – Den jyske stiftsdeling godtog P., ikke den sjællandske, for bispes over Lolland-Falster kunne godt tage et par amter mere i sit stift. Det kommunalt valgte medlem af kirkebestyrelsen skulle fortsat være der, just derved var vanskeligheder overvundne. P. var enig med Borgbjerg i, at MR'ene ikke skulle være moralske og religiøse vogtere i sognene, det var et preussisk levn. P. foretrak langt det sønderjyske direkte præstevalg, MR'ene var jo ofte valgt år tilbage, derfor skulle der før et præstevalg vælges et valgnævn med samme antal medlemmer som MR'ene, ja større endda. Den øjeblikkelige stemning burde være afgørende. P. var enig med Borgbjerg i, at med genforenings-forslagene kunne vi havne i frikirken, men han »var ganske sikker paa, at den bedste Form i Danmark endnu en Tid vil være den taalsomme Statskirke eller Folkekirke«. P. beklagede også Moltesens hoveritjeneste, som havde han glemt, at de der vil at kristendommen skal være surdejskraft i folk måtte kræve »kirkelig Frihed helt og fuldt«. – Moltesen svarede, at han med glæde havde varetaget sit ordførerskab. Et par mere tog ordet.²⁸

J.C. undrede sig over frygten for kirkeforfatning, den kommer når kirkelige reformer er på tale. Vi skal give sønderjyderne hvad de øn-

28. Moltesen 4955-69, Borgbjerg 4969-5000, O.A. 5001-5030, Povlsen 5039-57, Moltesen 5057.

sker, folkekirkens regler. Vist er, med den udvidede indflydelse MR'ene får på økonomien, »Grundlaget for en repræsentativ Forsamling sikrere og bedre« end hvis det hele var kaos – og J.C. »kunde ogsaa tænke sig, at man naaede frem til en saadan Repræsentation en Gang langt ud i Fremtiden« ikke »nu eller i de nærmeste Aar, paa ingen Maade, og det er muligt, at det aldrig sker, det faar vi overlade til det danske Folk selv at afgøre, jeg stiller ikke noget Forslag i saa Henseende«; jeg nævnte år 1900 at kirken burde have det og at alle midler burde overdrages til den og deri er Povlsen vel enig, han tænker sig nok ikke at lægge alle de midler ud til uorganiserede forsamlinger. Men frykten for en kirkeforfatning »synes jeg, vi kan lade ligge, lade Fremtiden beskæftige sig med det«, hvis den ønsker det, nu vil det være et misgreb at kaste det ind i disse forhandlinger. P. og Borgbjerg taler som folk berøves valgetten, det kræves kun at de skal melde sig til valglisten og det kan ske let. Bispevalgloven er de imod, det er muligt at jeg kræver for stor en majoritet, men der skal mere end et parti til at vælge en biskop; præsterne må heller ikke stemme for sig, men biskoppen er deres konsulent, mens MR'ene vil ønske at få en varmhjertet, troende og veltalende mand. P.s forslag letter ikke byrden for Sjællands biskop og en bekostning på 20-30.000 kr. kan der ikke lægges vægt på.

O.A. undrede sig, Borgbjerg vil af med statskirken, Povlsen med præsteløftet, men grundtvigske vil de begge være. Vor kirke er konfessionelt bundet, »ikke en Fællesanstalt til Varetagelse af Folkets religiøse Tarv«. J. Jacobsen sagde, at O.A. vil en forsnævring af kirken, Povlsen vil have den for udvidet, begge veje må undgås. *Borgbjerg* gentog: Gennemføres forslagene bliver kirkens adskillelse aktuel. Povlsen tror på en rummeligere folkekirke, jeg tvivler. 1918 var jeg kun for borgfreden for at holde kirkespørgsmålene ude fra politikken, for at regeringen kunne sidde krigstiden over. Han havde kaldt bisperne administrative embedsmænd og får ministeren ikke indflydelse på, hvem det bliver, står han uholdbart og magten er skilt fra ansvaret. B. fik svar fra O.A.: Når vi med de love har ordnet forholdene i Sønderjylland, »er jeg villig til at tage Spørgsmaalet op om en Ordning med Hensyn til Kirkegodset«, som B. har sympati for. *Povlsen* kom igen: Der er ingen forbindelse mellem de andre love og bispevalgloven, men J.C. bruger Genforeningen til at ordne et stykke kirkeforfatning. Han er imod almindelig valgret til MR'ene, det er sikrere end de genskrevne valglistes, hvor der kan ske fejl. Er 20-30.000 kr. ikke værd at spare, Sjællands biskop kan aflastes på andre måder. Da vi 1919 gav præsterne mere i løn, måtte vi tage pengene af statskassen, ikke fra folkekirkens medlemmer, det hindrede grundlovens § 75. P. skyldte svar på, hvor grænsen for

lærefrihed gik og svarede – »dér hvor Menighederne mener, den skal sættes«. Han ængstedes for utålelige forhold i kirken, så adskillelse mellem stat og kirke blev nødvendig, lige nu var han imod aht. Sønderjylland.²⁹

Moltesen: At MR'ene frivilligt vil organisere sig og får større vægt, er der intet forkert ved.³⁰ Folkekirken er en bgl. indretning, men noget mere end det, bispens er en administrativ embedsmand og noget mere end det. Vil man kun have et nyt stift, så kan Lolland-Falster lægges til Fyns stift, der hørte det til indtil 1803. – *Borgbjerg:* Jeg frygter et reaktionært styre i folkekirken, Povlsen den organiserede frikirke, hvor O.A. siger, at pengene vil komme til at bestemme. Men Kirke-Stat udvalget 1916 ville ved adskillelse stille de nuværende kirkelige midler til rådighed for alle kirkesamfund. *J.C.:* Man frygter at give det jævne medlem af folkekirken indflydelse, gennemføres forslagene, får alle mere frihed, alene præsterne er bundne til at betjene deres menigheder. Alle medlemmer af folkekirken får valget, de skal blot sørge for at blive optaget på valglisten og det gøres let. De 2 herrer kan forhandle om frikirke, jeg vil forhandle om forslagene her. *O.A.:* Vort parti holder på den kirke som er bundet af bekendelsen så længe staten respekterer dens selvstændighed, derfor støtter jeg dette lovarbejde. Men O.A. var »altid villig til at forhandle om Adskillelse mellem Stat og Kirke«. *Povlsen:* Jeg ønsker de enkelte menigheder selvstændige, det giver den tålsomme folkekirke plads, er målet end adskillelse mellem stat og kirke er det ikke nu forsvarligt aht. Sønderjylland. *J.C.* sluttede forhandlingen: Som menighederne fik præstevalg får de også ret til bispevalg.

29. J.C. 5077-90, O.A. 5090, J. Jacobsen 5111, Borgbjerg 5121-39, O.A. 5139f., Povlsen 5148-57.

30. Sp. S.T. Balslev havde efteråret 1919 indbudt MR-medlemmer fra Fyn til at mødes og drøfte behovet for »et Centralnævn af Landets Menighedsraad«, det var der stor stemning for blandt 4-500 mødte. Balslev begrundede i Kirke-Tidende, at kirken bør have et »Nævn, hvis Betænkning kunde indhentes« fx for at drøfte om folkekirken er en bgl. indretning eller hvad den ellers er? Et andet spørgsmål var kvdl. præster. – Juli 1919 havde 25 MR på Roskilde-egnen indbudt MR til at drøfte forslaget om det tvungne bgl. ægteskab. November 1919 indbød 3 af MR'ene valgte lægfolk fra Kbhvn. og byens 3 provster Ussing, H.M. Fenger og S. Schousboe til møde 11. december for at drøfte nævnet og af 84 mødte vedtog 43 imod 17 at arbejde videre med Ussing og foreslog nyt møde derom. – Ifølge Stenbæk anfører »Landsforeningen af Menighedsraad og Menighedsraadsmedlemmer« 1. marts 1920 som stiftelsesdag; den egl. etablering skete ved det første delegertmøde i Odense 29. marts 1922, hvor der blev vedtaget love (p. 119).

Skrækken for kirkeforfatning er kun et spøgelse. – Herefter blev der under udvalgsbehandlingen noget mere ro.³¹

En sag for sig var valgmenighedspræst Th. Skat Rørdam i Ryslinge på vej til at rejse, kom her en ny Arboe Rasmussen-sag? Povlsen mente: Rørdam bliver. J.C. nævnte at han kendte hans biskops kritiske udtalelse, men sagen undersøges. Det beroligede, at *Tange*, der var medlem af menigheden sagde: Vi ønsker ikke indgriben, måske må myndighederne gøre det, vi ønsker det ikke; der sker forskydning fra den gamle til den nye valgmenighed, Rørdam udæsker.³²

3/3 kunne Ft. sende forslaget om MR og de 5 andre forslag i udvalg – og Forslagene om *Kirkers Bestyrelse*, om *Præstelønningsloven* og om *Vedligeholdelse af Kirker og Kirkegårde* kom for 3/3, 4/3 og 6/3. *Lambæk*, der var Venstres ordfører: Det drejer sig om at finde en ordning, som kan tilfredsstille på denne side og syd for grænsen. Det er naturligt at præsteforeningen har ønsker, de gik til KU og har med deres forhandlingsret også været her med ønsket om én lønningsklasse, hvortil dog kommer forskellige tillæg, som giver »en ret betydelig Forhøjelse«. Vist giver præstevalgsordningen dem særlige vilkår, men en stigning på 7% i samlet løn øger samfundets økonomiske vanskeligheder og kirkeskatten er steget meget. Derfor valgte ministeren at blive ved den gamle ordning og de gamle lønsatser, den økonomiske usikkerhed hindrer lønforbedringer. *Lambæk* billigede fuldt ud, at ansvaret for præstegård og avlingen flyttes fra fællesfonden til sognene, og at MR'ene får indflydelse på jordsalg til udstykning. Det kommunale medlem af kirkebestyrelsen er udeladt, der er megen samfølelse mellem kommunalbestyrelsen og MR'ene og vist stiger den kirkelige ligning, men den kommunale del deraf er forsvindende lille. Ved forslaget om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde er loven fra 1861 og afløses, for ansvaret for kirken er vokset hos befolkningen, så i stedet for alle gamle bestemmelser kan nogle hovedlinier være tilstrækkelige.

Sundbo fra S.: Får Borgbjerg skilt kirke og stat kan disse forslag vente, så vi blot udvider lovenes gyldighed til Sønderjylland. Hvis de 3 lovforslag vedtages får kirken jo »rent økonomisk Selvstyre«, så MR'ene regerer og får ret til at udskrive skatter. Vil man en kirkeforfatning kan der intet indvendes mod forslagene, ved en frikirke er de organer, der tilstræbes i orden, og der kommer et eget selv-regerende samfund i sta-

31. Moltesen 5164ff., Borgbjerg 5184, J.C. 5191-5204, O.A. 5207-17, Povlsen 5228f.

32. M.P. Tange (1871-1943) MF 1910-13, 1920-24 og 1926-32, V. gårdejer ved Ringe sp. 5158 og 5161, Povlsen 5042 og 5159, J.C. 5195, O.A. 5214.

ten. S. var stærkt kritisk overfor de lave præstelønninger, men når arbejdernes løn er for høj, som de konservative siger, så vil en forhøjelse af præsternes løn forarge. Det er nyt, at kirkegårdene her lægges under kirken, som har hamstret dem, i de store byer er de kommunale. Den kommunalt valgte mand i kirkebestyrelsen skal blive og ordningen indføres i Sønderjylland. Oskar Andersen har skamrost ministeren, det kan jeg gøre for hans tidligere arbejde for kommunalt selvstyre, ellers ikke, for her indføres O.A.s kirkeforfatning. Med de skattebyrder som lovforslagene medfører må vi socialdemokrater til at deltage i valg af MR'ene. *Kammersgaard* supplerede: Lovforslagene ændrer revolutionært udstykningsloven af 4/10 19 ved at MR'ene her får indflydelse. Provstiudvalgene er unødvendige og bliver dyre.

Johs. Lou fra K. mente, at ministeren var gået med til alle ændringsforslag, som Damkier havde stillet. Staten bestemmer præstelønnen, ikke MR'ene, og lovforslaget regner præsterne for statskirkemænd. Ministeren har ændret standpunkt, er gået over til, at MR'ene skal foretage ligning, og indtægterne fra tiendeloven er i høj grad reduceret. – *Carlsen-Skiødt* også fra K.: Når vi ikke kan få de af KU foreslåede lønninger, så fastslog han: Vi må ikke glemme, at »det er Staten, der har afløst Tienden og solgt Præstegårdsjordene, tidt til lave Priser«, selv om præsten og MR'et ikke ønskede det. »Derfor er der nu for faa Midler i Lønningsfonden« og der må lignes dertil, det har staten ansvaret for. – *Povlsen* fandt, at præstelønningsforslaget »fuldstændig« hviler på hans 1919-lov. Egentlig var han i 1913 for én lønklasse, men så kort tid efter en lønningslov var vedtaget kunne man ikke ændre det. At give præsterne en højere løn nu er »ganske utænkeligt«, det må præsterne kunne indse. Lovforslaget af 4/10 19 om udstykning af præstegårdene slås her ihjel, der er dog MR med social forståelse. Vist får provstiudvalgene der er »ganske overflødige«, kun økonomiske opgaver, men de kan få andre opgaver. P. var også for at gøre kirkegårdene til en kommunal sag. – *V. Fibiger* fra K. fandt, at der var taget for lidt hensyn til KUs forslag om præsters løn, den almindelige mening er, at den er for lav. Imens er præsteboligerne blevet til paladser og de koster mere end jordsalget indbringer.³³

Mads Gram talte på sønderjydernes vegne om alle 9 forslag og syntes at noget af det bedste fra begge sider af grænsen var kommet med –

33. Lambæk 5240-58, Sundbo 5260-71, Kammersgaard 5271-74, Johannes Lou (1878-1930) MF 1918-27, K., læge, J.C.A. Carlsen-Skiødt (MF 1920-39) K. – handelsgartner 5290, Povlsen 5291-98, Fibiger K. 5298ff.

og dog: Vi mente, at almindelig valgret hørte til det bedste hos os og skulle med, også det direkte præstevalg, ikke dens form, men selve ideen var vigtig, og bgl. ægteskab for alle samt »civilstandsregistre«. Hos os så vi også, at hvor der var præstegårdsjord kunne man betale præsterne løn uden at gå til statskassen. Sognene har ikke fået jorden af staten, den er givet til kirken og »er Sognekaldests Eje«. Vor retstilstand er sådan, at der intet kan sælges deraf uden MR'ets samtykke. Vi så, at hvor tienden var afløst og ingen jord fandtes, kom sognene i afhængighed af staten. Men vi vil arbejde med på, at de mennesker der har behov for jord kan få af præstegårdsjorden, men det forbliver i »Sogneeje«. Civilstandsregistre og bgl. ægteskab troede Mads Gram kunne bevares i Sønderjylland. Selvstændiggørelsen af det enkelte sogn er en garanti, så når stat og kirke i fremtiden skilles, behøver kristendommen ikke at frygte, da kan sognene gå videre. – O.A. havde mange indvendinger. Gram talte ikke for alle sønderjyder, og det er sagt at civilstandsregistre er dårligt holdte. Provstiudvalgene er ønsket dernede. – *Mads Gram*: Mit »vi« skyldes, at han havde Vælgerforeningens kirkelige Udvalg bag sig.

Appel tog ordet for at fremsætte nogle få bemærkninger om de 9 lovforslag: Kirkeministeren har udtalt, at han og jeg på enkelte punkter har forskellig opfattelse, men lovforslagene kan jeg »i det store og hele hilse med Glæde«. Det er gentagne gange sagt, at den grundtvigske frihedslinie, der gav »de enkelte Kredse indenfor Folkekirken personlig og samfundsmæssig Frihed« har J.C. Christensen brudt med. Det kan med fuld ret siges, at han har fulgt den gamle kirkepolitiske linie, dels videreført af ham selv, dels støttet den, når han ikke var i regering. Han begyndte med at ophæve Kirkerådet og nedbrød muren mellem de frie grundtvigske menigheder og folkekirkens præster og åbnede for en af de mest frisindede lovgivninger, så frimenigheder, der ikke afviger fra folkekirkens lære og tro, kan samvirke med folkekirken. Linien fortsættes nu med lovforslaget om sognebåndsløsning m.m., hvor folkekirkens medlemmer stilles friere end før og kan betjenes af andre end deres sognepræst i deres kirke, så det er ikke rigtigt, at J.C. Christensen 1901 har brudt linien med love, der gav personlig frihed, tværtimod er den fortsat til i dag. Vist er der en anden linie mht. folkekirkens organisation, hvor MR-loven er den ypperste repræsentant for den side; den nugældende lov derom har virket i 10 år og har vundet en stilling sammenlignelig med den, de store frihedslove har, og slet ikke kan tænkes afskaffet. Det har Povlsen som kirkeminister slet ikke foreslået, og den har ikke hindret udfoldelsen af et frit kirkeliv, men fremmet det. *Appel* fortsatte:

Men før har der ikke været foreskrevet obligatoriske MR, det sker nu. Der har været sogne uden MR, de findes ikke mere, heller ikke da Povlsen var minister. Det skyldes loven om kirkers bestyrelse 1915 og loven 1919, MR er blevet mellemed for administrationen, de er blevet »frivilligt obligatoriske«, uundværlige. Det har både Keiser-Nielsen og Povlsen medvirket til, men Appel fastholdt, at han gerne så dem frivillige. Det ønskede jeg som den eneste i KU 1920, og det står ikke i betænkningen og udvalgets øvrige medlemmer vilde have disse råd alle vegne, hvorfor da ikke slå det fast i loven. Appel var her uenig med J.C. efter hans skøn står forslagene om de obl. MR og om provstiuvalg indderligt forbundne, og derved fik man »et stift, ret ubevægeligt Skelet i den danske Folkekirke« og det ønskede han ikke, men at der var smidighed i den og folkekirken havde sin styrke i at være bevægelig, så den kunne rette sig efter forholdene ganske som alt der er levende og bevægeligt. Jeg er enig med J.C. Chr. i, at med de mellemed går det ikke mod en kirkeforfatning og tror stadig, at en kirkedag hører hjemme i en frikirke og ikke er på sin plads i dag. Men det faste skelet vil hindre den naturlige eller historiske udvikling af kirken.

Bispevalget ser Povlsen som et skridt mod kirkeforfatning, det forstår jeg slet ikke og har i KU stillet forslag derom, men ikke med 2 vælgerkorps. Hvis 3/4 af stemmerne falder på samme mand må han være hævet op over partiskellene og skulle indstilles, ellers stod ministeren frit. Heri er ikke noget af indgribende betydning. Jeg kan ikke pege på et eneste tilfælde, hvor ministeren ikke har valgt dygtige og kirkelig sindede mænd; men det er naturligt, at MR udtaler sig ved bispevalg. Povlsens beklagelse derover forstår jeg ikke, men beklager at Ostensfelds forslag om stiftsbåndsløsning ikke er med, det hører sammen med bispevalg. — Jeg ønsker et resultat og at arbejdet med forslagene bliver til gavn for folkekirken, sluttede Appel.

J.C. undrede sig over, at Sundbo bekæmpede udvidet selvstyre. Man havde lovet præsterne bedre løn i fjor og navnlig i forfjor, hvor det ikke var til at forudse det økonomiske lavvande nu. Men kirkebetjeningens løn var for høj, fastsat på krigsniveauet. Når MR'ene nu fik medindflydelse på salg af præstegårdsjorderne kunne man ikke på forhånd frakende dem social interesse. Der var udstykket godt 3.000 ha fra 135 præstegårde og ved nedrivning af overflødige avlsbygninger havde staten betalt 220.000 kr.; yderligere var 72 udstykninger planlagt og fra 600-700 ejendomme kunne 38.000 td. land ager og eng udstykkes. Men præsterne skulle beholde så meget jord, som en karl og en dreng kunne passe, så præsten kunne holde et par heste og køre for at få mælk. Men syd for grænsen kunne staten ikke fordre noget af præstegårdsjorden,

dér tilhørte den præsteembederne, var ikke som i kongeriget taget af staten med magt ved reformationen og uden kanonisk ret. Når Povlsen og Kammersgaard er imod provstiudvalg og henviser til stiftsøvrigheden, så kan den ikke være kendt med forholdene i hele stiftet. Min kollega undervisningsministeren siger også nej til de udvalg og vil have et eller flere stiftsudvalg, så ender det let med et udvalg for hvert provsti. [Det var J.C.s eneste direkte svar på Appels eneste indlæg]. Der var anket over, at det kommunale medlem af kirkebestyrelsen var udeladt, ganske simpelt fordi »Livet har heller ikke vist nogen Nødvendighed derfor«. Når man overlader MR'ene at bestyre midler til præsteløn og til præsteboliger og skat til formålet, men siger, at der skal en kommunal mand med, er det noget helt ukendt i Sønderjylland. Hvad kirke og kirkegård angår rører loven ikke ved ejendomsretten og staten står sig ved at lade det stå åbent, hvem der er ejer, for J.C. var det afgørende, at staten stillede kirkegodset til rådighed for folkekirken.

Moltesen glædede sig over, at ejendomsretten til præstegårdsjorden syd for grænsen havde præstekaldene. Han ville ikke samstemme med J.C. om, at fordi staten tog bispetienden ved reformationen, havde staten ejendomsretten og kunne handle med statskirken, for det statslige og kirkelige gik til samme kasse. Da grundloven indførtes var politikerne usikre, den første politiker som i Ft. har udtalt at staten havde ejendomsretten var Keiser-Nielsen, og nu J.C. som dog vilde holde spørgsmålet åbent. Monrad havde som kultusminister fremhævet, at uden særlige grunde til at staten overtog kirkegodset ville det krænke retsbevidstheden og være et overgreb. – Dertil samtykkede J.C.

Sundbo kunne – som siden Povlsen – bruge flere af Appels argumenter – var enig med ham i, at MR'ene »kunne meget godt bestaa paa det rent kirkelige Omraade«, men kommunalrådene burde have »den økonomiske Bevillingsret« og Mads Gram havde fået ham til at mene, at man skulle arbejde for civilregistre sammen med kirkelovene, mens provstiudvalg var unødvendige, for det »er Kommunen, der skal skaffe Pengene«, hverken MR, stiftsøvrighed eller provstiudvalg vil have økonomisk ansvarlighed. Han vendte sig mod en forfatning, der blev splidagtig, og rent kommunale kirkegårde var befolkningens ønske. – Kirke og kirkegårde har aldrig hørt under kommunalbestyrelsen, sagde J.C., der er kirkegårde for jøder og katolikker og der kan også blive kommunale, men lad de kirkegårde, der ligger ved kirkerne, blive hvor de er og under kirkebestyrelsen. – Povlsen var 1912 gået med til loven om MR, der ikke gav beføjelser udenfor sognets grænser, men det sker nu ved provstiudvalg og bispevalg; det sidste går langt ud over stiftets grænser til opgaver »af en fælles kirkelig Art«. P. fortsatte: Der må måske være

forskel på forholdene ved præstegårdsjord syd og nord for grænsen, ellers gøres der attentat på jordloven af 4/10 1919. Den kommunale mand i kirkebestyrelsen skal ses »ligesom Repræsentant for hele Folket, og saa for dem, der ikke hører til de kirkesøgende, men har Kærlighed til vore gamle Kirker«.

Lambæk som jo var ordfører for den økonomisk bestemte del af kirkelovene afsluttede: Når Sundbo fandt farer ved at lade MR'ene varetage ansvaret for præstegårdene, også ret til at ligne underskuddet, så skulle det stå til ansvar ved valgene. Da vi fik MR'ene var der stor skræk, nu frygter man bispevalgene. Han mente, at den nuværende jordlov uden forbehold kunne overføres til Sønderjylland. Og det at MR'ene fik ansvar for økonomien var et af de store fremskridt. – Hermed var 1. behandling af kirkelovene helt afsluttet og de gik i udvalg, betænkningerne forelå 6/5 og 2. behandling kom 10/5.³⁴

Men der arbejdedes i partierne: De *konervative* havde møde 23/2 22, hvor O.A. lagde for: Kirkelovforslagene er i det store og hele, hvad KU 1920 var enigt om »og vi bør derfor være glade ved dem«, selv om vi ikke får alle ønsker opfyldt. Forslaget om kvinder som præster er ikke genoptaget, og ikke-teologer kan kun ansættes, hvor en menighed begærer det og alle skal afgive præsteløfte. »Lovforslaget om Bispevalg var utilfredsstillende, fordi Ministeren i Virkeligheden næsten altid vil kunne lade Stemmesedlerne gaa i Papirkurven; men der er næppe Mulighed for at faa en anden Valgmaade gennemført. Dog maa vi kræve, at Ministeren skal være bundet til de 3, der faar flest Stemmer«. De 2 nye stifter bør oprettes, men forslaget må være mere præcist, som også forslagene om sognebåndsløseres brug af kirkerne; det »bør i Hovedsagen akcepteres. – En absolut Forudsætning for dansk Kirkelovgivnings Indførelse i Sønderjylland maa være, at samtlige Lovforslag gennemføres«. – I øvrigt fandt Lou, at de foreslåede præstelønninger må akcepteres, selv om det kan medføre at færre søger til det teol. studium. »Biskoppernes Løn bør bæres af Fællesfonden, saa de ikke bliver Departementschefer«, når de lønnes over statskassen. *Carlsen-Skiødt* påpegede »at Begynderlønningerne er usømmeligt lave«.

Også i *Venstre* drøftede partiet i 23/2 kirkelovene: Formanden, *Brorssen* tog bestemt forbehold overfor, at MR'ene skulle kunne modsætte

34. Mads Gram (1878-1952) MF 1920-24 V., gårdejer. Formand for den sønderjyske Vælgerforenings kirkelige Udvalg til dens ophør 1919. spalte 5309-18 og 5320, O.A. 5319, Appel 5322-28, J.C. 5328-43, 5345, Moltesen 5346ff. J.C. 5350, Sundbo 5351-57. J.C. 5357ff., Povlsen 5360-65, Lambæk 5365f.

sig fortsat udstykning af præstegårdsjordene. *J.C.* satte trumf på: »Den Udstykningslov vi har faaet er økonomisk fordærvelig, og her maa jeg bestemt holde paa at Menighedsraadets Indflydelse bevares som foreslaaet«. [Under tilblivelsen af loven 1919 havde han været tavs i Ft. som i partiet]. Det er nødvendigt for mange præster at de kan få kørsel og mælk fra avlingen. »Vil man have Selvstyre, maa man lade Befolkningen bestemme«. *S. Svendsen* spurgte bl.a.: »Er det nødvendigt at oprette et nyt Bispeembede?« *J.C.*: »Ja, det har længe været nødvendigt. Det er en Skandale at bede en Mand være Tilsynsførende for et Stift, der er saa stort som Sjællands Stift«. Hele KU 1920 undtagen 1 har foreslået det. »Jeg kan ikke paatage mig Ansvar for noget saadant«. – *Lambæk* var for MR'enes indflydelse på præstegårdsjordens salg, det var meningsløst på steder hvor der ikke var mangel på jord. *J.C.*: »Vi maatte holde paa den Ordning, de har i Sønderjylland. Det Selvstyre bør vi ikke give os til at pille ved«. *J. Jacobsen* mente, at alle lovene »førte Folkekirken ud i en yderligere Gennemførelse af Folkekirkens Organisation. Det var en Bestræbelse for at gøre Kirken til en Stat i Staten. Man lagde et overordentlig solidt Grundlag for en Kirkeforfatning«. Er dette vidtgående skridt rigtigt? *J.C.*: Vi kommer altid tilbage til, »om man skal have Tillid til Befolkningen eller ikke«. Det er besynderligt at frisindede kredse har en sådan mistillid til selvstyret. »Livet peger jo hen paa, at enhver Menighed skal have sit« MR. Stat i staten er et slagord, en frase. Det går fortræffeligt med selvstyret. Her får folkekirkens medlemmer »den mest udstrakte Frihed«. »Vi bør se, at vi ikke stiller for mange Forslag op mellem os og Sønderjyderne, og vi kan ikke m.H.t. Præstegaardsjordene paatvinge dem en Ordning, de er absolut imod«. Der er dernede ikke mangel på jord, lad fremtiden afgøre den sag.

30/3 ved partimøde orienterede V.s ordførere Moltesen og Lambæk fra udvalgene. [Forsøgte M. sig med at V. skulle undgå tilmeldingen, det er ikke nævnt?]. *J.C.* var der straks: »Tilmeldingen til Valglisten er for mig noget principielt. Kan den ikke gennemføres, ønsker jeg, at en anden kommer til at gennemføre Lovforslagene. Folkekirken er nemlig ikke en borgerlig Indretning. Man kan fraflytte en Kommune og endda bevare sin Valgret, men Folkekirken bliver man i, med mindre man melder sig ud. Det er altsaa en frivillig Sag, om man vil være der eller ej, og derfor bør det være saaledes, at man skal melde sig for at faa Valgret. De andre Punkter er for mig ikke nær saa væsentlige«. Bispevalgloven hænger jo ikke sammen med de andre 8 love, men det er praktisk at få den nu. »Den vil jo i alt Fald komme en Gang«. Det er nok mest frisindet, at præster og MR stemmer hver for sig; men præsterne

vil jo ikke have en særlig valgret. »Det er muligt, at man slet ikke kan enes om Bispevalg, og saa faar vi ikke Loven. Det tror jeg ikke vil være rigtigt,³⁵ men det vil dog ikke pine mig saaledes, som hvis vi sletter Tilmeldelsespligten«. Ved provstiudvalg slipper vi for omsvøb og den centralisation vi har nu, »og som har vist sig uhyre problematisk«.

Kirkeligt Landsforbund prøvede at holde sig i ro: Bestyrelsesmøder 19/4 22 refereres: Ussing og Holt havde været hos J.C. om kirkelovene (valglisten til MR og bispevalg, samt bispeudnævnelsen i Fyns stift). De anmodede J.C. om, at der også kom provstiudvalg i Kbh. – Holt havde henvendt sig til provst Hjørtkjær om K.L. og de grundtvigske kunne optræde i fællesskab, det frarådede begge. – Mødet drøftede om K.L. skulle holde offentlige møder imod de grundtvigske protestmøder mod kirkelovene, Holt fik tilslutning til at »Landsmøder ikke var opportune«.

O.A. var med og oplyste, at sandsynligvis gennemføres MR og provstiudvalg, »det sidste dog i stærkt indskrænket Form«, med bispevalgloven var det vanskeligt, men den gik muligt igennem sammen med forslag om stiftsbåndsløsning. Carlsen-Skiødt mødte da og meddelte, at i provstiudvalgene udgik nok præsten og en af de 3 lægmænd, valgt af MR'ene. De 2 politikere tilskyndede bestyrelsen til at gå til J.C., og det gjorde den og bad ham indtrængende om at gøre alt for at få bispevalgloven gennemført som forelagt, sådan også provstiudvalgene, med 3 lægmænd valgt. J.C. mente at »kunne gennemføre Menighedsraadsloven med den kirkelige Valgliste«, men det var umuligt at bevare præsten i provstiudvalgene, bispevalget blev det meget vanskeligt at gennemføre, kun med visse ændringer, men han lagde meget vægt på at få den lov igennem.

Vel samtidig sendtes en rundskrivelse til formændene for K.L.s stiftsudvalg hvori meddeltes, fortroligt for ikke at opægge yderliggående grundtvigske kirkepolitikere, og der var politikere som nok ville støtte K.L.s tanker, så der skulle ikke ved møder fra K.L. gives anledning til at

35. J.C. kunne i taler udtrykke sig mere positivt ifølge Ringkøbing Amts Dagblad. 17. september 1920: Han havde »taget Ordet for en Lov om Bispevalg«. Nu beror biskopppers udnævnelse på ministerens indstilling, men menighederne »bør ogsaa her have Indflydelse«, øget selvstyre er »ønskelig og naturlig«. J.C. håbede, at »det kirkelige Udvalg vil give Tanken om Bispevalg fornødent Medhold«. – I grundlovstalen 1922 sagde han »Bisperne skal ikke være ministerielle Kontorchefer ... [men] »Menighedens Talsmænd overfor Statsmagten«, og 4. november 1922 i tale om kirkelovene 1922 som betød »fuldstændigt folkekirkeligt Selvstyre paa det folkekirkelige Omraade«.

sige: »Der kan I se: Det er K.L., der staar bagved det hele«. Men lokalt og i pressen burde man imødegå »den taalsommers Forkæmpere«. Ved sidste bestyrelsesmøde betonedes O.A., »hvorledes de gamle Krav om Ritualfrihed og Lærefrihed atter kan komme til Magten ved næste Rigsdagsvalg«.

10/5 hvor 2. behandling indledtes, var forslagene til behandling i *det konservative Folkepartis* gruppe, hvor Oskar Andersen lagde for: Han anbefalede at partiet fraveg sit særstandpunkt mht. salg af de sønderjyske præstegårdsjorder, ellers kom kirkelovene »i Fare« og vil »vi have Bispevalg«, fortsatte O.A., »maa vi stemme for Stiftsbaandsløsning. Bliver Kirkelovene ikke gennemført, maa Taleren betragte det som et personligt Nederlag og trække sig tilbage. – Ulrich, Holger Andersen, Fibiger og Krohn anbefalede under de foreliggende Omstændigheder at følge Oskar Andersen, som derefter bemyndigedes til at handle, som han fandt det rigtigst« (K.s protokol).

10-11/5 foregik 2. *behandling* af de kirkelige lovforslag og først det om *Menighedsraad*. Der forstærkedes modsætningerne om den foreslåede – for J.C. næsten alt afgørende – tilmelding til de kirkelige valglistes. Men *Moltesen* sagde, at de love er »et uhyre Fremskridt i Henseende til Frihed« i Sønderjylland og på et enkelt punkt indføres direkte valg af præst, når et menighedsmøde med 2/3 flertal ønsker en bestemt mand. – *Borghjerg* talte om tilbageskridt fx. den helt unødvendige tilmelding til den kirkelige valgliste og de samvirkende sognerådsforeninger var imod, at kommunerne mistede indflydelse på den kirkelige beskatning og S. foreslår at de kommunale revisorer skal revidere MR'enes regnskaber, deres opgaver »skal være af stedlig, økonomisk og administrativ Art«, så der »skelnedes skarpt imellem Sogn og Menighed, imellem det kirkelig-religiøse og det borgerligt-økonomiske« i kirkens administration. – O.A. havde i det væsentlige samarbejdet med V., der havde vist ham hensyn, men det var for K. vigtigt, at valgmenigheder ikke fik indflydelse i sognemenighedernes forhold, især ved præstevalg. – *Povlsen* opholdt sig ved det opståede røre mod lovene landet over, og var som S. mod at der ikke blev »lige Adgang for alle, Valgret uden nogen Tilmelding«, der særlig i Kbhvn. viste mangel på tillid til arbejderbefolkningen, og voldte den hindringer.³⁶ P. var for det direkte præstevalg

36. Jfr. udvalgets betænkning Tillæg B. sp. 185 Fl.s 7: Bilag om det kirkelige møde i Odense 23. marts 1922, hvor det udtales: 1) at alle folkekirkens medlemmer bør have fri og uhindret adgang til udøvelse af valgret til MR'ene [dvs. tilmeldingspligten bortfaldt]; 2) at MR'enes Opgaver kun bør være af stedlig, økonomisk og administrativ

subsidiært foreslog han, at et valgnævn skulle stå sammen med MR'et ved præstevalg og han fandt det urimeligt at nyvalgte medlemmer i MR'ene skulle begynde med at afgive en højtidelig erklæring. – J.C.: Her bydes ethvert myndigt medlem af folkekirken lettere adgang til valgret ved »en eneste Gang« at tilmelde sig valglisten; først sammen med præsten er der »en virkelig Menighed«, derfor er præsten selvskrevet medlem af MR'ene. At foreslå valgnævn ved præstevalg var at ytre mistillid til MR'ene. Forslaget fra K. om at berøve valgmenighedsmedlemmer stemmeret i sognet tiltrådte han ikke.

Ved afstemning forkastedes forslagene fra R. og S. om bortfald af tilmeldingen med 71 st. mod 60, 7 stemte ikke; oprettelse af MR'ene kun »som Regel« [Appels lov 1912] nedstemtes med 64 st. mod 51, de faste ikke selvskrevne præster i MR'ene med 71 st. mod 31, direkte præstevalg med 73 st. mod 59, R.s subsidiære forslag med valgnævn ved præstevalg bortfaldt også med 71 st. mod 18, ligesom de kommunale revisorer af MR'enes regnskaber bortfaldt og K.s valgmenighederne vedrørende med 110 st. mod 21.³⁷

Art; 3) at de foreslåede provstiudvalg bør udgå, da de peger i retning af en kirkeforfatning; 4) at lovforslag om valg af biskopper bør bortfalde. – Det sagdes at det møde var behersket af fri- og valgmenighedsfolk, mens et senere møde i Kolding skulle være mere alsidigt grundtvigsk. Der vedtoges de samme 4 punkter som i Odense og tilføjes: »Da ingen af de nævnte 4 Punkters Gennemførelse kan siges at være nødvendiggjort af Hensynet til de sønderjydske Forhold, henstiller Forsamlingen til Regering og Rigsdag, at Afgørelsen af disse 4 Punkter, hvorom der er rejst Strid, udsættes til efter næste Rigsdagsvalg«. – I hovedstaden tog provst Axel Rosendal og 8 præster der initiativ til en udtalelse om at få tilmeldingen bort: Begrundelsen var at ved MR-valget 1920 viste det sig i flere tilfælde, at i sogne med 15-20.000 indb. stemte kun under 100, det skyldes især at man for at udøve valgret skulle begære sig optaget på valglisten måneder før valget. Forslaget rådede nok nogen bod derpå, så tilmelding kunne ske 2 mdr. før og mundtligt; men folkekirken skylder sine døpte medlemmer at lade kravet om særlig tilmelding falde væk, det kan let skabe misstemning overfor kirken i de brede lag og »udsætte hele Menighedsraadsinstitutionen for at blive et Led i det partipolitiske Mellemværende«. 16. maj kunne 26 hovedstadspræster udtale at man burde »gøre Alvor af Folkekirken« ved at give alle dens medlemmer fri og uhindret adgang til at udøve kirkelig valgret. – Da tilmeldingen i Kbhvn. var sluttet viste det sig, at vælgertallet var forøget fra 10.000 til 30.000; i en udateret skrivelse henvendte 16 præster sig til de kirkelige vælgere i hovedstaden om at være med til at gøre alvor af folkekirken, så dens medlemmer får fri og uhindret adgang til den kirkelige valgret og at den kirkelige frihedsudvikling sker »i det historisk givne Spor«. Valgbestyrrelserne blev opfordret til at ordne valget, så der overalt vælges samme dag, og 20. november blev foreslået som kirkelig valgdag.

37. 2. beh. 6857-6997; Moltesen 6857ff., Borgbjerg 6860-66, O.A. 6866ff., Povlsen 6870ff., J.C. om tilmeldingen 6877-83, afstemning 6892-6901.

2. behandling 11/5 af forslaget om *Sognebaandsløsning og Brugen af Kirkerne* viste et i det væsentlige enigt udvalgs indstilling. *Povlsen* måtte glæde sig over, at i stridsspørgsmålet, om biskop eller minister skal bestemme om en frimenighedspræst kan holde gudstjeneste i en sognekirke eller ej, er det en glæde at hele udvalget samles om, at bispens afgør det, men der kan ankes til ministeren, det sikrer dog en ensartet afgørelse. *J.C.* tiltrådte forslaget, og anbefalede at stemme for udvalgets og flertallets forslag. Det skete! – Forslag om *Adgang til Præsteembeder*. Ministeren havde stillet ændringsforslag, som udvalget i det væsentlige tilsluttede sig, *V.* gjorde det helt. – Et forslag om *kvdl. præster* lanceredes på ny vis: En menighed kan ønske en kvinde ansat. Men intet ønske herom foreligger, hvorfor da strides herom indvendtes og det forkastedes. – Men *Povlsen* vidste, at 3 frimenighedspræster var rykket ind i Sønderjylland, uden at have aflagt præsteløfte og han håbede at der inden for lang tid nåedes, »at Præsteløftet, som vi har det, helt bliver afskaffet«. *O.A.*: Det ruinerer vor kirkes enhed. *Moltesen*: Når man en gang har lovgivet herom, bør der fremdeles lovgives derom, men ikke om indholdet. *J.C.*: Det streddes vi om ved den midlertidige lov og at frimenighedspræster fik en særstilling kunne *J.C.* ikke gå med til. Løftets ændring eller afskaffelse har intet med dette lovfor-slag at gøre. Det drejer sig om amerikanske præster, missionærer, som der har været ønsker om, og om lægfolk, som der ingen ønsker har været om at få til præster.³⁸

Derpå fulgte 2. behandling om *Oprettelse af to nye Bispeembeder*. Grundlag var det forslag fra KU 1920 som man efter lange overvejelser var endt ved som muligheden, de andre var vraget. Ft.s-udvalget foreslog Haderslev som stiftsby i Sønderjylland, ændringer i de jyske stifters grænser skulle ordnes ved kgl. anordning, som vanlig skik var; problemet var det andet nye stift ved delingen af Sjællands stift, hvor Roskilde af mange grunde var et naturligt valg. Men *R.* og *S.* gik mod, at et nyt stift oprettedes. Sorø og Roskilde amter kunne i stedet overføres til Lolland-Falsters stift, *K.* foreslog det nye Roskilde stift, og at den sydlige del af Sjælland gik til Lolland-Falster. *J. Jacobsen* og ordføreren *Moltesen* fra *V.* havde forgæves søgt tilslutning til at lægge Lolland-

38. 2. beh. 6902-09 om sognebåndsløsning og brugen af kirkerne: Povlsen 6904f., *J.C.* 6905f. – Adgangen til præstegerningen 6909-22: Moltesen 6909, Povlsen 6914f., *O.A.* 6915. *S.* ved Peder Kammersgaard (1871-1941) MF 1918-35, førstelærer, for kvl. præster 6910f., *O.A.* 6913, Povlsen 6914, forkastet af *V.* og *K.* Præsteløftet Povlsen 6914, *O.A.* 6915, Moltesen 6917, *J.C.* 6918f. *R.* og *S.s* forslag forkastet af *V.* og *K.*

Falster ind under Roskilde stift med hele sin historiske rod, det var det lille stift uden, men de håbede stadig på at de fandt tilslutning. Det overraskede Povlsen og han lovede afgjort at støtte det, hvis det blev fremsat. – J.C. fandt den egl. grund til ændringsforslagene var at man ville spare en embedsmand, det var ikke begrundet. *Moltesen* sammenfattede problemet: Sjællands stift er for stort, Lolland-Falsters for lille og tiden med [økonomisk tilbageslag] fordrer sparsommelighed. Afstemningen gav flertal for flertalsforslaget, mindretalsforslagene forkastedes.³⁹

Ved 2. behandling af forslaget om *Indførelse af dansk Kirkelovgivning i de sønderjyske Landsdele* havde J.C. en ny affattelse dertil. V. havde ønsket at der ved kgl. anordning toges hensyn til den »saakaldte Ritualfrihed« og en tilpasning til udstykningsloven af 4/10 1919 uden indgreb i den sønderjyske »Ejerret til Præstegårdsjorder og Kirkejorder«, sagde *Moltesen*. – O.A.: Den virkelige repræsentation for den sønderjyske kirke ønskede enhed med den danske kirke, ikke frihed af rituel art som R. og S. Men V. havde i udvalget henstillet til ministeren at det tillades at bruge de 3 dåbsritualer der er i brug dernede. – *Povlsen* fandt det ret »at lade Livet faa Lov til at leves dernede og udvikle sig i fuld Frihed«. J.C.: Hensigten med anordningen er, at præster og menigheder kan bibeholde de kirkeskikke, der fandtes ved Genforeningen. KU havde ment at tilspørgsel om forsagelse og tro må indføres, muligt med lempelser med biskoppens tilladelse. Så kom J.C. til de sønderjyske brødres ære og at ejendomsretten til de kirkelige jorder var hævdet, den skal de bevare og det vil MR'ene være berettigede og dygtige til. – *Niels Frederiksen* fra R. og formand for jordsudvalget spurgte: Skal det der gælder dansk præstegårdsjord, at den skal anvendes til udstykning, ikke gælde i Sønderjylland? J.C.: Når det bestemmes at jorden dernede afhændes efter loven af 4/10 1919 så skal den bruges til husmandsbrug, men ejendomsretten ændres ikke, »det er Arvefæstet der bliver indført«. N. Frederiksen var tilfreds.⁴⁰

Lovforslaget om *Valg af Biskopper*: Behandlingen standsedes af at *Borghjerg* i udvalgsbetænkningen havde fremsat den påstand på over-

39. *Moltesen* havde jo forud nævnt, at Lolland-Falsters stift kunne lægges til Fyns stift, men det fulgte han ikke op. *Moltesen* 6922, 6927, 6930, *Kammersgaard* 6923f., *Povlsen* 6925, 6930, O.A. 6928, J.C. 6930, afstemningen 6941 viste uafklarethed.

40. *Moltesen* 6942, O.A. 6843, *Povlsen* 6944ff., 6949, J.C. 6949ff., 6953f., *Niels Frederiksen* 6952, 6955.

gang til dagsordenen, der reelt gjaldt alle ni kirkelovforslag, men stille-
des her og Ft.s formand fandt det rigtigt at behandle den først: Ordlyden
var: »Idet Ft. opfordrer Regeringen til at nedsætte et kirkelig-politisk
Udvalg til Drøftelse af Forholdet mellem Stat og Kirke og til eventuelt
at udarbejde Forslag om Kirkens Adskillelse fra Staten, gaar Tinget
over til den næste Sag paa Dagsordenen«. – B. begrundede forslaget:
bispevalgloven er kernen i lovkomplekset, og dermed tager man det
længe forberedte brud med hidtidig kirkepolitik, uanset at V. havde fo-
reslået en ventil dertil, stiftsbåndsløsning. Vi ser V. arm i arm med kle-
rikal konservatisme vil have »en selvstændig Kirkemagt med Indflydel-
se paa Statsmagten« og helst magten over staten. Vælger 2/3 af et stifts
præster og MR et bispeemne, skal denne udnævnes og den øverste magt
i folkekirken er taget ud af den parlamentariske ministers hånd. Den lo-
kalt bestemmende administration får magt til at udpege det højeste kir-
kelige embede i stiftet, og for at nå de 2/3 skal der indgås alliancer, me-
get ofte falske. I 1916 ønskede ret vide kirkelige kredse kirkens fulde
selvstændighed, vi sagde: Vi ønsker intet hellere. Men er ønsket fuld
frihed må kirken give afkald på magt overfor statsmagten og skolen.
Det medfører at partierne bliver interesserede i kirkelige lærestridighe-
der og de konservative har næsten hele V. og kirken med sig til det af-
gørende skridt. Derfor dagsordenen.

J.C. afviste at her forelå »det afgørende Brud« med hele vor kirke-
udvikling, for som MR'ene mødte modstand, møder nu bispevalget
det. Man kan ikke i længden hævde enevældens gamle ordning ved at
henvise til den parlamentariske minister, som har særlige beføjelser og
i andre forhold virker denne sammen med folkevalgtes repræsenta-
tion. Han står sig bedst ved at handle i overensstemmelse med menig-
hederne og deres MR; derfor skal vi have bispevalg, og det giver ikke
grund til adskillelse af kirke og stat. J.C. mente nok, »den Tid kan
komme, da Folkekirken maa kræve sig skilt fra Staten«. Må det dan-
ske folk da have repræsentanter på tinge, som er velvillige overfor det
ønske; uden rædsel så han Borgbjerg da sidde der, »men jeg tror
ikke, han vil leve saa længe, for jeg tror, det vil vare en rum tid, in-
den Folkekirken fremkommer med det Ønske«. Men *nu* modtog J.C.
ikke dagsordenen om et udvalg til at drøfte forholdet mellem stat og
kirke.

I øvrigt viste debatten, hvad Ft.-udvalgets betænkning sagde, at
modsatningerne havde vist sig »uoverkommelige«. O.A.: Sådan ad-
skillelse er hverken ønsket nord eller syd for grænsen, det er udsmid-
ning fra staten. Men menighedens ret til at vælge sine tillidsmænd
bør ske på bedre vis. – *Povlsen*: K. og de fleste fra V. har samme mål,

kirkeforfatning, og en adskillelse giver ikke menighedsfrihed, for i en organiseret folkekirke mangler der frihed for de enkelte menigheder. – *Borghjerg*: Vi foreslår ikke adskillelse nu, men et udvalg til at forberede en mulig adskillelse. V.s program siger, at lovgivningsmagten skal beholde herredømmet over kirkens forhold. Ministeren vil nu lade »Kirkens højeste administrative Embedsmænd« vælges og ikke udnævnes af den parlamentariske ansvarlige kirkeminister. Vi er ikke imod kirkens selvstændighed, men da må de fulde konsekvenser drages deraf. – Påstanden til dagsorden forkastedes med 88 st. mod 40.

Moltesen: Her indføres ikke bispevalg, men gives præster og menigheder ret til at sige »hvilken Type de ønsker frem som Biskop«. En konsekvens var for M. og J. Jacobsen at Mads Gram's forslag om at stiftsbåndsløsning kan imødekommes. *O.A.* var absolut for flertalsforslaget fra KU, som ikke lader sig gennemføre, men han foreslog, at halvdelen af stemmerne for en biskop medførte udnævnelse; han var enig med Præsteforeningen om at præster og MR'ene ikke deles ved afstemningen; ministerens frie valg burde begrænses til at vælge blandt de 3, der havde fået flest stemmer; at han kunne udnævne en, der blot fik 1 eller 2 stemmer undrede ham. Han var betænkelig ved stiftsbåndsløsning, det kunne dog ses som et værn mod en vilkårlig minister, hvad vi har haft. Men bisperne anbefalede det og vi ønsker stadig, at »Biskopperne skulde høres med Hensyn til Ordningen af de kirkelige Spørgsmaal«, ligesom stiftsbåndsløsning kan ses som et værn mod de vilkårlige embedsudnævnelser, som vi har set en regering udøve, derfor stemmer K. her for. – *Povlsen*: Den lov vil i høj grad bidrage til at fremme ufordragelighed i vort folk, og mindretal kan opleve at der ingen biskop er at løse stiftsbånd til, så forslaget må udvides til at åbne for helt at blive løst fra forhold til nogen biskop og blive stillet direkte under ministeriet. – *J.C.* afviste, at mindre end 2/3 af stemmerne kunne bestemme indstillingen til udnævnelse, men stiftsbåndsløsning kunne han godt godtage, dog ændret så det først kunne ske et år efter et bispeskifte.

Ved O.A.s hjælp fik J.C. forslaget vedtaget, dog med en rigtigere titel, lovforslag om »*Bispeembeders Besættelse*« (enstemmigt med 76 st.) og O.A. havde takket for nogle indrømmelser undervejs, men J.C. bestemte, at som han havde sikret valgmenighedsmedlemmers ret i hjemsoget, så kom nu stiftsbåndsløsning, som bød O.A. imod, igen (67 st. for, 4 imod) og J.C. var mod at begrænse ministerens indflydelse ved »bispevalg«, til at halvdelen af vælgerne bestemte hvem der skulle være biskop, det faldt (51 st. mod 25), men ministeren blev

bundet til at vælge mellem dem på hvem der var afgivet stemmer, O.A. opnåede at det indførtes og også, at et forenet vælgerkorps af præster og MR vedtoges med 75 st. mod 1, Moltesen.⁴¹

Stadig 11/5 nåede man 2. behandling af de mere økonomisk bestemte lovforslag, hvor Lambæk var V.s ordfører, først kom forslaget om »*Kirkers Bestyrelse m.m.*«. Her var problemet bevarelsen af den kommunale mand i bestyrelserne for kirkerne, som Købstadsforeningen havde bakket op. Lambæk sagde med udvalget: Med så mange nye økonomiske sager lagt under MR'ene betød en enkelt så lidt. Men Sundbo fra S. ønskede ikke 1, men 3 mand, så der kunne blive forholdstalsvalg, R. holdt sig til at der altid skulle 1 med. J.C. sagde: MR'ene får flere medlemmer og flere opgaver, og de skal vælges af det vedkommende vælgerkorps og ikke af andre forsamlinger. Revisionen skal ske ved provstiudvalg og overtilsynet. Forslaget vedtoges med 58 st. mod 39, ændringsforslagene fra R. og S. forkastedes med henholdsvis 55 st. mod 22 og 54 st. mod 34.

Lovforslaget om *Vedligeholdelse af Kirker og Kirkegårde m.v.* fik en hurtig gang, udvalget støttede det i det væsentlige; men Sundbo ønskede at begravellesvæsenet overtoges af kommunerne, så begravelsespladsen »er fælles for alle«, ikke særlig kirkelig. – Povlsen var enig, her var kirken ikke forpligtet, men kommunen. – J.C. var ikke enig, men enig i at der bør oprettes flere kommunale kirkegårde, fordi der flere og flere steder står mange udenfor folkekirken og kirken, som har de gamle kirkegårde, kan ikke være forpligtet til at begrave folk udenfor folkekirken. Der stemtes om 4 ændringsforslag, 2 fra R. og S. forkastedes med 56 st. mod 21 og 2 fra K. forkastedes med 40 og 39 st. mod 15, mens 60 ændringsforslag vedtoges uden afstemning.⁴²

Sidste lovforslag var *Folkekirkens Lønningsvæsen udenfor København og Frederiksberg* som kom for 11/5 og afstemning skete 15/5. Her havde præsteforeningen begrundet forventning og havde fundet støtte i KU 1920 om nogen lønforhøjelse og om et enklasesystem for embederne. Ft.-udvalget fik også henvendelse fra provsteforeningen, Foreningen af MR og fra kordegnene. V. erkendte at præsterne ikke var gan-

41. Borgbjergs påstand 6957-65, J.C. 6965ff., 6977-84, Moltesen 6970, 6985, O.A. 6972ff., Povlsen 6976, Borgbjerg 6977ff.; påstanden forkastet 6985; Moltesen 6985, O.A.: det er en underlig lov, hvis ministeren kan udnævne en, som har fået 1-2 stemmer, 7987ff., Povlsen 6990, J.C. 6992.

42. Kirkers bestyrelse 6997-7004; Lambæk 6997, Sundbo 6998, Povlsen og J.C. 6999. – Kirker og kirkegårde Lambæk og Sundbo 5005f., Povlsen og J.C. 7007.

ske ligestillet med andre tjenestemænd, de fik vanskeligt biindtægter. K. var mere positiv, navnlig med lønnen ved begynderembederne. Bisper som præster fik uforandret løn. – Forhandlingen drejede sig om provstiudvalgene og udstykning af præstegårdsjord. Provstiudvalgene kunne V. gå med til at formindske, men S. og R. kunne uanset reduktionen af medlemmer ikke tiltræde oprettelsen af de udvalg, de var overflødige og blev led i en kirkeforfatning. *Johs. Lou* var ordfører for K. [så langt O.A. var med] og fandt at Lønningsrådet havde optrådt helt tåbeligt, han så med stor beklagelse den løn, der var sikret kirkens tjenere og havde stillet forslag om bedre løn, navnlig ved de ringest stillede embeder, men forslaget blev taget tilbage inden afstemningen. *Povlsen* måtte navnlig gå imod »det Attentat man ... gør paa den bestaaende Lov om Udstykning af Præstegaardsjord«, også når Sønderjylland får sin særlige lov. J.C. afviste den indvending, der gøres en meget lille forandring ved almindeligt at sikre 12 ha jord bliver ved præstegårdene, det havde J.C. ønsket lagt helt i MR'enes hænder, men indvendinger fik ham til at opgive det, MR'ene beholdt blot en ret til at sikre de 12 ha. – Afstemningen her var helt forudseelig.⁴³

3. *behandling* af lovforslaget om *Menighedsraad* drejede sig som ved 1. beh. til dels om alle kirkelige lovforslag, som Ft. blev færdige med 18/5, undtagen forslaget om oprettelse af de 2 bispedømmer. Ændringerne var få og voldte, bortset fra den første generelle debat og den sidste, megen trætte. O.A. fremsatte forslag om valg ved forholdstal til valgbestyrelse, så mindretal kunne repræsenteres der, og det gennemførtes; J.C. havde ændringsforslag om, at hvor MR og sogneråd enedes om i opslag af et ledigt kirkelærerembede på landet kunne ske med pligt for læreren til i 5 år at fungere i kirken. 4 fra V. Gram, Grønbæk, J. Jacobsen og Lillelund foreslog den tilføjelse ved præstevalg: Hvor 25% af de på valglisten opførte andrager om at få en bestemt præst skal MR sende andragendet til ministeriet, når de 25% skriftligt henvender sig derom. J.C. tiltrådte de 2 nævnte ændringsforslag, ikke et 3. fra K. som også forkastedes. O.A.s forslag vedtoges enstemmigt, 59 undlod at stemme, J.C.s ændringsforslag vedtoges uden afstemning og forslaget fra de 4 fra V. vedtoges med 70 st., 59 undlod at stemme. I den påfølgende debat om det ændrede forslag sagde *Borghjerg*, at S. ville stemme mod alle 9 lovforslag som en helhed, dog ikke mod det om sogne-

43. Lønningsloven 7015-36; Lambæk 7015, 7025, Lou 7019f., Povlsen 7022f., J.C. 7026, Sundbo 7027.

båndsløsning. 1912 havde han stemt for MR-loven, der da var forbedret, nu var der ikke »uhindret Valgret« dvs. uden tilmelding. Ved 2. beh. var omtalt grundtvigske protestmøder og adresser, nu nævnte B. at 26 præster fra Kbhvn. udtalte, at forslaget ikke viste tillid til befolkningen i deres sogne, kom tilmeldingen bort, ville der komme flere vælgere. I Kbhvn. var tilmeldt 1% eller mindre, sagde B. – *Povlsen*: R. må stemme mod de 9 forslag og undlade at stemme ved forslaget om sognebåndsløsning og brugen af kirkerne. – *Moltesen* søgte at godtgøre at lovforslagene bringer fremskridt, er ved tilmeldingen så frisindet og uden spor af kirkeforfatning – men at M. kunne hævde det, forstod *Povlsen* ikke, provstiudvalgene kan udmærket bruges i en økonomisk kirkeforfatning. *Søren Svendsen* mente, at forslagene også bragte tilbageskridt af helt modsatte grunde end S. og R. havde, og han spurgte: Er det ligegyldigt om folk med kirkelig og kristelig interesse får valgret? – *J.C.* replicerede: Jeg venter ikke at opleve, at vi får en repræsentativ kirkeforfatning. Frygten for øget skat kan få folk til at gå ud af folkekirken, siden 1919-præstelønningsloven lagde byrden på folkekirkens medlemmer, det første halvår krævedes 800.000 kr. 1920/21 3 mill. og 1921/22 4 mill. kr., vi indskrænker i ministeriet os til det »mindst mulige«. Men imødekommer vi ikke den naturlige trang til selvstyre kan det blive farligt for kirken. – *Borgbjerg* fandt intet nyt i J.C.s måske sidste tale som minister. – *Povlsen*: MR' ene har kristeligt ansvar, nu tvinger vi dem til at organisere sig ved at give dem opgaver ud over sognet. MR-loven vedtoges med 76 st. mod 57.⁴⁴

Forslaget om *Sognebåndsløsning og Brugen af Kirkerne* vedtoges med 74 st., 56 undlod at stemme. – Lovforslaget om *Adgang til Præstembeder i Folkekirken* foranledigede *Knud Hansen* fra S. til at nævne, at i KU 1920 havde de grundtvigske intet mod at en kvinde blev præst, når en menighed ønskede det. Kom muligheden ville kvinder blive til gavn i de store bysogne. Det burde ministeren forstå. Lovforslaget vedtoges med 70 st. mod 59. Så var det slut med hurtige behandlinger.⁴⁵

44. 3. beh. MR'loven 7269-7318. O.A.s forslag om valg af valgbestyrelse e. forholdstal 7274, J.C. ingen indvending, tilslutning 7272, også til de 4 fra V.s forslag. *Borgbjerg* om uhindret adgang til MR.s-valg som de 26 præster i Kbh. ønsker 7276, *Povlsen* tilsvarende 7279, *Moltesen* 7282, 7293, *Povlsen* 7296ff, *Svendsen* 7299ff., J.C. 7306-15, *Borgbjerg* 7315, 7316.

45. Sognebåndsløsning og brugen af kirkerne 7318-19; her fik K. et ændringsforslag vedtaget, som J.C. anbefalede ved 2. beh., men ikke da var vedtaget. – Adgang til præstembeder 7320-24; *Knud Hansen* 7320.

Til forslaget om *Oprettelse af to nye Bispembeder* forelå 2 ændringsforslag, dels fra A.M. Hansen fra R., som kun ønskede en lov om det sønderjyske stifts oprettelse, ikke mere, dels fra J. Jacobsen og Moltesen om »Nedlæggelse af Lolland-Falster Stift« (L-F i det flg.). *Moltesen* sagde: Vi er ved at gå til »Grunde i Embedsmænd og Kommissionsmedlemmer« og stiftet er så lille, at det synes unødvendigt at opretholde det. R. og S.s forslag ved 2. behandling om at ordne delingen af Sjællands stift ved at flytte Præstø og Sorø amter til L-F stift var urimeligt. Kbhvn.s stift får 217 præster og Roskilde stift får derfra 267 præster og fra L-F 75 præster, det sidste sted vejer ikke meget. *A.M. Hansen* så i de 2 fra V.s forslag mulighed for at undgå en niende biskop »I en Tid, hvor vi er dybt nede i Bølgedalen, økonomisk set« og må spare mest muligt. Moltesen havde kæmpet energisk, men ikke just for samme mål hele tiden, ville først flytte L-F til Fyns stift men var endt ved nedlæggelsen deraf. H. var meget betænkelig ved at ofre 20-30.000 på et nyt bispeembede og ville blive ved den bestående stiftsdeling i det gamle land, det bliver ikke uoverkommeligt for Sjællands biskop. *J.C.* ville »bestemt bekæmpe« sine partifællers forslag, alle erkender at det embede er uoverkommeligt, man aflaster det ved at give den ny biskop »en urimelig stor Virkekreds« og man nedlægger et stift mellem 2. og 3. behandling uden at høre de berørte parter, hvad *J.C.* fandt »højest urigtigt« og ville indstændigt anbefale at afholde sig fra sådan vedtagelse. *J.C.* vidste, at medlemmer af Ft. mente at bisper var overflødige kontorchefer, men de skulle prædike evangeliet og føre tilsyn med sakramenternes rette forvaltning, ikke som statsembudsmand, »men som kirkens øverste tilsynsmand over for Staten«. Han mente ikke, »at der nogen Sinde vil komme en Kirkeminister ... der vil kunne modtage et Ændringsforslag« som dette og berøve folk adgang til at fremlægge ønsker for rigsdagen. – *O.A.*: Alle er enige om deling af Sjællands stift, Roskilde biskop får et overordentligt stort stift, en del deraf kan gå til L-F. – *Povlsen*: Da forslaget fra R. og S. var forkastet, skønt det var det bedste, anbefalede han det andet ændringsforslag. – *Moltesen*: Er det sådan at vi ikke kan vedtage love uden der skal penge ud af statskassen? Havde vi fulgt det andet ændringsforslag om de 2 amters flytning, så var der kommet flere protester. – *J.C.*: Det afgørende er ikke præstetallet, men et embedes udstrækning. – *A.M. Hansen*: Jeg kan ikke give 30.000 til et embede, jeg ikke finder påkrævet. – Ved afstemningen vedtoges Jacobsens og Moltesens forslag med 71 stemmer mod 62. 3 stemte ikke bl.a. V.s S. Svendsen, 5 havde orlov, 8 var fraværende, bl.a. dem 2 syge og fra V. Kirk og Bernt-

sen⁴⁶. – For stemte fra V.: N.J. Andersen, Clausager, Martin Hansen, Jacobsen-Rudme, Jensen-Fløe og Thorhauge. Lovforslaget vedtoges derefter enstemmigt med 124 stemmer.

Oppositionspressen opholdt sig meget ved det nederlag, som flere fra Venstre havde tilføjet J.C. – Oskar Andersen, hvem afhandlingens forfatter havde samtaler med i 1950, fortalte, at J.C. mistede fatningen og efter afstemningen for hen til Moltesen og overfusede ham. Frode Aagaard beretter i sin J.C.-biografi fra 1941, at J.C. dagen efter beklagede overfor M., at han var blevet for heftig og havde forivret sig (s. 207f.). Aagaard kan i 1941 have fået det fortalt af vidende politikere.⁴⁷

Efter 2 timers pause behandledes de resterende kirkelige lovforslag: først om *Indførelse af dansk Kirkelovgivning i de sønderjyske Landsdele*. Her vedtoges et ændringsforslag stillet bl.a. af Mads Gram og Moltesen om ændringer i vurderingen af ejendomsskyld for de kirkelige jorder. – I øvrigt vedtoges med 58 st. mod 49 »*Lov om Bispeembeders Besættelse*«, der efter J.C.s forslag fik den tilføjelse »og om Adgang til Stiftsbaandsløsning« og der havde J.C. den omredigering, at det kan tidligst ske mindst 1 år efter et bispeembedes besættelse. Til bestemmelsen om, at 3/4 fra en menighed på et menighedsmøde kunne beslutte at løse stiftsbånd til en biskop, der ville modtage den; her havde O.A. det håb, at efter den kgl. anordning derom ville den evt. fjerdedel af menigheden få mulighed for at forblive ved deres gamle stift. *Povlsen* gentog fra 2. behandling, at det forslag er ikke tilfredsstillende, stiftsbånd kan kun løses, når en biskop er valgt. J.C.: Ingen har ønsket den mulighed for bisper, der allerede er valgt på hidtidig måde, og han tilføjede: Adgang til at fritages helt for biskoppeligt tilsyn er noget ganske andet end stiftsbåndsløsning. Vil man det, må der nyt lovforslag til, som da P. »blev den ottende Biskop og Tilsynsmand for Vaalse«. – *Stengaard-Kirkegaard* fra V. sagde, at her blev det muligt for 2/3 i et stift at holde det sidste mindretal ude, men han håbede også at beholde en tålsom folkekirke og vilde derfor stemme mod bispevalg. Biskoppen fører tilsyn på statens vegne og med forbindelsen mellem stat og kirke, som forslaget er nu er det urigtigt at vælge bisper. – J.C.: Biskoppen har stadig samme tilsynsembede som hidtil, han skal prædike Guds ord, hvor han kommer, og føre tilsyn med, at præsterne gør det samme og lever over-

46. Sommeren 1922 var Berntsen stærkt svækket af sygdom ifølge Knud Larsen »Regeringskrisen 1922« i Historie bd. 10, s. 570 og Berntsen i brev til Neergaard 27. juli 1922, »Tre Venstremænd« ved Harald Jørgensen, s. 304.

47. Nye bispeembeder 7324-40; Moltesen 7326, A.M. Hansen 7328f., J.C. 7330-32, O.A. 7333f., Povlsen 7335, J.C. 7338, A.M. Hansen 7338.

ensstemmende med deres embede; han er ikke betragtet som statens embedsmand, men som kirkens øverste tilsynsmand overfor staten. – *Povlsen* erklærede, at selv med den bedste ordning af stiftsbåndsløsning ville det åbne for ufordragelighedens kamp. – Men forslaget vedtoges med 71 st. mod 61, 16 var fraværende.

Forslaget om *Kirkers Bestyrelse* m.m. vedtoges med 72 st. mod 53 efter et par formelle ændringer. Ligeså Forslag om »*Vedligeholdelse af Kirker og Kirkegårde m.v.*« med 74 st. mod 52 og også lovforslaget om »*Folkekirkens Lønningsvæsen udenfor København og Frederiksberg*«, dog med nogle ændringer, hvoraf nævnes at 3 andenpræster, der betjente det tyske mindretal i Haderslev, Åbenrå og Broager ligestilledes med sognepræster, og at ministeriet bemyndigedes til at fordele restbeløbet fra Præste-, Degne- og Klokkerpenge rimeligt til de præster, det måtte tilkomme. Derefter vedtoges det med 75 st. mod 53. Og 3. *behandling var slut i Ft.*⁴⁸

Lovforslagene kom 22-24/5 til 1. behandling i *Landstinget*. Også her begyndte J.C. med menighedsrådsloven og samtidig dermed kunne de andre forslag tages op. Behandlingen tog små 3 uger, 1. behandling krævede 105 spalter og J.C. begyndte også her udførligt – 16 spalter – med forslagernes forhistorie og begrundelsen for dem, at de »sønderjyske Landsdele var blevet knyttet til Moderlandet«, så en udjævning af forskellene i kirkelovene syd og nord for Kongeåen måtte til, men også at J.C. som minister ønskede at gå videre mht. »Folkekirkens Selvstyre«. I Ft. var der især kæmpet om formen for præstevalg, besættelsen af bispeembederne og oprettelse af 2 nye bispestole ellers havde der ikke været stor strid. Talen om tilbageskridt ved tilmeldingen til den kirkelige valgliste, skønt det bliver ordnet lempeligere end før, afvistes også og at provstiudvalgene blev led i en kirkeforfatning, de kan vel bruges dertil, men J.C. vidste ikke, hvordan en kirkelig repræsentation skulle indrettes og »det ligger ikke for« og kommer næppe til det »før den Dag nærmer sig« – derom ved jeg ikke noget – »da der bliver Stemning i vort Folk for, at Folkekirken helt skal skilles ud fra Staten« og stå i samme forhold til den som andre religiøse samfund. Men når det ikke for alvor ligger for, mente J.C. ikke, »at den Frygt for en Kirkeforfatning,

48. Dansk kirkelovgivning i Sønderjylland 7342-43. – Bispeembeders besættelse og stiftsbåndsløsning 7343-52; O.A. 7345, Povlsen og J.C. 7345-46; Stengaard-Kirkegaard (1876-1926) MF 1920-26, V, gårdejer 7347ff., J.C. og Povlsen 7350. – Kirkers bestyrelse 7352-53. – Vedligeholdelse kirker og kirkegårde 7353f. – Præstelønningslov 7354ff.

som man taler om, har noget paa sig«, den rammer også bispevalgloven, men der skal vi se praktisk på menighedernes ret. Men om forslaget om de to bispestole måtte J.C. sige, »at det kommer ikke i den Skikkelse, jeg kunde ønske det« ellers kunne J.C. anbefale alle øvrige lovforslag til vedtagelse. Dette forslag gennemførtes på få timer, men når 2 sogne skal sammenlægges skal det gennem biskop og provst til menighedsrådet for at høre om det kan gå med. Sådan må man også spørge folket, om et stift skal nedlægges, fordi det urimeligt store Sjællands stift må deles. V.s ordfører sønderjyden *Jefsen Christensen*, der ikke havde været medlem af det kirkelige udvalg dernede eller af KU 1920, sagde at hvad der her forelå havde ikke vakt betænking i Sønderjylland.⁴⁹

Fra det nedsatte udvalgs betænking hed det, at ministeren var spurgt om der kunne ske kollektiv tilmelding til valglisten, næsten et forsøg på at undgå tilmeldingen, og der var svaret, at det »under enhver Form er uforenelig med Forslaget«.⁵⁰ Den radikale *Gunnar Fog-Petersen* fandt i øvrigt aht. den strid, forslagene havde rejst, at man lempeligere burde indføre dansk kirkelovgivning efter et nyt valg. Har Lt. en opgave må det være at udskyde vedtagelsen af love, der sætter lidenskaberne i bevægelse. Med partiforholdene i Lt. venter R. ikke tilslutning dertil og vil ikke forsøge med principielle ændringer i lovforslag, som Ft. har vedtaget, men stiller mindre ændringsforslag. Det gjaldt lærernes overtagelse af kirkesangen, hvor MR og sogneråd var enedes derom, kun skulle gælde 5 år og at MR'enes medvirken til, at autoriserede hjælpemidler indførtes i skolernes religionsundervisning skulle gælde alle børneskoler, ikke blot i folkeskolen. Men flertallet havde modsat sig »enhver principiel Ændring« i lovforslagene undtaget forslag om de 2 bispeembeder. Her havde Inger Gautier Schmit ønsket kirkeministerens lovforslag nøje gennemført, for det svarede til befolkningens ønsker på L-F, og hun og flertallet enedes om lovforslag om »Oprettelse af to nye

49. Forslaget om MR: J.C. sp. 1876-92, H. Jefsen Christensen (1880-1956) tingvalgt ML 1920-47, V., gårdejer, sp. 1891-1905, Gunnar Fog-Petersen (1881-1939) MF 1913-20, ML 1920-39, R., redaktør, gårdejer 1924, i udvalgs-betænkningen Till. B. 3595, 3598f. og i Lt.: KU mente, at en tilmelding til valglisten var det minimum, man kunne forlange, nej det minimum var at gå hen og stemme sp. 1947.

50. P. Dahl forespurgte J.C. og hans afslag 1. beh. sp. 1916, 1990 og 2. beh. 2278. Han afslø, for hver enkelt skal, muligt for valgbestyrelsen, gøre sig klart, at det er en bevidst anmeldelse, ikke en tilfældighed. J.C. Ordførerne har mest repeteret, hvad ordførerne har sagt i Ft. Kravet om tilmelding betyder at MR-valget bliver en fiasko, mente Dahl og Fog-Petersen, sp. 1928 og 1949.

Bispeembeder«, og om en del af Sjællands stift skal henlægges til L-F.s stift afgøres ved kgl. resolution. Under 2. behandling udtalte *Fog-Petersen*: Når der er talt om en løsning i overensstemmelse med befolkningen, må det siges, at rigsdagen er »Repræsentationen, vi er Udtrykket for Befolkningen«, hvortil *J.C.* svarede: Det er den ikke ene om, man må også ud og høre folk på stedet, hvor en sag har stedlig betydning.⁵¹ – De 2 små ændringsforslag forkastedes og *menighedsrådsloven* vedtoges ved 3. behandling med 35 st. mod 20. – Forslaget om *Adgang til Præsteembeder* vedtoges uforandret med 38 st. mod 21. Sådan også ved *Bispeembeders Besættelse og Adgang til Stiftsbaandsløsning* dog efter at et finurligt forslag fra R. var trukket tilbage, med 38 st. for mod 21. – Ligeså blev *Sognebaandsløsning og Brugen af Kirkerne* uforandret vedtaget enstemmigt med 59 stemmer. Også forslaget om *Kirkers Bestyrelse* m.m., som R. og S. havde ønsket forkastet, vedtoges med 38 st. mod 21. *Indførelse af dansk Kirkelovgivning i de sønderjyske Landsdele* ligeså. Mens flertallet foreslog uforandret vedtagelse fandt R. og S., at afhændelsen af de »til Præsteembeder henlagte Jorder« fra 4/10 1919 ikke kunne sættes helt til side, men at afhændelse skulle ske til udstykning til husmandsbrug. – *Holdgaard* havde ved 1. behandling spurgt *J.C.* ud, der skal forblive ved embederne 12 ha agerjord, er der frit spil ved ager og mose? og hvorfor skal en præst være sikret 12 ha, når en husmand skal leve på 7 ha. Præsten har løn og kan vel klare sig med det en husmandsfamilie kan leve på. *J.C.* svarede dertil: Husmanden har tiden til rådighed til at dyrke de 7 ha, det har præsten ikke, han skal holde hjælp til de 12 ha.⁵² – Et ændringsforslag blev stemt ned, lovforslaget vedtoges. Efter kort forhandling om *Vedligeholdelse af Kirker og Kirkegårde m.v.* vedtoges forslaget uforandret med 38 st. mod 21. Det om *Folkekirkens Lønningsvæsen udenfor København og Frederiksberg* medførte i udvalgsbetænkningen, efter møde med præste- og provsteforeningerne, at skulle man følge de foreninger medførte det »Udgifter ... man ikke kan gaa med til«. Sparekommissionen har foreslået andre tjenestemænd arbejdsvilkår, »der kan medføre Nedgang i Indtægter«, så højere løn til præster og provster vil få andre tjenestemænd til at stille nye krav. »Hele Udvalget er da enig om ikke at stille Ændringsforslag«. Der var et flertal der ville give præsterne nogen ret i, at de efter deres uddannelse ikke fik hvad andre med samme uddannel-

51. Inger Gautier Schmit, ML 1918-29 og MF 1929-47, stærkt kirkelig engageret. MB kirkelige sociale institutioner. – Fog Petersen sp. 2288, J.C. 2290.

52. Holdgaard sp. 1989, 2032, J.C. 2038ff.

se fik, en præst kan sidde alle sine dage i et 3.-klasses embede«, men her blev det uforandret vedtagelse. De radikale havde gerne imødekommet ønsket om en mere ensartet lønningsmåde for præsterne, men så undgik man ikke at forøge statens udgifter, og da flertallet ikke havde villet gå med gik R. med til lovforslaget, som vedtoges med 38 st. mod 21.⁵³

J.C. havde under forhandlingerne stadig afvist bekymringer for at forslagene fører mod kirkeforfatning med hans: Lad hver dag have nok i sine plager, men til sidst under drøftelserne om MR-forslaget, brød han den devise: »Jeg ønsker ikke, at der skal ske politiske Tilmeldelser (til Valglisten), ønsker ikke at Venstre som Parti melder sig, eller lige lidt de konservative, men at Folk fra alle Partier melder sig, for saa vidt de har kirkelige Interesser og ønsker Folkekirkens Vel«. Det håber jeg »efterhaanden vil gaa i Opfyldelse« og jeg kunde have ønsket, »at disse Lovforslag var blevet gennemført ... med samtlige Partiers Tilslutning ...«. »Der er spaaet, at den Kamp der har været ført her om disse Lovforslag paa et tidligere Tidspunkt, vilde blive fortsat, naar vi kom til Menighedsraadsvalgene. Jeg tror ikke paa det ... Jeg har set flere Steder, hvor Socialdemokrater er kommet ind i MR'ene og endogsaa har været i Flertal, at der har kunnet finde et fortrinligt Samarbejde Sted«. Men i MR'ene er det klart, at det ikke er »det politiske Spørgsmaal, der bliver det afgørende, men de folkekirkelige Spørgsmaal der bliver det afgørende, hvad enten de nu er af økonomisk eller anden Art«.⁵⁴

53. Men V.s ordfører ved de økonomisk bestemte lovforslag var Peter Ejning (1855-1939) ML 1902-28, fra lærer til gårdejer, han sagde: Præsternes kaldelsesmåde giver dem ikke ligestilling med andre tjenestemænd, sp. 2298 og K.s ordfører. J.Chr. Møller (1858-1945) ML 1918-28, trikotagefabrikant, udtalte ministeren har ikke imødekommet hverken Præsteforeningen eller KU, lønnen ved 3. klasses embeder er alt for lav og må nødvendigvis forhøjes. – Præsteforeningen havde sat sit håb til at Lt. gav bedre vilkår. 22. februar havde et ekstraordinært repræsentantskabsmøde udtalt: I en tid med økonomisk nedgang vil mødet ikke stille videregående lønkrav og vi ønsker ikke en lønningslov, som giver offentligheden indtryk af, at præsterne får bedre kår; men vi pålægger bestyrelsen at opfordre rigsdagen til at standse det forelagte lovforslag og foranledige, at der inden for 2 år kommer et lovforslag efter KU.s forslag. Hvad der i Lt. kom ud af det var forstående udtalelser, men tingets medlemmer bandt hinanden til at ikke komme med bedre forslag. – Præsteforeningens bestyrelse gik til J.C., der i Lt. sagde: Jeg frarådede den at virke for lønforhøjelse, det ville virke uheldigt og var ikke tjenligt for tiden, sp. 2036. Jfr. Stenbæk 111 ff.

54. Sp. 2330ff. – J.C. var nok til dels provokeret af Dahl ved MR-lovens 3. beh.: Med det lovforslag, der har »et bestemt politisk Partipræg« føres kampen videre i offentligheden, sp. 2327, samt af Fog-Petersens ord: Undtagen forslaget om sognebåndsløsning

Ved lovforslaget om *Oprettelse af to nye Bispeembeder* foreslog R. og S. ikke at oprette et bispeembede i Roskilde, men at aflaste biskoppen i Kbhvn. ved at flytte Sorø og Præstø amter til L-F stift; det nedstemtes med 34 st. mod 18. Ved 3. behandling (13/6 sp. 2336) vedtoges det at følge kirkeministerens forslag med 38 st. mod 21. – J.C. havde ved partimøde oplyst, at forslaget om 2 nye bispeembeder kom tilbage til Ft. »og henstillede indtrængende til enstemmigt at indstille Forsl. til uforandret Vedtagelse«.

Så fulgte *eneste behandling i Ft. 23/6. Moltesen* indledte debatten med at Ft. og Lt. har forskellige vedtagelser. Lt. ønskede en 9. biskop, det mener også at L-F er for lille og behøver en del af Sjællands stift, men det var M. ufatteligt at det lille stift skulle opretholdes. Det bør overvejes hver gang der oprettes et embede om der ikke kunne nedlægges et af de gamle embeder. [Det var Berg'ianske tanker i 1890'erne]. Flertallet i udvalget indstillede Ft.s forslag til fornyet vedtagelse, M. vidste at det ikke blev vedtaget, »idet den højtærede Kirkeminister vil modsætte sig det paa alle Stadier«. Men han mente der kom et positivt resultat ud af Flertalsforslaget ved videre forhandling. *Lillelund* talte for at »den eneste lille Udgift« gik an, når alle de andre kirkelove var vedtaget uden udgifter. *O.A.* var fyldt med megen sorg over uvilligheden overfor et fuldt ud begrundet krav fra kirkens side. Når man ser oppositionspressen fremgår det, »at der er en Del Medlemmer ... der ønsker at berede den nuværende Regering et politisk Nederlag«, også medlemmer af Venstre. *J.C.*: Alle erkender, at Sjællands stift er for stort og det har man forsøgt at løse uden forhandling med den vedkommende befolkning ved at nedlægge et stift. Det har jeg ikke kunnet gå ind på og kan det ikke fremdeles. Jeg forelagde lovforslaget uden henvisning til, at dele af Sjælland kan tillægges til L-F.s stift, det rummer ikke en forpligtelse for mig og *J.C.* anbefalede da at vedtage mindretalsindstillingen. Den radikale førstelærer fra L-F – boende og valgt der, *A.M. Hansen* nærede ikke sådanne følelser for ministeren, at han agtede at komme med en afskedsgave til ham. Han stolede ikke på, at *J.C.* magtede at forhindre at L-F blev lagt ind under Roskilde. Men *Martin Hansen* fordristede sig til at sige, at han havde været en af de 6 venstre-mænd, der havde stemt for flertalsforslaget før, men nu ville han, be-

og brugen af kirkerne, som vi stemmer for, går vi imod de øvrige 8 forslag »der forlader Lt. ganske, som da de kom hertil«, alene forslaget om 2 bispeembeder er ændret. Der er ikke imødekommet grundtvigske ønsker om kirkelig frihed, men vist mistillid til folket. Lt. har ikke sat noget præg på, hvad der er »Kirkeministerens Testamente« sp. 2328.

grundelsen var uklar, støtte mindretalsforslaget. 18/5 var det forkastet med 71 st. mod 62, 23/6 forkastedes det tidligere flertalsforslag med 69 st. mod 62 og J.C.s forslag vedtoges med 67 stemmer imod 49. Alle 9 kirkelige lovforslag var gennemført, men hvordan kom dette sidste afgørende skifte? Derom er ikke skrevet meget.⁵⁵

Moltesens forslag var 18/5 vedtaget med 71 st. for og 62 imod, 3 undlod at stemme bl.a. V.s Søren Svendsen, 13 var fraværende, de 5 med orlov (2 fra V. og 2 fra K.) 8 var blot fraværende bl.a. igen Berntsen og Kirk fra V. og 2 fra K. samt i alt 2 fra S. – 23/6 var der 69 st. for at forkaste Moltesens forslag og kun 62 st. for det. M. havde mistet 4 da 3 fra V. gik over til J.C. (N.J. Andersen, Martin Hansen og Thorhauge), den fjerde Clausager var væk med orlov, så J.C. fik 6 stemmer mere end M. fra Venstre, som mistede 1 st. mere, det var blot ikke nok. Nok blev der først for J.C.s forslag, da 9 fra S. var fraværende og unddrog Moltesens forslag støtte, 6 med Stauning i spidsen var fraværende med orlov – sandsynligvis var de til II internationales kongres, der holdtes fra 17/6 – og 3 mere fra S. var fraværende, en var syg, mere oplyses ikke derom.

J.C. har givet set årsagerne til at han fik vedtaget oprettelsen af begge stifter. Om han har set ironien i, at han, der som kontrolminister 1916-18 stærkt havde bebrejdet ministerkollegaen Th. Stauning hans rejser til internationale socialistkongresser i krigens år, nu fik gennemført sit forslag takket være Stauning og hans følges rejse til en socia-

55. Ft. 8830-8840. Moltesen 8831 og 8840: Diskussion nytter ikke, forleden sagde kirkeministeren at nogle af mine argumenter kun gælder til Wandsbeck, jeg fornemmer at de 2 mindretalsordførere (Lillelund og O.A.) ikke gælder nær så langt., J.P. Lillelund MF 1912-22, V., gårdejer 8835f., O.A.: 8836-38, J.C. 8839f., og 8841, A.M. Hansen 8840 og 8841, Martin Hansen (1869-1927), MF 1910-27, V., husmand. – I sin pjece om kirkelovene 1922 gør O.A. holdningsskiftet til forslaget til et internt Venstre-ansliggende s. 39f. som også Louis Petersen: Kirkelovene af 1922 ... (Kbhvn. 1944 s. 474) og samme i Roskilde Stiftsbog 1945 s. 112-116 nævnes blot at 18 var fraværende, sådan også Harald Jørgensen i Årbog for Kbhvn.s Stift 1997 s. 20 konstateres omslaget uden begrundelse. Den samtidige dagspresse var ikke meget klogere ifølge gennemsyn af et rimeligt udvalg. På L-F meddelte Stiftstidende: Stiftet opretholdes; hovedstadsaviser så det som om årsagen til vedtagelsen var bevægelser indenfor Venstre. Nationaltidende angav navnene ved afstemningen og at 18 var fraværende, så »forslaget var færdigt fra Rigsdagen«. V.s »København« konkluderede: Der kan »ikke i dag proklameres et Nederlag for J.C. Chr. ...«, mens Sorø Amtstidende kort refererer debatten og slutter: Efter afstemningen »omringedes Kirkeministeren af en Mængde af Tingets Medlemmer, som lykønskede ham til Kirkelovens endelige Gennemførelse«.

listkongres. Årsagen så Borghjerg nok også, som vist det eneste blad i hovedstaden tav Social-Demokraten om J.C., der fik alle lovene vedtaget.

Ægteskabs Indgaaelse og Opløsning

Efter Zahles flere forgæves forslag måtte Venstre tage ægteskabsproblematikken op, titlen angiver begrænsningen i Svenning Rytters lovforslag, som han forelagde 23/11 21 i *Lt.*; de fleste andre områder fandt han endnu for uopklarede, og vel var det obligatorisk bgl. ægteskab egentlig det rette, men han ville ikke for et princip skyld gå imod, hvad der havde været århundreders tradition med indgreb på et så personligt område, når den fælles skandinaviske lovgivning tillige kunne følges. Men S. og til dels R. ville fastholde deres forsøg på en mere omfattende lovgivning, for det var et samfundsproblem.⁵⁶

I Venstre gav opgaven problemer nok, viste en drøftelse på partimøde 1/3 1922, hvor *Lt.*-udvalgets formand Effersøe gav meddelelsen derfra: »Der var Meningsforskel mellem Venstres Medlemmer om Lysningen og om Kongebrevs Udstedelse«. I en længere forhandling beholdt J. Jacobsen og Mads Gram sig deres stilling til »hele Lovforslaget, idet de foretrak den alm. borgerlige Vielse«. Ved lysning var partiet »enigt om at stille Folk frit for, om de ønskede Lysning i Kirken eller Tinglysning«. – Det var der også enighed om i udvalgsbetænkningen, undtagen S. og R. der »var absolut« for almindelig bgl. ægteforening, det havde været Venstres gamle indstilling. – Problemer med tidsfrister ved separation og for evt. nyt ægteskab, samt hensyn til mulige børn, medtages ikke her. – Men ved 2. behandling gik R. og S. sammen ind for tvungen bgl. ægteforening og for at medtage fra lovforslagene 1919/20, hvad der var foreslået om hele ægteskabets retsforhold. Debatten ved 2. behandling blev til tider hård. Lovforslaget vedtoges dog enstemmigt med 48 stemmer.⁵⁷ I *Ft.* kunne Rytter lægge for 4/5 med at

56. Forslaget Tillæg A 4187ff. og bemærkningerne dertil jfr. Rigsdagsårbog 1921/22 438. – Svenning Rytter (1875-1957) MF 1920-29, ML 1929-47, cand. jur. 1900, amtmand Færøerne 1911-18, landsretsdommer 1919, justitsminister 1920-24 og 1926-29. – 1. beh. *Lt.* 7. december: K.K. Steincke (1880-1963) ML 1918-40, S. bl.a. cand. jur. avancerede i Frederiksberg Fattigvæsen til 1917, sp. 408ff. – Oliver Effersøe (1863-1933) MF for Færøerne 1906-13, ML 1921-33, V.

57. 2. beh. 19. april Steincke: Ministeren foretrækker statshykleri, Marie Hjelmer (1869-1937) ML 1918-36, uddannet lærer; var med største bestemthed for tvunget bgl. ægteskab sp. 1550.

sige, at forslaget var vedtaget i Lt. »med Tilslutning fra alle Partiers Side«. Det gjaldt ikke i Ft. – 4/5 blev lovforslaget også behandlet i partiet. Mads Grams og 2 til ønskede, at lysning ordnedes af den bgl. myndighed. Da bgl. ægteskabsstiftelse, som også Moltesen var for, ikke blev vedtaget kunne J. Jacobsen subsidiært slutte sig til Grams forslag. Rytter takkede for modtagelsen af hans forslag. »Vi maa beholde valgfrit Ægteskab. Vi kan ikke gaa over til det tvungne borgerlige, naar vi ved, at 9/10 er derimod«. Loven drejer sig »om Ægteskabet, og hvad der ligger udenfor, kommer ikke Loven ved«. Vanggaard ønskede civilregistre og så ikke noget galt i, at rent borgerlige ægteskaber ordnedes der. – Der blev dog i tinget flertal for udvalgets indstilling om den valgfri ordning af ægteskabets indgåelse, og da dets karakter af livsvarighed ikke bør forflygtiges, også flertal for at skilsmissefristerne ikke bliver kortere. Men om lysningen blev der flere mindretal, den ønskede S. helt fjernet, 4 fra V. ønskede her valgfrihed, 3 fra K. og 1 fra V. fandt at kirkelig lysning og kirkelig vielse hørte sammen og sådan også tinglysning og bgl. ægteforening, mens 2 fra R. fordrede almindelig bgl. lysning.

I Ft. kom vanskelighederne, for måske kunne flertallet ændres. Forslaget er for snævert, sagde S. og R., men V. og K. var imod at udvide forslaget og for valgfrihed ved formen for ægteskabets indgåelse, men S. og R. var for almindeligt borgerligt ægteskab. Mere indviklet blev det stadig ved lysningen, en del fra Venstre ønskede valgfri lysning, andre ønskede sammen med K. kirkelig lysning, hvor kirkelig vielse var ønsket, mens R. ønskede obligatorisk borgerlig lysning. S.s Sven Trier sagde ved 2. behandling: Lader man fortsat en kirkelig vielse være en borgerlig handling og med borgerlige retsvirkninger nærmer det sig vrøv, det må gøres fuldt ud, så præster ikke kan nægte at foretage vielser. Der må være konsekvens, den embedsmand der foretager vielsen med dens borgerlige følger har pligt til at foretage vielsen. Moltesen, der 18/5 havde væltet J.C.s forslag om oprettelse af 2 bispeembeder, inden det var reddet 23/6, sagde udfordrende 14/6, at skønt han var enig med Luther og J.C Chr. i, at ægteskabet er »en verdslig Forretning« vil le han alligevel stemme for forslaget, det gav jo fremskridt, og ellers bliver vi hængende i vrøvlet. Bgl. ægteforening er det mest rationelle og virkelig »det mest kirkelige« og M. tog også lysning med, skønt det var rent borgerligt. M. gentog at han her henholdt sig til »den nuværende Kirkeminister og Martin Luther«. Den første indtager nu en ordning stik imod den han havde 1902/03, han kunne heller ikke stemme for forslaget, der reelt giver præsterne valgfrihed, men ikke almindelige borgere. J. Jacobsen var stadig for alm. bgl. ægteskab, men forslaget

skulle ikke strande derpå; han, Clausager og Moltesen var for »at Tillysningen bliver borgerlig, ens for alle«. Vanggaard var ikke principielt mod dette, men mente, at beholder man kirkelig lysning, må den følges af vielse i kirken og den bgl. lysning af bgl. ægteskab. Til bestemmelsen om at en præst kunne undslå sig for at vie fraskilte, tilføjedes ved 2. behandling, at kunne en præst af religiøse grunde ikke foretage en vielse skulle sagen forelægges biskoppen, som efter en undersøgelse afgør om præsten kan fritages. – Dagen før 2. behandling var der 13/6 partimøde i Venstre, hvor Rytter håbede alle kunne stemme for hans forslag, at man først kunne vælge formen for lysning. Jacobsen kunne ikke, når der ikke kom bgl. tinglysning, var han ikke forpligtet. J.C. syntes, at »når Folk kan vælge den Form, de selv ønsker«, så får enhver »hvad han med Rette kan tilkomme«. Rytter håbede, at alle kunne stemme for det kompromis, han var gået med til, at man helt frit kunne vælge formen for lysning. – Men ved 3. behandling foreslog Elna Munch og C.C. Heilesen at det bortfaldt, for præster skulle ikke udøve kirketugt og afgøre, hvilke borgere der var værdige til at blive viet, men når forslaget synes sikret vedtagelse ville de nøjes med at fjerne den »vørste Plet«. Sven Trier støttede dem, også Th. Povlsen, som ellers kun kunne stemme for forslaget, når »Bestemmelsen om almindelig borgerlig Ægteforening« var med, det var den eneste rette ordning »af det borgerlige Samfunds Godkendelse af Ægteskabet«. – Moltesen mente ikke, at man kunne sætte en biskop til at være »en Præsts Samvittighed« han må handle på eget ansvar. – Elna Munch måtte spørge Oskar Andersen hvordan han så på den bgl. myndighed, der skulle vie de af præster kaserede? Der var allerede i befolkningen stærk stemning for bgl. ægteskab. – O.A. svarede Moltesen: Vor kirke har »en bestemt objektiv Basis, nemlig Skriften«, derudfra skal en biskop dømme, folkekirkens objektive grundlag siden Reformationen. – R.s ændringsforslag nedstemtes.

Ved den efterfølgende debat konstateredes, at loven om bispevalg var vedtaget i mellemtiden (13/6) sagde Sven Trier at det havde ændret bispestillingen, for bispen havde før været statens tilførende med folkekirken, havde altså en bgl. opgave, var nu blevet en rent tilsynsførende kirkelig mand, som skal dømme i rent borgerlige spørgsmål, noget Ft. aldrig før var gået med til. – Jacobsen konstaterede, at bliver vi under den fakultative ordning må præster en dag finde sig i en tvangssituation, det burde de give agt på og arbejde for en alm. bgl. ægteforening. Borgbjerg måtte også ytre sig: Da kirkelovene behandledes, sagde ministeren, at alle ville få mere frihed i folkekirken, undtagen præsterne, men forslaget her giver præsten frihed. – Lovforslaget vedtog Ft., med

62 st. mod 42 og de gjorde mindre ændringer betød, at det skulle tilbage til Lt.⁵⁸

23/6 blev dets eneste behandling i Lt. kort, V.s ordfører O. Effersøe sagde kort: Et flertal på 9 i udvalget indstiller forslaget til uforandret vedtagelse, 5 er imod det. Nina Bang erstattede den syge Steincke som ordfører for S. og citerede hans ord fra 3. behandling 26/4: »Vi vil ikke være med til at bevare den Sammenblanding mellem borgerligt og kirkeligt, mellem Jura og Kirketugt, mellem religiøs Følelse og tom Tradition med en passende Tilsætning af lidt Hykleri«, som her skal slås fast. Vi havde stemt for, da store ændringer var tiltrængt sagde Nina Bang, men her gives ikke frihed for befolkningen, men for præster. Og loven om bispevalg har lagt valget af denne embedsmand i hånden på en lille, til dels fanatisk del af befolkningen, og det kan ske at staten intet får at sige til, at der vælges en partigænger til biskop af partigængere. Den smule betryggelse mod kirketugt kan gå tabt. Fra R. indvendte Marie Hjelm: Det dårlige kulminerer, når en præst af religiøse grunde kan nægte en vielse. Oskar Andersen hævdede, at der ikke bliver tale om »et subjektivt Skøn hos Præsten, thi, siger han, kirken hviler paa en ganske bestemt objektiv Basis«, Skriften. Det forstår jeg aldeles ikke, for siger sognepræsten nej til en vielse, kan brudeparret søge en forstående præst og blive viet. Det bliver subjektivt og ikke noget objektivt, som alle kan rette sig efter, og vi må også gå imod, for vi ser med største ængstelse på den kirketugt, som sandsynligvis bliver øvet. – Lovforslaget vedtoges af Lt. med 36 stemmer mod 23 og stadfæstedes samme dag som de kirkelige lovforslag 30. juni.⁵⁹

Det ligger nær her at omtale lovforslag »*om lige Adgang for Kvinder og Mænd til Tjenestestillinger og Hverv*« med den af R. attråede adgang for kvinder til at blive præster, som Zahle 1919/20 havde fremsat og som var strandet i det fællesudvalg, der var ønsket af både Ft. og Lt.

58. Ft. 2. beh. Ændringsforslag fra S. og R. bl.a. om obl. bgl. ægteskab nedstemt, Svend Trier (1877-1931) MF 1920-31, S, kontorchef Arbejds- og Fabrikstilsynet, sp. 8469ff. 8514, Moltesen 8498, Jacobsen 8499, I.S. Vanggaard (1875-1945) MF 1910-43, gårdejer sp. 8501. 3. beh. 20. juni ændringsforslag Elna Munch (1871-1945) MF 1918-35, læreruddannet, 1902 gift med P. Munch. C.C. Heilesen (1886-1943) cand. jur. 1911, ORS 1917, HRS 1927; ændringsforslaget forkastet sp. 8636 med 51 st. mod 48, påfølg. debat Trier 8637, 8661, Povlsen 8638, O.A. 8642, 8647, Moltesen 8645, Borghjerg 8664ff.

59. Lt. eneste beh. lovforslaget som vedt. af Ft. vedtoges 23. juni sp. 2507-10. – Nina Bang (1866-1928) ML 1918-28, mag. art. 1894, medarb. Social-Demokraten 1898, MB Kbhvn. Borgerrepr. 1913-17, undervisningsminister 1824-26. – Marie Hjemler sp. 2508.

efter 4 behandlinger i hvert ting, og som faldt væk da der blev valg (KhS. 2005 206ff). – Forslaget havde Neergaard optaget 11/11 20 i Ft., undtaget var militære stillinger og »Embeder, hvor Ordination kræves«. Udvalgs-betænkningen 27/1 sagde, at spørgsmålet om kvdl. præster ikke er modnet til løsning, men det var der villighed til at tage op, når en løsning tiltrængtes; derom var V. og K. enige (Till. B 597) og det kunne Lt. vedtage ved 3 behandlinger 23/2-24/2.

J.C. havde sluttet behandlingen af præstelønningsloven 1920 med, at han var klar over »én Ting ... at de to Præstelønningslove ... bliver ikke gamle, om vi ellers vil øve Ret og Billighed« overfor præsterne, som vi gør det ved andre embedsmænd. – Præsterne havde ikke glemt det, de gik til KU 1920 og 1922 til rigsdagen, for præstelønningsforslaget holdt ikke, hvad J.C. havde lovet. Da han trådte tilbage som minister havde hovedbestyrelsen skrevet til redaktøren af Præsteforeningens Blad P. Severinsen, at de fandt det rigtigt, at der ved J.C.s afgang »blot gives en Meddelelse i Bladet, men uden nogen Vurdering af hans Embedsgering«. Jo, skuffelsen var stor og gav det udslag i bladet 15/9.⁶⁰ Men J.C. var nok tilfreds med hvad Severinsen havde skrevet 15/7 om kirkelovene: De vil i høj grad forandre MR'enes stilling og »Præsterne staar vist med delte Følelser overfor det«, men »der er intet andet Sted, hvor alt dette økonomiske i Længden kan lægges. Det kommer der paa rette Sted« ... »Vil man spørge, hvad Hovedpræget er, det er i høj Grad *folkekirkelig* Lovgivning. Den er en Tillidserklæring til *det danske Folk* fra den evangelisk-lutherske Kirkes Side. Rigsdagen er Synode, Administrationen ved et af Statens Ministerier, og gennem Retten til at være Menighedsraadsvælger kan Befolkningens brede Lag tage Styret i samtlige Kirkesager. Der er her udtrykt en tillidsfuld Forsikring fra den kristne Menigheds Side om, at man vil respektere dens Liv og dens aandelige Eje. Flertalsregimentet i aandelige Sager har ikke noget godt Navn i Danmark fra grundtvigsk Side«, derfor har man også vidtgående sikret mindretallene, og at man tør vove det, er noget for Danmark ejendommeligt. – Bagved ligger et Haab om, at det danske Folk endnu vil blive ved at lade sig præge af den danske Folkekirke ... Det vigtigste Stykke til hele dette er i øvrigt Forholdet mellem Folkekirke og Folkeskole«. ⁶¹

60. Præsteforeningens Blad 1922 234f. Stenbæk 115. Det må Severinsen have følt for småligt.

61. Severinsen redaktør af Menighedsrådenes Blad og i dets første nr. skrev J.C.

Men Severinsen gjorde mere, som redaktør også af Menighedsraadenes Blad, hvis første nr. i 1922 indeholdt J.C.s hilsen til foreningens medlemmer: »*Til Menighedsraadene!* Den danske Kirke har haft forskellige Vilkaar at leve under gennem Tiderne, og de nye Kirkelove giver mere Plads for mere Selvstyre end hidtil. Det er imidlertid mit Haab, at Selvstyret vil holde fast ved Forandringen om Kirkens Eenhed og ikke begunstige Bestræbelser for at splitte vor Folkekirke i Enkeltmenigheder, som ikke vil være fælles om Kirkens Daab og Nadver, for at nævne den aandelige Side af Eenheden først, eller om de øvrige Fællesskaber af Ydre Art«.

Hvad den slags sager angår, »da ser jeg intet ondt i, om Forskelligheder her finder Sted rundt om i Landet, hvor Forholdene kan tale derfor«, men for de første sager gælder det »ganske andet. Ritualfrihed er ganske uforenelig med Kirkens Eenhed«. Er en menighed enig med sin præst om at døbe på selvavede dåbsvilkår, må den træde ud af folkekirken og leve udenfor denne, det er ikke uret. »Vi har jo Religionsfrihed her i Landet«. – J.C. håbede, at MR'enes Blad »vil holde paa Folkekirkens Eenhed, og ud fra dette Haab ønsker jeg det en god Fremtid. p.T. Rigsdagen, d. 23. Nov. 1922. J.C. Christensen.«

20/7 22 skrev J.C. til højskoleforstander Kristensen-Randers, Chr. Bergs svigersøn: Jeg har ingensinde tvivlet på, at Du sætter pris på mit arbejde, tak fordi Du så uforbeholdent fortæller det og har opfattet det rigtigt. Jeg har på det sidste fået anerkendende breve fra mange grundtvigianere, både præster og lægmænd, og det glæder mig også ... »jeg gaar stadig med Bandage og har ogsaa visse Hensyn at tage, men jeg værner mig dertil ... gaar det helt godt endda. Nu glæder jeg mig til mere Friluftsliv i mine sidste Dage«. Hedeselskabet interesserer mig. »Med Rigsdagens Slutning træder jeg ud af Ministeriet, og saa er jeg en fri Mand. Det har jeg ikke været i mange Aar. Altid har der været en eller anden Sag, som jeg følte mig forpligtet over for, og som voldte mig Bekymring«, det giver Hedeselskabet mig næppe.

Da J.C. 15/8 1922 gik af som minister udtalte den 78'årige *Kl. Berntsen*, som fortsatte som minister uden portefeuille efter at have været forsvarsminister, til avisen »København«: I den halve tid, hvori vi begge var i Ft. var vi »politiske Modstandere, dog uden personligt Uvenskab. B. nævnte J.C.s arbejde for forsvarsforliget 1909 og hvordan han havde støttet ham, da han i B.s egen regering skulle føre loven ud i livet, »jeg kan ikke nok udtale min Glæde og Tak for den Støtte J.C. da gav«. Næppe nogen fra Venstre beklager ikke i høj grad J.C.s beslutning, men V. vil altid stå i dyb taknemlighed til ham. »Han har som Po-

litiker sat sig et varigt Minde i det danske Folks Historie«. – J.C., der knap havde respekteret B., men måske kunne have ønsket sig hans tale-gaver, skrev samme dag: »Kære Forsvarsminister. Deres smukke Udtalelser om mig i Dag trykker mig Pennen i Haanden til en dybfølt Tak. Tak for dette og for alt godt. Og saa ønsker jeg Dig et godt Helbred og Lykke til Arbejdet fremdeles, idet jeg forbliver Din hengivne J.C. Christensen«. – De hjerteligste hilsner, som nogle andre fik var der ikke, men alligevel.

J.C. skrev jævnlgt rosende til *Neergaard* for hans ledelse af regeringen. 20/7 20 hed det: »Kære Chef! Ved nærmere Overvejelse er jeg kommet til det Resultat, at jeg alligevel ikke tør tage med over Grænsen [ved Genforeningsfesten]. Jeg frygter for, at jeg ikke kan tale ordentlig paa Søndag [af bevægelse]. Jeg tør ikke; mit Helbred holder ikke dertil. Jeg beder Dem om at have mig undskyldt, skønt jeg ved, at De er ked deraf ligesom jeg ogsaa er ked af ikke at kunne opfylde Deres indtrængende Ønske. Jeg beder Dem ogsaa om at undskylde mig hos Kongen. Jeg er Deres hengivne J.C. Christensen«.⁶²

22/10 20 hedder det i et afslag til en for os ubekendt, der anmodede om anbefaling: »Jeg kan ikke hjælpe Dem, da jeg ikke blander mig i mine Kollegers Sager«.

Allerede 12/8 21 skrev J.C.: Kære Chef! Først om samtaler med H.N. Andersen, N. ved nok derom. Dernæst om ministerkolleger, utrygge ved udenrigsministeren, J.C. havde lovet dem at henstille til N.s overvejelse og afgørelse om forhandling med dem og udenrigsministeren. »I øvrigt var Kollegerne meget tilfreds ikke alene med Deres Ledelse, men ogsaa med Ministeriets hele Arbejdsmaade. – Dernæst vilde jeg have talt med Dem om min Stilling. Som De ved, gik jeg med i Ministeriet, for at Modstanderne ikke med Skin af Grund skulde tale om Splittelse i Venstre«. Det er nået og jeg synes sagerne går godt, »specielt er jeg meget tilfreds med Dem og Deres Ledelse. Men jeg har hele Tiden forbeholdt mig at træde tilbage, fordi mit Helbred og mine Evner ikke længere strækker til

62. J.C. må have svaret nogle gange om grunden til, at han udeblev fra Genforeningsfesten. Just samme dag holdt Venstres Ungdom stort landsstævne og J.C. havde lovet at tale der. Vagn Bro, siden mangeårig MF og politimester skulle undersøge om J.C. kunne ventes at komme på Genforeningsdagen og J.C. svarede ham: »Unge Mand, husk, at Løfter forpligter«. Det har sønderjyderne vist gennem årene, sig at jeg taler den afsatte dag »og ellers ikke paa en anden Dag«. 15. juni talte J.C. for 3.000, ganske kort, 20-25 min., men blev bevæget og strøg med hånden over øjnene og sagde: »Mine Tanker er ikke her, men hist dernede« og forlod mødet. Berl. Tid. 28. februar 1965, siden i »Politimesteren fortæller« s. 115f.

som før«, så jeg tænker at trække mig som minister til foråret. »Til den Tid vil de kirkelige Forhold i Sønderjylland være i orden i Hovedsagen, og saa er min Plads som Kirkeminister let at besætte«. [Her forregnede J.C. sig, lovforslagene gik ikke let gennem rigsdagen].⁶³ Til foråret skal der vælges ny bestyrelse i Hedeselskabet og jeg ønsker at lade mig vælge der, så »jeg kan bruge min sidste Arbejdskraft i dette Selskabs Tjeneste, hvis Formaals har haft min udelte Interesse fra min Ungdom. Denne Meddelelse giver jeg Dem, fordi intet skal komme bag paa Dem, og jeg beder Dem samtidig om ikke at gøre Forsøg paa at ombestemme mig«, jeg mener at handle forsvarligt dermed. »Folketingsmandatet tænker jeg at kunne beholde Valgperioden ud, hvis mit Helbred da forbliver som nu, da det er betydelig bedre end i Fjor. – Modtag en hjertelig Hilsen fra Deres hengivne J.C. Christensen«.

Fra partimøde 13/10 21 for »begge Ting« refererer protokol nr. 12: »Statsministeren meddelte, at Kirkeminister J.C. Chr. skriftlig havde meddelt ham, at han fra Foraaret ønskede at udtræde af Ministeriet, idet han skulde ind i Hedeselskabets Ledelse«. Neergaard bragte ham »en varm Tak for Samarbejdet, der havde været udelte godt. Kirkeministeren havde ønsket denne Meddelelse givet til Partiet allerede nu, da den muligvis paa et senere Tidspunkt kunde underlægges politiske Motiver, hvad formentlig ikke vilde være Tilfældet nu«. – J.C. tilføjede, »at han hele Tiden havde haft til Hensigt at udtræde saa snart som muligt. Det var rigtigt at give Offentligheden Meddelelsen nu. Der har i Ministeriet været et udmærket Samarbejde, og jeg har kun Taknemlighed overfor dette og Samarbejdet med Partiet. Jeg ønsker at anvende mine sidste Kræfter i Hedeselskabets Tjeneste. Mit Folketingsmandat vil jeg bevare Samlingen ud. Formanden: Forsøg paa Overtalelser er – det ved vi – unyttige«. Vi kan kun tage meddelelsen til efterretning og takke for, at den er givet nu.

63. J.C. var overrasket over tiden som rigsdagen brugte på kirkelovene, og havde opsagt sin lejlighed til april flyttedag og sagde J.C. til Holbøll, at han forgæves havde søgt værelse, men med bolignød var det vanskeligt og ingen ville udleje for få måneder. Han var ked af at bo på hotel. Holbøll sagde da, at kirkeministeren i ministeriet Liebe boede på hotel, men under uroen efter Zahles afgang og trusler om strejker var man ængstelig for at huse ham. Holbøll sagde da til Edvard Hass: »Saa kan De bo her« og åbnede døren til hans påklædningsværelse, der skal stå en seng i aften. J.C. spurgte: »Vil De ogsaa have mig« og H. svarede ja. J.C.: Jeg kommer – og flyttede snart ind og boede der til 15. august. H. tilbød at skaffe morgenkaffe, J.C. afslog: »Jeg gaar ud paa Hovedbanegaardens Restaurant, der aabner de Kl. 6«, der havde han været før og da begyndte J.C.s arbejdsdag. Når Holbøll kom til kontortid »laa der altid en Bunke Svarbreve« fra J.C. der ogsaa var i gang med aviserne. »Bogen om J.C. ...« 1946 s. 100f.

Det fulgtes op 27/6 22: Kære Chef! En lykønskning, må det nye år bringe flere frugter »af Deres med saa stor Dygtighed og Omtanke ledede Gerning«. Jeg bestyrkes stadig i, at det var godt, at De modtog Deres post. »Jeg takker Dem af Hjertet derfor«. Dernæst beder jeg om statsråd i denne uge, kirkelovene skal jo træde i kraft 1. juli.⁶⁴ »Det er min Mening at fratræde i Juli Maaned og helst til Maanedens Midte«. Sidst en bøn om tildeling af en kollektion, som J.C. havde anbefalet. »Andre personlige Ønsker har jeg ikke. Deres Hengivne J.C. Chr.«.

26/8 22 skrev J.C.: Kære Minister Appel. Et »til Lykke med Overtagelsen af Kirkeministeriet. Jeg fik det først at vide den Dag, da Neergaard sagde det i et Ministermøde«. Holbøll véd mere: Den dag, hvor Neergaard havde foreslået at Appel blev kirkeminister, havde han »da han sagde det, set hen paa J.C. Chr.«, fortalte denne mig og J.C. havde da sagt: »De ser paa mig, men jeg siger ikke noget. Jeg vilde heller ikke have sagt noget, hvis De havde foreslaaet en anden«. Der tænktes utvivlsomt på Moltesen:⁶⁵ Men J.C. var nu uden ansvar og blandede sig ikke! Tilbage stod for J.C. en drøftelse med Holbøll om størrelsen af datterens pension, hun var blevet enke og hendes mands præsteembede var rykket ned ved sidste regulering. H. beklagede det, J.C. sagde: Jeg skaffer hende et lille hus, så er pensionen stor nok. »Hendes Børn skal være Bønder, det er den lykkeligste Tilværelse«.

Men *J.C. og Moltesen*? Dennes breve hjem til hustruen om forholdet til Appel i årene 1910-12 viser klart M.s selvværd og ambitioner, han havde været en succes som ung lærer blandt højskoleeleverne, skriver Hauch.⁶⁶ Lad så være at han i forholdet til Appel senere modererede sig. Appel mente at Moltesen ved at følge J.C. ret tæt lagde op til at blive minister. Det havde nok 1913 været beregningen også hos J.C., at efter valg 1916 skulle han til som statsminister. Det kom Verdenskrigen i vejen for. – Men 1918 lagde Moltesen dog øre til M. C. B. Nielsen, hvis alder og afgang fra aktiv politik lå bag ude, men Brandes havde til N.

64. Ved statsråd 30. juni stadfæstede Christian X lovene, som havde været formålet med at J.C. i sin tid var gået ind i ministeriet. Kongen beklagede at J.C. trak sig tilbage, men glædede sig over det smukke resultat. Ministeren svarede, at »den fulde Gennemførelse af Lovene vilde strække sig over længere Tid, hvorfor han ikke ventede at kunne fuldføre dette Arbejde. Han nærede dog fuld Tillid til, at Gennemførelsen vilde ske paa bedste Maade«, s. 361. J.C. var i afskedsaudiens 7. august.

65. Efter hvad J.C. fortalte fra et ministermøde, hvor Appel ikke deltog, Holbøll i »Bogen om J.C. ...« 1946 s. 102f.

66. Landbrugsminister Henrik Hauchs Erindringer ved Tage Kaarsted, Århus 1878 s. 29.

omtalt M. som en formidler mellem V. og R. og Moltesen havde nok lyst til at være fødselshjælper til den alliance, men var i tvivl om han evnede det. – Igen indvalgt i Ft. 1920, valgt i Ringkøbing amtskreds, havde M. under valgkampen følt I.M. som en ret pågående modstander. Minister blev han ikke 1920 som de jævndrende Slebsager, Rytter og Krag, det kan have skuffet, men kun en af J.C. ønsket ordfører for de væsentligste af kirkelovene 1921/22, som ikke blev fremlagt for partiet og vedtaget, kun grundtanker var fremlagt og drøftet. Sådan var J.C.s forståelse af ministeransvar siden 1901.

Under behandlingen af lovforslaget om afhjælpning af præstemangel et par år forud havde M. ret vidtgående støttet Povlsens forsøg på, at de som derved blev præster kunne slippe for at aflægge præsteløfte. – 7/12 21 ved ordinært partimøde refererede formanden, *Brorsen* forhandlinger med de konservative, der var utilfredse med et forslag om grundskatterne; det ville måske hjælpe om man tilbød dem formandskabet i udvalget om de direkte skatter, hvorom der ikke var principielle forskelle. Et medlem manede til forsigtighed, Pinholt var for det, men ikke i udvalg om indkomstskat og om grundskatten. – Så sagde Moltesen: »De radikale og vi er saa nogenlunde enige, hvorimod vi er bunden med de konservative. Jeg ser noget skæbnsvangert for Venstres Fremtid i en saadan Ordning med de konservative.« Helt ene stod M. ikke, *J. Jacobsen* »sluttede sig til M. Vi bør holde os klar af de konservative. Jeg vil ikke paa offentlige Møder være med til at forsvare det«, også C. Sørensen var med her. Ellers stod de to alene. – Brorson: Vi bør tage rent praktisk og uhøjtideligt på det, det er ingen »Sammen-smeltning«, vi kan en enkelt gang give dem et udvalg. S. og R. frier hver dag til dem. J.C.: »Da vi staar frit synes jeg godt, man kunde sva-re, at ligesom Venstre har Ledelsen i Ministeriet bør vi ogsaa have den i Ft.s-udvalg«. Hvis vi er enige med K. kan vi godt tage en konservativ ordfører, som før sket. Neergaard mente, at i længden kunne V. ikke modsætte sådanne krav fra K., det vil forgifte forholdet. Vi bør bemyndige formanden til at forhandle. »Naar vi vil Maalet, maa vi ogsaa gaa Vejen«. Det var Pinstrup uenig i. J.A. Hansen mente: Opgaven er »at gennemføre Arbejdsløshedslovene, Skattelovene og Militærsp.«. Ingen tror det kan gøres uden K., Hansen foretrak et *åbent* samarbejde »saa-længe det skal være«. – I Ft. var *Jacobsen* stiltfærdig støtte for Moltesen, men i partimøder kunne han nok tale frejdigt, som 23/2 22: Hele det kirkelige »Lovkomplex førte Folkekirken ud i en yderligere Gen-nemførelse af [dens] Organisation. Det var en Bestræbelse for at gøre Kirken til en Stat i Staten. Man lagde et overordentlig solidt Grundlag for en Kirkeforfatning. Man bør overveje, om det er rigtigt at gaa til

dette vidtgaende Skridt«. J.C. svarede ham kort: Vi skal ikke have mistillid til selvstyre, og en »Stat i Staten er kun et Slagord, en Frase«.

Som ordfører havde Moltesen kaldt forslaget om bispevalgloven en brand i næsen på mange – nok også for M. selv – og han var ikke for en 9. biskop. Der var da saglige grunde for at spare 20.000-30.000 kr., det viser de nys nævnte lovforslag om præsteløn, selv om M. i sin første tale mente at bispetienderne rakte til 2 nye stifter. Præsteforeningen følte sig snydt af J.C. der havde stillet forbedringer i udsigt og den var ret aggressiv, men der skulle spares på alle kanter og ydes støtte både til arbejdere og erhverv. Var det M.s egentlige begrundelse at spare – eller var det en tilnærmelse til R. at vise mod mellem 2. og 3. behandling til at udfordre J.C. og mod hans vilje ophæve Lolland-Falsters stift? Under forhandlingerne om ægteskabsloven var Moltesen efter J.C. og stillede ham og Luther gentagne på linie som rette vidner i sagen.

5/5 1922 skrev Uffe Birkedal, unitarernes præst 1900-1918 til M.: Du hører til de få, der overfor regeringen har vist selvstændig holdning, »saaledes overfor det overflødige Episkopat, og det har sandsynligvis kostet dig den ellers rimelige Kirkeministerstilling«, det gør mig ondt. – 3/12 26 skulle der være valg til Ft. M. var på farten i Ringkøbing amt og skrev hjem 20/11: »Jeg kommer næppe til Hee for at lykønske J.C. Chr. i Morgen«. – Han blev 70 år. – 21/11 lød det: »Jeg havde tænkt at være rejst til Hee for at lykønske J.C. Chr.«, men da det kom til Stykket havde jeg ikke Energi dertil« [eller lyst?]. Mere sigende er Moltesens medvirken til 2 gode bøger om J.C., den første kom 1941 redigeret af Knud Ree, som havde bedt M. om at bidrage med »en Karakteristik« af J.C.: den blev på de 16 halve linier, som Kingo havde brugt om Niels Juel og som M. i »Mangel paa at finde Formen« gentog møntet på J.C.: »En Mand af gammel Dyd, af dansk Oprigtighed, af Ja og Nej, og hvad man godt og ærligt ved«. – Westermanns forlag udgav i 1940'erne en serie biografier om betydende personligheder, videnskabsmænd, kunstnere og også politikere med fælles-titlen »Bogen om xxxx skrevet af hans Venner«, deri kom også 1946 »Bogen om J.C. ...« Den redigerede Moltesen, selv skrev han intet deri, han var 81 år. Hvordan skal det og udeblivelsen fra Hee 1926 tydes? – i det mindste var afstanden mellem M. og J.C. vokset.

J.C. og Oskar Andersen. I Den danske Kirkes Historie (VIII s. 132) til-lægger P.G. Lindhardt »J. Oskar Andersen ... en stor del af æren for kirkelovene[s gennemførelse] og 37 år senere skriver Liselotte Malmgart i »Vilkår for liv og vækst« s. 52, at de konservative »gik ind for alle lovforslagene«, som O.A. »havde haft stor indflydelse på«. Begge har de ret og uret, for O.A. var simpelt hen tvunget til at gå ind for forslagene,

og han havde fået partiets fuldmagt til at føre dets kirkepolitik. Men Venstre, og slet ikke J.C., spurgte de konservative forud, men forudsatte at K. støttede forslagene, som skik var med nogle undtagelser indtil Christmas Møller 1929 gjorde oprør, når V. ikke gik ind for 2 millioner mere til forsvaret, som K. fordrede, og K. undlod da at stemme for finansloven og bragte derved Madsen-Mygdals regering til fald.

O.A., der 1916 havde stået bag betænkningen fra Kirkeligt Landsforbund om forholdet mellem stat og kirke, der stillede alternativet enten kirkelig selvstændighed eller stat og kirke skilles, måtte i 1922 erkende, at interessen for frikirke var såre svag, derfor gik han med til at behandle de af J.C. forelagte lovforslag, som betød et fremskridt mod kirkens selvstændighed, han var dog »altid villig til at forhandle om »adskillelse« (Ft. 7293). Men O.A. havde indvendinger, J.C.s oprindelige noget forskruede bispevalgsforslag gav ikke menighederne noget reelt valg og var ringere end KUs forslag, men andet »lod sig ikke gennemføre«, end ikke at det fornødne 2/3 af de afgivne stemmer bandt ministeren til indstilling af en bispekandidat kunne reduceres til, at 1/2 af stemmerne var nok til det (sp. 6987), O.A. havde da også 23/2 sagt i sit parti, at forslaget var »utilfredsstillende«; vi må kræve, at ministeren skal være bundet til at vælge mellem de 3, der har fået flest stemmer; det lod sig heller ikke gøre. Ej heller opnåede O.A. at forhindre at vedtagelsen af bispevalgsforslaget måtte følges af, at stiftsbåndsløsning indførtes, skønt O.A. egl. var imod det. Heller ikke det for K. rigtige, at medlemmer af valgmenigheder mistede stemmeret i sognet, lod sig gøre, det tiltrådte J.C. ikke; skellet mellem sogn og valgmenighed skulle ikke uddybes.

Sommeren 1922 brugte O.A. bl.a. til at skrive en pjece om kirkelovene og deres forhistorie, som venner og forbindelser fik i august. Deri stod at på »alle principielle Punkter er der ... naaet, hvad vort Parti har kæmpet for«, så de kirkelige kredse har »Grund til at være vort Parti taknemlig«. O.A. tilføjede, at uden Venstre og særlig J.C. Chr.s »Stilling var Maalet ikke blevet naaet ... med hans store Sans for Livets Realitet«, hans kærlighed til folkekirken og hans forståelse for dens ydre ordninger. J.C. fik pjecen og svarede lidt køligt »Kære Hr. Professor J.Osc. Andersen! Modtag min Tak for det tilsendte Hefte »Kirkelovene og deres Forhistorie« og for alt godt. Deres hengivne« og på den anden side stod trykt »J.C. Christensen«. – 13/9 takkede Jacob Appel for »den lille Pjece, De sendte mig ... Der er naturligvis – den er jo skrevet til politisk – ja partipolitisk Brug – en Del gale Ting i den, men ... der er ligefrem objektivt set forkerte Oplysninger i Deres Opsats«. Når jeg retter de misvisende og gale ting – »urigtige Ting« – vil jeg ellers have gavn af pjecen, som jeg »virkelig kan takke og gerne vil takke for ... Med

venlig Hilsen Deres hengivne« J.A. Ostenfeld havde takket 31/8 for det tilsendte »fortrolige om Kirkelovene og deres Forhistorie. (Han) synes, at det er en klar og redelig Fremstilling, som (han) hvad det faktiske angaar intet har at bemærke til, men kan tiltræde den.« For en ordens skyld kom dog en rettelse om grupperingerne i KU 1920.

De 5 bispevalg 1923 – bispevalgloven i praksis

Appel opdagede efter overtagelsen af kirkeministeriet 15/8, hvad J.C. i 1920 erfarede, at sager tog tid i ministeriet, og mange da var ikke udført, især ikke delingen af de jyske stifter. 19/8 skrev han mere hjem, at J.C.s cirkulære om tilmeldingen til den kirkelige valgliste, når nye kom til, skal der »forevises Daabsattest. Det er jo til uheldig Plage og maa ændres«. – Det blev ændret i Love og Exp., for cirkulæret af 20/7 22 om »Forberedelse til Valg af MR« til november (761ff.) og cirkulæret 22/8 om den blanket, der skal benyttes ved tilmeldingen, hedder det, at den pågældende ikke behøver at angive dåbsdag, men kan blot erklære at være medlem af folkekirken. – Hjemkommet fra rejse for Hedeselskabet, svarede J.C. med at lykønske Appel med »Overtagelsen af Kirkeministeriet. Jeg fik det først at vide den Dag, da Neergaard sagde det i et Ministermøde. Det skal nok gaa«. J.C. fortsatte, på landet har næsten alle skudsmålsbog, hvor dåbsdagen er angivet, der ville det være en ringe ulejlighed. J.C. fandt også, at lovens krav (citeret ovenfor) er tilstrækkeligt. »Vær saa venlig at hilse Deres Kolleger og modtag selv en venlig Hilsen fra Deres hengivne J.C. Chr ...«

16/9 (Love-Exp.s 854) meddeltes, at valg til MR'ene holdes 20-30/11 og de nye råd tiltræder ved det nye kirkeårs begyndelse, 1/12 (s. 935) meddeltes provsterne i de 2 nye stifter og 3 mere om MR'nes afstemning og om »Beskikkelsen« af stifternes biskopper, hvor stemmesedlerne skulle returneres til provsterne senest 15/1 23.

Det var snært, men der havde aktive folk for længst været ude. 3/10 skrev Appel hjem, at Ussing, Torm og Oskar Andersen havde aflagt ham besøg og »krævede, at Valgene foregik i flere Tempi. Det vil jeg ikke«. Vel for at ministeren kunne gøre sit til at der kom en rimelig fordeling mellem de kirkelige retninger, eller for at Appel ikke skulle favorisere sine egne? Appel var jo ikke for at ministeren skulle blande sig i kirkens indre anliggender, men mente, at de 3 gik videre til J.C. som måske ville tage sagen op i partiet [Appel kendte alligevel ikke J.C. godt!]. Men uden ministeransvar blandede J.C. sig ikke! Men Ussing havde været ude i KD 29/8 og der fulgte i pressen kritik af de snævre tidsgrænser.

Foruden i Roskilde og Haderslev skulle de nyvalgte MR også vælge i Lolland-Falster stift, Wegener havde søgt afsked til 1/3 23, også i Ribe, da Gabriel Koch, efter konstitutionen i Sønderjylland fra Ribe havde søgt det overkommeligere embede som Fyns biskop og var udnævnt 21/3 22, men sygdom gjorde at han aldrig tiltrådte og 3/11 døde han. Da skulle der være valg både på Fyn og i Ribe. – Bortset fra Roskilde kom der i de 4 andre stifter kun 2 kandidater, dels grundtvigske, dels moderate opstillet af I.M., mænd som kunne hente stemmer fra andre; kun domprovsten i Ribe O. Olesen, konstitueret biskop i næsten 3 år, valgtes som missionsmand. Det grundtvigske Fyn valgte klart A.J. Rud til biskop. – Men i Roskilde havde I.M. opstillet Olf. Ricard – han havde først været opstillet på Lolland-Falster, men havde 3/12 22 frasagt sig kandidaturen der, men Kirkeligt Centrum-kredse⁶⁷ fandt den ret så liberale domprovst i Roskilde dr.theol. Martensen-Larsen burde fastholdes som kandidat og stemmerne splittedes, for »mærkeligt nok troede alle tre ganske sikkert på, at de fik sejren«, det vidste F.C. Krarup,⁶⁸ Ricard

67. Kirkeligt Centrum var nede i en bølgedal. 8.-9. maj 1919 sagde formanden stiftsprovst P. Barsøe, Ålborg: Det nedsatte udvalg havde ikke følt sig beføjet til at udtale sig offentligt om kvdl. præster eller at tilslutte sig »det Schackske Udvalg«. Der var nogen stemning for foreløbig at indstille arbejdet, men med 48 st. mod 4 vedtoges det at opretholde K.C. som et landsudvalg. – 27. oktober 1920 konstaterede et »Udvalgs-møde« at en henvendelse via MR'ene havde givet ringe resultat, så det var håbløst at basere K.C. på lokale kredse, men man måtte gennem et landskonvent holde fast på en kerne. Der skulle indbydes til præstemøde aht. det kirkelige Udvalg. Gennem Ritzau opfordrede meningsfæller til at virke for repræsentation i de nye MR. – 16.-18. maj 1922 mente man, at der var mødt for få til at udsende en udtalelse til støtte for de nye kirkelove. – 27. oktober 1922 omtaltes sammenslutningen af K.C. i Kbhvn. med de grundtvigske ved MR-valget. – Bestyrelsen og indbudte drøftede bispevalgene, der var af største betydning ikke blot for stifterne, men for vor kirke, og K.C. kunne ikke forholde sig passivt. Der burde nedsættes et landsudvalg til at virke sammen med de enkelte stifter, som naturligvis beholdt afgørelsen for hver sit stift. Der blev ikke opstillet kandidater for K.C., på Fyn gik I.M. og K.C. sammen ind for Diakonissestiftens forstander L.J. Koch. Jfr. K. Gjering-Pedersen: »Kirkeligt Centrum 1899-1949« (Kbh. 1949) s. 131ff. – Her efter brug af K.C.s protokol er fundet og lovet indleveret til Rigsarkivet.

68. F. C. Krarup 7. marts 1923 i »Breve til Lyder Brun« ved P.G. Lindhardt (1960) s. 130. Næstved Tidende beretter om MR's møde i Roskilde, prøvevalg til bispestolen, som de 3 kirkelige retninger indbød til: Højskolehjemmets store sal var ganske fyldt af ca. 600 grundtvigske. Indbyderne kunne forelægge afslag fra 2 valgmenighedspræster, en provst og biskop Ludwigs til at være gr.sk. bispekandidat samt fra pastor Welding, som følte sig bundet af et løfte til Lolland-Falster; de endte da med at foreslå at man skulle stemme på domprovst Martensen-Larsen. Det gik næsten alle talere imod og krævede en gr.sk. kandidat opstillet, valgmenighedspræst Fønnesbech-Wulff eller

fik 754, Martensen-Larsen 488 og den grundtvigske valgmenighedspræst Fønnesbech-Wulff fik da flest stemmer, 779. Ricard ventede at blive udnævnt, KD tav »i længere Tid, haabende paa Ricard«, skrev Appel hjem 2/2. Dagen før havde han til ministermøde foreslået de 5,

provst H.P. Hansen, St. Fuglede. Den sidste afslog og næsten enstemmigt opfordredes Fønnesbech-Wulff, som tøvende lovede at være kandidat. Et nedsat udvalg valgtes til at forhandle med tilsvarende udvalg, det fik pålagt at fastholde kandidaten under alle forhold. – På Hotel Prinsen var 800-900 samlet fra I.M., dirigent var lensgreve Holstein-Holsteinborg. Her fik pressen ikke adgang som hos de gr.ske, hvorfra den dog ikke måtte referere. Sp. Hee Andersen berettede fra det nedsatte udvalg, at man havde et klart Ja fra Olfert Ricard til opstilling. En længere forhandling endte med at der nedsattes et forhandlingsudvalg. – I Jernbanehotellet kom ca. 325 fra K.C. Fortalere her for Martensen-Larsen var her sp. Axel Birke, fra 1920 Præsteforeningens formand, pastor V.D. Hansen, Roskilde og den gr.ske pastor H.P. Hansen-Lavind for den meget betydningsfulde domprovst (siden 1915) og åndelige vejleder. Her nedsattes også et forhandlingsudvalg. – De 3 udvalg mødtes og da hver retning fastholdt sin kandidat kunne et berammet stort fællesmøde aflyses. – Blandt en del anbefalinger af bispekandidaterne er grev Holsteins i Kr. Dagbl. 19. december bemærkelsesværdig, i formen var den pæn for Ricard, reelt dog grov mod den »lærde« domprovst, som burde trække sig tilbage for at undgå stemmespild, i en replik afviste Martensen-Larsen det aht. sine stillere. – Fra Roskilde stift er nævnt nok, hvem tabte, ellers grundtvigske med en enkelt undtagelse, mens alliancer mellem I.M. og K.C. fik mere. I. L. F. tabte Chr. Welding med 339 stemmer mod Ammundsens 387; på Fyn Diakonissestiftelsens forstander L.J. Koch 772 stemmer mod Ruds 881; i Ribe provst L.W. Schultz-Lorenzen med 732 stemmer mod stiftsprovstens 776; i Haderslev stiftsprovst C.C. Hjortkjær med 429 stemmer mod V. Ammundsens 655. – Men var provst J. Nissen, Gl. Haderslev ikke død 4. januar 1923, så var han valgt, det mener F.C. Krarup såvel som P.G. Lindhardt i Den danske Kirkes Historie VIII 136. – Nissen (1861-1923) sp. Malt-Folding 1886 og 1892 sp. Brørup, 1899 provst, sp. Vemmelev-H. 1910, 1920 sp. Gl. Haderslev og provst 1921. – Nissen havde 15. december 1922 skrevet til Appel for han var i våde, var opfordret til at stille sig i Haderslev stift efter de nys afholdte møder skulle 600 af deltagerne stå bag, så det var ikke usandsynligt at han ville få rigeligt halvdelen af stemmerne, men det i Ribe stift nedsatte grundtvigske udvalg opfordrede ham stærkt til »ogsaa at stille [s]ig i Ribe«. Gjorde Ammundsen det var N. også villig dertil; men »A. ville kun være Biskop i Haderslev«. Nu spurgte N. Appel: »synes Du, jeg skulde give dem Lov til at stemme paa mig ogsaa i Ribe Stift?« Bliver jeg ikke biskop, vil jeg nok skuffes, men får ikke nogen ar. Nissen var mest fristet af Ribe, hvor han var bedst kendt. Men A. skulle ikke sige noget her eller der og vidste jeg ikke, at det ikke kunne falde dig ind, vilde jeg udtrykkeligt bede Dig ikke at gøre det. Men synes Du jeg skal sige Ja til Ribe? – Vi kender ikke til noget svar, men 19. december havde N. skrevet til Appel, at han opgav Ribe. 4. januar 1923 døde han; det forklarer noget udfaldet i Haderslev, en ny kandidat at opstille og virke for på næsten 1/2 måned. – Men brevet siger også en del om usikkerheden ved de første bispevalg i stifterne. – Th. Povlsen tilskyndede ifølge P.G. Lindhardt (Den danske Kirkes Historie VIII 136) Appel til at vælge dem, der fik højest stemmetal.

der havde fået flest stemmer udnævnt: Fonnesbech-Wulff, Rud, Vald. Ammundsen og Olesen og J. Ammundsen. Der fulgte »nogen Drøftelse, om Ministeren skulde indstille Olf. Richard til Embedet på Lolland-Falster i Stedet for J. Ammundsen«. Det blev ham overladt at handle, som han skønnede bedst, »men der var dog almindelig Stemning for, at Ricard underhaanden skulde forespørges, om han vilde tage imod en Udnævnelse« til Lolland-Falster, hvis han blev indstillet, det kunne gøres, da han der havde fået 3 stemmer.⁶⁹ Det blev vist en dobbelt krænkelse for R., der fra det tilbudte stift havde taget imod opstilling i Roskilde og lagt nok begge ikke-grundtvigske kandidaters stemmer sammen og ventet udnævnelse der. Han afslog. Appel havde forud ventet grundtvigsk dominans ved valgene, 19/12 22 skrev han hjem: »Jeg vil haabe, at Vanskelighederne m.H.t. *for mange* grundtvigske Biskopper ikke bliver alt for store, men jeg kunde jo godt tænke mig, at de i alle Kredse vil forlange en gr. Bisp, hvis de har det største Stemmetal. Det vil baade være urigtigt og uklogt. Jeg har hele Tiden holdt paa, at en for de kirkelige Retninger ligelig Repræsentation vilde være det bedste, og Loven giver Frihed til at ordne det saadan«, når ingen opnår 2/3 af stemmerne.

69. Ministermøde 1. februar 1923. »Ministermødeprotokol 1920-1924« ved Tage Kaarsted, Århus 1977 s. 155. – 29. januar 1923 havde Ricard skrevet til sin bedste støtte, Hee Andersen: De må ikke være ked af det. Jeg kan kun være stolt af, at 752 stemte på mig, og mange flere havde gjort det, hvis de havde kunnet. »Jeg véd, at Appel kun meget modvillig vil udnævne mig«, Martensen-Larsen er foreløbig hans kandidat, og han prøver ved alle argumenter at overbevise andre ... Muligt vil Ostenfeld i sidste Øjeblik sætte sit Venskab ind paa at trumfe mig igennem«, ikke i iver for mig, men af skræk for M-L. I så fald kommer jeg i en hvepserede, med en syg mand som nærmeste kollega og 980 grundtvigianere »som uvillige reserverede«, det vil være en stor befrielse at slippe. Tak for al »Kærlighed og Slid«. – 2. februar var Appel »hos Kongen med Bisperne. Daarliger end dem vi har, kan de næppe være«, sagde han. »Jeg kunde anderledes tænke mig Dem som Biskop end Lægprædikanten i Aalborg eller ham paa Nørregade«. Det glædede kongen, at Ricard var tilbuddt Lolland-Falster. – 24. april 1923 blev Ricard til Ridderkorset fra 1918 i anledning af kongeparrets sølvbryllup og for »fortjenstfuld gejstlig Embedsvirksomhed« benådet med ordenen dannebrogsmænd og til en såre udførlig levnedsskildring af 1918 kom en kort mest om at han var opstillet ved bispevalget »uden at opnaa Valg«. Han havde ikke tragtet efter større ære for det kunne han ikke tænke sig end den »at forkynde Ordet hver Søndag for 3000 Mennesker i min By«, men han havde tænkt sig på »en ny Maade at kunde have gjort en Danmarks-gerning ... kunde have bragt noget Fest ud til Menighederne og nogle Raad og Tilskyndelser i Præstegaardene. Men det er andre Retninger, der hersker i Kirken end min, som – ingen Retning er«. – Unævnt var at R. var opstillet af Indre Mission.

Men det blev altså anderledes, da der skulle træffes bestemmelse, han »havde en god Samvittighed overfor det skete« skrev Appel hjem 2/2. Th. Povlsen havde tilskyndet ham til at handle som han gjorde, udnævne dem med størst stemmetal. Derved blev en praksis grundlagt som stadig har været fulgt til dato.

Ussing stoledes ikke på Appel, han skrev 28/8 22 i Kristeligt Dagblad: De nyvalgte MR skal på deres første møde efter at de er valgt stemme om valg af biskop. Der er ikke tid til at træffe aftaler, før der skal stemmes. Kirkeministeren har ret og pligt til ved sine indstillinger til udnævnelse »at tage Hensyn til hele Landets Tarv og maa derfor veje de forskellige Stifters Besættelse efter almene Hensyn«. Når det skal ske samtidigt, kan ministeren ophæve det ene stifts ret til at få sin kandidat og ophæve det andet stifts ret og omvendt [U. forudsatte, at kandidater opstilledes i mere end 1 stift]. – 28/10 skrev K.D. i en leder, efter ledere 6/10 og 17/10, således: Får 2 stifter fælles kandidat og alle 5 valg skal ske samtidigt bliver det muligt for ministeren at berøve MR'ene »den dem ved Loven hjemlede Indflydelse«. Har flertallet i 2 eller flere stifter stemt på samme kandidat, så er deres stemmer spildt »undtagen i det ene Stift«, må det behage ministeren at tage hensyn dertil. – 2/12 skrev K.D.: Der er i Roskilde opstillet 2 mænd, Olf. Ricard som har givet K.F.U.M. et så godt præg som næppe noget andet sted i verden, og domprovst Martensen-Larsen, der også har et godt navn og er kendt i vide kredse i stiftet og udenfor det, men bortset fra personlige forskelle peger disse 2 mænds navne i samme retning. »Det gælder ... frem for alt ikke at splitte Stemmerne«. Loven sætter præmie på enighed og sammenhold, selv om det er gjort vanskeligt at opnå denne og det opnås næppe noget sted at samle over 2/3 af stemmerne. Det gælder overalt at komme idealet så nær, så den mand der bliver biskop »kan vide, at han kommer ikke som et Splittelsens, men som et Samlingens Tegn«. – 9/1 23 stod der i K.D.: K.C. og I.M. er i de senere år »ved selve Sagernes Natur og det fælles Syn paa det kirkeligt grundvæsentlige stadig er bleven ført sammen og har kunnet arbejde godt sammen«. Det vil de sikkert også gøre i denne for vor kirke så vigtige sag. – 3/2 forelå udnævnelserne og det hed: Ministeren har valgt, som en ret demokratisk minister må vælge, har overalt taget den med flest stemmer og tilintetgjort teorier om, at en demokratisk minister har fuld frihed efter loven til at tage én, som fik få stemmer. Om vi ikke er utilfredse, jo i høj grad især mht. Roskilde stift. Det er uden mening at opstille 2 mænd uden nævneværdig forskel imod hinanden. Det bør aldrig gentage sig. Der er her i landet kun 2 kirkelige retninger, »nemlig Grundtvigianere og ikke-grundtvigianere«. Om Ricard og Martensen-Larsen kan man kun sige,

at de ikke er Grundtvigianere«, andet retningspræg kan ikke sættes på dem. De kirkelige vælgere for hvem retningen ikke er hovedsagen, har nu set at om de kan blive enige, »kan de bestemme, hvem der skal være Biskop. Lad dem huske det til næste Gang«.

Der er fra årene efter 1922 kun få udtalelser af J.C. om hans syn på folkekirkens videre udvikling. Sept. 1926 var han gæst hos den tidl. sognepræst i Hee H.G.A. Jørgensen i Farup præstegård nær Ribe. Ved Ansgar-festen dér talte P. Dahl og sagde bl.a., at »det var hans Ærgerrighed at blive den sidste Kirkeminister« i landet. På hjemvejen til præstegården sagde J.C.: »Jeg tror ikke paa, at det Ønske bliver opfyldt«. I folkekirken er præster og lægfolk friere stillet end i en frikirke. [Vi må gætte på, om J.C. ikke troede på at P. Dahl kunne klare den sag, eller mente at tiden ikke var inde til det, eller om præsterne kunne hindre det?]. – Inger Gautier Schmit har i Knud Rees »Bogen om J.C. Chr.« fra 1941 skrevet om J.C.s kirkepolitiske holdning bl.a. 1926-28 hvor der var forslag om nedsættelse af et udvalg til at se på forholdet »Mellem Staten og Folkekirken«. Han svarede gentagne gange på spørgsmål derom fra I.G.S.: »Der bør gå længere tid, så MR'ene bliver mere forstående overfor de Opgaver, de har, men han var skuffet over udviklingen ved MR-valgene, de var blevet rent politiske Valg«. Et sådant udvalg valgt af de stærkt politisk færdede MR fører ikke til resultater. »Giv dog tid og ro«. ⁷⁰

70. Om Ansgar-festen se »Tilskueren« 1931 s. 100. – I. Gautier Schmitt i »Bogen om J.C. Chr. ...« s. 364 og Venstres Maanedstidende 1952 s. 192. – De politiske MRs-valg beskrev Kristeligt Dagblad: I Kbhvn. er der ved valget trods »de folkekirkelige«s forsøg på at tromme vælgere frem »intet nævneværdigt sket«, men i Århus er »de kirkelige Retningslinier sprængte ... Socialdemokraterne opnaaede Flertal i alle Sogne og i hele Byen har [de] 30 Stemmer i MR'ene mod alle de andre 27« (30. november 1922). Der var jo ikke bispevalg i Århus, men på Fyn mener F.C. Krarup, at socialisterne gjorde udslaget (Berl. Tid. 15. januar 1923: Fyn er det eneste sted hvor de støttede en grundtvigsk.) og på Lolland gjorde de også udslaget. – P. Dahl havde allerede 1925 – forgæves – foreslået et udvalg nedsat til at behandle stat-kirke forholdet, det gjorde Venstres kirkeminister Fr. Bruun-Rasmussen til lov 7. marts 1928. Lovforslaget var Oskar Andersen for og var med i udvalget og endte som medforslagsstiller til at »kirkelige Organer« skulle høres om ændringer i indre kirkelige anliggender (Beretning 1940 s. 167f.). Th. Povlsen var også med og erklærede sig med andre grundtvigske for »de enkelte Menigheders Selvstyre« (s.st. 168), selv var han næsten udvalgets tavseste medlem for han kendte forudsætningen for radikal deltagelse i Stau-nings regering 1929, at R. ikke tilsluttede sig »en Kirkeforfatning« og at der »kun gennemførtes, hvad vi [R. og S.] kunne enes om« (P. Munch E. 1924-33 s. 154f). O.A. opnåede 1939 ved Grundlovsforslagets § 71, at den lød som hidtil »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov« hvortil føjedes »Ændringer vedrørende Kirkens in-

1928 udsendte J.C. endnu en »Søndagslæsning« til den nye tekstrække, med titlen »Ad Kirkesti og Kirkevej« og her skrev J.C. til Nytårsdag, hvor Fadervor lægges for kirkegængerne, idet han går ind på den 5. bøn i »Fader vor«: Der beder vi »ikke alene om Naade for os selv, men ogsaa om Guds Hjælp til at tilgive vore Skyldnere«. Halvheden med et ben i nådens rige og det andet i streng gengældelse »Gaar ikke«. – 1928 var J.C. med til Venstre-redaktørernes årlige sammenkomst og sagde bl.a.: »Som Aarene gaar, ser man klarere end før, at ogsaa Modstanderne har Ret. I alt fald ud fra deres Synspunkt. Bidskheden bliver mindre, Bitterheden er ikke længere nagende«. ⁷¹ J.C. var for længst godt i gang med at udjævne. Før havde han svaret Holbøll på, hvorfor han ikke skrev erindringer, med ordene: »Jeg er bange for, at jeg ikke kan være retfærdig imod mine Modstandere«. Derfor skrev han ikke, men havde i live forsøgt overfor nogle at forsone sig med dem.

Den radikale redaktør og skarpe agitator Slengerik var så vred på J.C. at han ikke hilste på ham. Men J.C. har fortalt – véd Frode Aagaard – at S. lå meget syg og J.C. gik op til ham og de fik en meget bevæget samtale før hans død og blev venner, inden Slengerik døde 2/10 1923.

Ove Rode skrev til J.C.s 70 års dag, brevet er jo af princip brændt, Rode nærmede sig i øvrigt Venstre, og 25/11 26 takkede J.C. »Hr. Folketingsmand Ove Rode!« for »gode Ønsker ... det skal De vide, at jeg under Dem alt godt personligt [der var valgkamp] og sender Dem en venlig Hilsen. Deres ærbødige J.C. Christensen«. – I sin ungdom havde Rode ment, at J.C., der som dygtig leder havde samlet hele oppositionen mod Højres regeringer, skulle »føre Venstres Ideer til Sejer«. ⁷² – Men tingene ændrede sig jo efter 1901, og da den første radikale regering rejste grundlovssagen 1910 kaldte Rode J.C. for »et ondt og goldt Element« i dansk Politik.

Først i juli 1929 skrev J.C.: »Kære Hr. Ove Rode! Deres Brev var mig meget kærkomment, jeg skønner meget paa dets venlige Tone, for-

dre Forhold kan kun gennemføres, efter at Forhandlinger derom er ført med Biskopperne. De til Folkekirkens Brug henlagte Midler maa kun anvendes til kirkelige Formaal«. – 10. marts 1939 udsendte den konservative Generalkorrespondance et tryk »Den nye Grundlovs Stilling til Kirken« af Professor Dr. J. Oskar Andersen, MF.« om udviklingen bl.a. med et opgør 1937 med Sv. Rytter om de kirkelige midler. – Ved folkeafstemningen om forslaget nåedes ikke den af J.C. gennemførte forbedring om at 45% skulle godkende grundlovsændringer, det fik kun 44,46% og var faldet.

71. Th. Wellejus, redaktør af Viborg Stifts Folkeblad 1927-62, i interview til Berl. Tid. 25. februar 1962.

72. I det norske tidsskrift »Ringeren«, udgivet af Sig. Ibsen.

di jeg ofte i mit stille Sind har beklaget, at vi kom saa langt fra hinanden«. Men opfordringen om at skrive om Knut Hamsun kan ikke efterkommes, da »jeg ikke kan stole paa min Hukommelse saaledes, at jeg kan skrive noget træffende derom. Min Hukommelse er ikke mere, som den var i gamle Dage. Dem husker jeg og vil vedblive at huske, for jeg er trods Fortidens Vanskeligheder Deres hengivne J.C. Chr.«. Her var oplægget til udsoning ikke kommet fra J.C. men fra Rode. – Men det var ikke J.C., der imødekom »Kære Dr. [theol. h.c. 1929] Moltesen! Det ringede sagtens ikke for Deres Øren i Gaar, skønt vi talte godt om Dem, hvilket Deres Telegram ogsaa gav Lejlighed til. Festen [J.C.s fødselsdag 21/11?] forløb meget godt om end i stærk Blæst. Tak for Deres venlige Brev 23/8«. »Med venlig Hilsen, ogsaa til Deres Frue, er jeg Deres hengivne J.C. Chr. ...«

Endnu et brev bør nævnes fra 7/7 29 til »Kære Neergaard! Tak for Deres kære Brev. »De skal ikke bryde Dem om, hvad der er skrevet om mig og muligvis forkert«. Jeg »bryder mig ikke om det, ihvad det saa er; men jeg kan tænke mig, at De med Deres strænge Taktfølelse tager det tungere end det er værdt. Vi har ikke altid arbejdet sammen, og derfor kan en Dommer let finde noget at laste mig for i vort Forhold, det kan jeg og selv. Hils Deres Frue og modtag selv en hjertelig Hilsen fra Deres hengivne J.C. Chr. ...«

De breve er fundet, andre har J.C. givet sendt til andre gamle venner, men de er ikke fundet, de viser J.C.s udsoning med dem, han havde været venner med, men politikken havde skilt dem. – Hans beundring for Neergaard bevirker vel, at han føler sig tyngt over at have tvunget N. til at gå af 1909, men en N. som havde ændret sit forslag til en forsvarsordning, og 1909 ikke fulgte V.s eller rettere J.C.s længe forberedte forsvarspolitik.⁷³

Slebsager skriver om J.C., at han af natur var meget indesluttet og tavs mht. sine politiske planer, talte næppe derom, før han var blevet klar over, hvad han vilde og hvorledes det kunne nås. – 31/7 1901, da J.C. var blevet kultusminister 24/7, skrev han til Sigurd Berg, søn af Christen Berg, hans ungdoms idol: »Mange Tak for Deres Hilsen og Deres Lykønskning! De er rent paa Vildspor, naar De tror, at jeg i nogen som helst Henseende har eller har haft Mistro til Dem«. At nogen har talt ilde om Dem til mig, kan gerne være, men derefter dømmer jeg ikke, kun hvis jeg skuffes af en Mand, ændres min Tro, og De har ikke skuffet mig. Imidlertid er jeg tilbageholdende af Naturen, og det maa

73. J.C.s dagbøger 1. februar og 14. februar 1909.

De finde Dem i. Med venlig Hilsen Deres J.C.« ... 1908, da Alberti havde tilstået sine forbrydelser og J.C. så sin politik knust, han følte sine reformer standset og at han dermed mistede muligheden for at knuse de radikale, noget han syntes netop lå for, gik Berg ikke til J.C., det vovede han næppe da, men spurgte Lütken: Hvordan tager J.C. det? Det tog Lütken som udslag af J.C.s utilnærmelighed.⁷⁴

På en rejse for Hedeselskabet holdt J.C. foredrag for at fremme den sag, og han besøgte Thomas Larsen i Vraa, MF siden 1895 og minister fra 1910. Th.L. beretter i sine udførlige erindringer: »Ved samme Lejlighed glædede J.C. Chr. mig med et to Dages Besøg ... Under Rigsdagens Arbejde var han meget lidt meddelsom selv overfor nære Venner.⁷⁵ Det lyder maaske underligt, men under vort lange Samarbejde havde vi meget sjældent talt sammen, uden netop om saglige Spørgsmaal. [Vel at mærke når J.C. oftest alene havde fundet vejen frem]. Nu fik vi Lejlighed til at drøfte mange rent menneskelige Forhold, baade i aandelig og materiel Henseende«. Med byrden af sager han mente at skulle løse var fjernet, blev J.C., da han var ude af politik, ret anderledes åben. – Henrik Hauch, med i Hedeselskabet, landbruget og Venstre fortæller tilsvarende, da han forlod J.C. for at gå til toget, sagde J.C.: Hils Edv. Brandes fra mig og sig tak for hans frimodige udtalelser om den ærlige krone. Det gjorde Hauch og Brandes tog køligt på den hilsen, men spurgte siden om meningen, for den hilsen undrede ham. Br. sagde: Jeg har haft meget politisk samarbejde med J.C. Chr. og vi har ofte være enige, »men jeg har aldrig haft »en Samtale« med den Mand. Det vilde han ikke«. Det er den første fortrolighed fra hans side. – Tilsvarende mente andre spidser, Munch fx. at man ikke »kunne tale med J.C.«, men han lærte dog andet, da de i 1916 kom i ministerium sammen. Der lærte J.C. efter mange forsøg Munch, at de der sad som ordinære ministre skulle begynde, hvor de havde alle informationerne og tid til overvejelser først, skulle angive deres standpunkt før andre på en studs skulle tage stilling.

21/4 24 skrev J.C. til den valgte efterfølger i hans gamle valgkreds: »Kære Dr. *Kragh*! Tak for Deres Brev. Hvad jeg har gjort for Deres Valg, var ikke mere end min simple Skyldighed, men jeg gjorde det

74. Troels Fink: »Spillet om dansk neutralitet 1905-09« 1959 s. 201. Sådan skønt Berg da stod J.C. »meget nær«.

75. Jfr. Jensen-Sønderup: »Heller ikke udenfor Møderne ... talte han med Rigsdagens eller Partiets Medlemmer. Havde han noget at sige til en eller anden, blev det sagt før eller efter et Møde«. »Bogen om J.C. Christensen« red. af Knud Ree, Kbh. 1941 s. 323.

med Glæde og fandt heller ikke Afstemningen saa gal, naar det huskes, at en Del af Vælgerne her har stemt paa mig af personlige Grunde«. – Hele valget var mig en stor skuffelse, men »det var godt, at Venstre og Konservative ikke tilsammen blev 75, det vilde have ført til en ganske uholdbar Situation, naar henses til de Konservatives ringe Forstaaelse af Politik«. Jeg er så skuffet, at jeg ikke har kunnet skrive til nogen af ministrene. »Jeg beder Dem hilse dem alle« og er enig i Deres politiske betragtninger, navnlig »at det vilde være skæbnesvangert at indlede Forhaandsforhandlinger om Forslag ... Det led vi under i Krigens Tid, men da lod det sig dog bedre begrunde« ikke nu. Lad dem komme med forslag, så kan vi forhandle, det giver renere luft til alle sider, »og Socialdemokraterne ser da, hvad deres Ministerium foreslaar, og hvad det eventuelt løber fra. I øvrigt er jeg enig i, at det ikke haster med at faa Stauning bort. Hovedsagen er at Venstre holder sammen og holder sin Sti ren til alle Sider«. Der er intet at vinde, hverken fra R. eller K. Vil nogen af dem enes med os, »saa lad dem hænge paa ... modtag min Lykønskning som vor Folketingsmand og min hjertelige Hilsen, Deres hengivne J.C. Christensen«.

1924 var J.C. helt ude af politik og skrev til »steddatteren« *Laura Winding* fra Hee, hvor han måtte gøre ophold for at komme til plantagen i Paabøl, hvor hans kone var: »Jeg gaar lange Ture hver Dag og har faaet Bugt med Hosten. Der er saa fredeligt heroppe, saa jeg ikke mærker stort til Dønningerne fra den politiske Verden. Jeg læser Aviserne, men føler intet Savn af ikke selv at være med ud over, at jeg ikke kan gaa op i Colbjørnsensgade og hilse paa Vennerne der« (Windings!).⁷⁶

Da J.C. 1924 gik ud af politik skrev professor L.V. Birck, der skønt konservativ jagtede amoralske pengemænd ud fra finmoralisk etik, Alberti var den første, og J.C. gik så ikke ram forbi: Han »hadede Zahle, misundte Neergaard [beundrede ham for hans viden er måske bedre] og foragtede Berntsen« [det er næppe helt forkert].⁷⁷ – I nekrologen skrev Birck bl.a.: »Den, der i kritiske øjeblikke har staaet i Opposition til J.C. vil huske, hvor kolde, ja, grusomme hans Øjne kunne blive; han – Demokratiets Søn – var aandeligt i Slægt med Enevældens mest machiavelliske Statsmænd; bag hans Selvbeherskelse, hans milde Væsen, laa den hensynsløse Magtvilje, der ikke bekymrede sig om den enkeltes Velfærd«. – Det uddrag afbalancerer Søren Mørch noget med et andet

76. I Det kgl. Bibliotek, N.K.S. 3756 4° i Valentiners autografsamling. Jfr. »Bogen om J.C.« 1946 om andre breve til Laura Winding s. 241.

77. Kristian Hvidt i Dansk Biografisk Leksikon.

Birck-citat fra nekrologen, at »hvis J.C. havde levet i et større Land, og hvis han havde været bedre uddannet, formentlig ville være blevet husket som en af den europæiske Histories største Statsmænd«. – Og så mangler en Birck-fortsættelse, at »i økonomiske Udvalg havde det været slemt at høre paa« J.C., men også det, at »Ungdommen har godt af at vide, at vi har haft en stor Mand iblandt os«. – Det må hertil bemærkes: Vist havde bedre uddannelse været såre gavnlig for J.C. udover hans fortrolighed med rigsdagstidende og store politiske tæft, men som han nu var stillet, så vidste han hvor han havde hjemme og hvor han havde et stort bagland, som han kunne stole på, som en akademiker på den tid næppe havde haft; det viser Bircks egen politiske skæbne og også senere arbejdernes statsministre fra Socialdemokratiet med cand. polit.ernes dygtighed, men som var usikrere stillet mht. politisk bagland, så der derefter måtte en regeringsleder af arbejder-rod til, der ikke var ganske fortrolig med tidens politiske krav.

Men J.C. havde sluppet sine hverv i tide: 1929 meddelte han Hede-selskabets bestyrelse, at han trak sig tilbage næste år. Hauch prøvede at overtale ham, men fik svaret af en leende J.C.: Jeg takker min Gud for, at jeg har bevaret så meget forstand, at jeg har kunnet sige stop her og fastholder mit afslag til at fortsætte. – 19/12 1930 døde J.C. og Neergaard afsluttede et interview i den anledning: Jeg har gentagne gange rådspurgt ham om politik og han svarede, når man har trukket sig tilbage fra politik »og ikke længere har noget personligt Ansvar, skal man ikke forsøge paa at gøre Indflydelse gældende. Thi personlig Indflydelse skal følges af personligt Ansvar«. ⁷⁸

Forkortelser

A.R.	N.P. Arboe Rasmussen
Ft. Lt.	Folketinget og Landstinget, kan også indgå i citater.
J.C.	1890'ernes Christensen Stadil blev snart til J.C. mellem venner, der her bruges konsekvent undtagen i breve, hvor underskriften kan forkortes til J.C. Chr.
KhS	Kirkehistoriske Samlinger.
K.C.	Kirkeligt Centrum
K.D.	Kristeligt Dagblad
K.L.	Kirkeligt Landsforbund
KU	Det kirkelige Udvalg 1904-07 eller udvalget fra 1920.

78. Politiken 20. december 1930.

Love. Exp.	Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen.
MB	Medlem af bestyrelse.
MR	Menighedsråd, bruges også i citater.
O.A.	J. Oskar Andersen.
ORS, HRS	Overretssagfører, Højesteretssagfører.
Sp. rkp.	Sognepræst, residerende kapellan.
V R S K	Venstre, Det radikale Venstre, Socialdemokratiet og Det konservative Folkeparti.

Morten Pontoppidan er II. bind af P.G. Lindhardts bog om M.P. fra 1953. Stenbæk er Jørgen Stenbæk: Præsteforeningen gennem 100 år, Århus 1999.

Resümee

Als die Liberalen (Venstre) 1901 die Wahlen zum Folketing gewonnen hatten und die Regierung bilden konnten, leitete J.C. Christensen seine Zeit als Kirchenminister ein mit der Vorlage einer Reihe von wesentlichen Kirchengesetzen, die den Mitgliedern der Volkskirche Einfluss auf interne kirchliche Angelegenheiten geben sollten, mit dem Ziel, ihr Interesse für diese Angelegenheiten zu fördern. Als die Liberalen 1920 die Regierungsmacht wieder gewonnen hatten, könnte man glauben, dass J. C. seine Tätigkeit als Minister in der gleichen Weise beschließen möchte, indem er für die Durchführung einer Reihe von weitgehenden Kirchengesetzen sorgte, die den Kirchengemeinden noch mehr Einfluss gaben. Aber so war das nicht.

Als J.C. voraussehen konnte, dass die Liberalen bei der Wahl zum Folketing am 5.5.1920 wieder die Regierungsmacht übernehmen würden, schrieb er im Voraus an Niels Neergaard, den Wirtschaftsexperten der Partei, und forderte ihn auf, die Bildung einer neuen Regierung auf sich zu nehmen, die aus etwas jüngeren Ministern bestehen sollte. Für diese Aufgabe fühlte J.C. sich als eine in der Politik zu umstrittene Person. Er sah wahrscheinlich auch voraus, dass man, wenn die Restriktionen der Kriegszeit allmählich aufgehoben würden, einen Wirtschaftsfachmann an der Spitze der Regierung brauchte. Außerdem wären die Liberalen auf die Unterstützung der konservativen Volkspartei angewiesen, und eine Voraussetzung dafür wäre, dass diese Partei nur einen geringen Einfluss auf die Politik der Regierung gewinnen dürfte. So war die Lage Anfang der zwanziger Jahre. J.C. hätte keine Lust, diesen Kampf zu führen, noch die nötigen Kräfte

dafür. Neergaard wies aber mehrmals die Aufforderung zurück, denn für ihn stand es fest, dass J.C. unbedingt Chef der Regierung werden sollte, eine andere Lösung sei unmöglich. J.C. blieb aber fest bei seinem Vorschlag, und schließlich gab Neergaard nach, aber nur unter der Voraussetzung, dass J.C. Mitglied der Regierung werden sollte, denn ohne ihn würden sie geschwächt dastehen. J.C. willigte schließlich ein, hob aber sein Interesse an der Durchführung einiger Gesetzesvorlagen bezüglich der kirchlichen Verhältnisse in Nordschleswig hervor. Nordschleswig war der nördliche Teil der Herzogtümer, die Dänemark nach dem Krieg 1864 an Preußen hatte abtreten müssen, dessen Bevölkerung aber bei der Volksabstimmung nach dem Friedensschluss für Dänemark gestimmt hatte. Unter der preußischen Verwaltung hatte sich der Landesteil auf kirchlichem Gebiet in eine etwas andere Richtung entwickelt als Dänemark; die Nordschleswiger wünschten sich nun eine Annäherung an dänische Verhältnisse, wenn auch mit Berücksichtigung ihrer besonderen Entwicklung.

Deshalb schlug J.C. vor, dass ein kirchlicher Ausschuss gebildet werden sollte, der unter Teilnahme gewählter Vertreter der Bevölkerung Nordschleswigs und Vertreter der Kirche aus dem alten Dänemark Vorschläge zu einer Ordnung machen sollte, die die sehr unterschiedlichen kirchlichen Verhältnisse berücksichtigte, die es seit 1864 südlich und nördlich der Grenze gab. Südlich der Grenze war der örtliche Einfluss auf die Kirche größer. Die Kirche hatte hier das Recht der Gemeinden behalten, den zu den Pfarrhäusern gehörigen, oft recht großen Grundbesitz zu besitzen und zu verwalten, während der kirchliche Grundbesitz in Dänemark im Jahre 1919 per Gesetz überwiegend zur Parzellierung freigegeben worden war. Die Finanzen der Kirche waren auch durch die sozialliberale Regierung zentralisiert worden.

Die Gesetzesvorlage über den kirchlichen Ausschuss stieß sowohl bei den Sozialisten als auch bei den Vertretern der Sozialliberalen auf Widerstand. Sie hatten den Verdacht, dass J.C. hierdurch die Entwicklung der Kirchenverfassung weiter betreiben wollte, die er 1901 als Endziel der Kirche aufgestellt hatte. Dies könnte geschehen, wenn das Gesetz den Minister ermächtigte, andere Themen als die im Gesetz angegebenen aufzugreifen. J.C. erwähnte in einem Schreiben an den Vorsitzenden des Ausschusses, was vor allem Gegenstand der Arbeit des Ausschusses sein sollte: die Wahl der Vertreter der Kirchengemeinden und deren Verantwortung für Kirche und Friedhof, sowie eine freiere Wahl der Pfarrer und eine Regelung für die Gehälter der Pfarrer. Der Ausschuss sollte seine Arbeit zum 31.12.1921 beenden, was an

sich bedeuten würde, dass nur Verhältnisse, die eng mit den Gemeinden verbunden waren, behandelt werden könnten, und nicht etwa eine von oben gesteuerte Beaufsichtigung der Kirche.

Am 16.2.1921, dem Tag, an dem die Arbeit des Ausschusses veröffentlicht wurde, legte J.C. 9 kirchliche Gesetzesvorschläge vor, deren Inhalt in mancher Hinsicht davon geprägt war, dass sie ein Werk des Ausschusses waren. Die Kirchenvorstände bekamen hier das Recht zur Teilnahme an der Wahl des Pfarrers. Früher hatten die Kirchenvorstände in Nordschleswig zwischen 3 Kandidaten wählen können, die ihnen von der Obrigkeit mitgeteilt wurden. Die neuen Kirchenvorstände bekamen auch die Verantwortung für die Finanzen der Kirche und die Aufsicht über sie, den Friedhof, den Pfarrhof und über die Nutzung des dazugehörigen Bodens. In Nordschleswig konnte Grundbesitz bei Parzellierung verpachtet, nicht aber verkauft werden. Die Kirchenvorstände bekamen das Recht, 2 Laienmitglieder für den Probsteiausschuss zu wählen, dessen Aufgabe es war, mit dem Probst als Vorsitzendem die Ausführung der den Vorständen übertragenen Aufgaben zu beaufsichtigen. Diese Bestimmung rief Proteste der Opposition hervor, denn dadurch wurde eine ganz unnötige finanzielle Kirchenverfassung aufgebaut. Die Kirchenvorstände wurden auch berechtigt, an der Wahl des Bischofs des Bistums teilzunehmen. Die Opposition hatte die Bischöfe zu Staatsbeamten gemacht, die die Aufsicht über die Pfarrer als deren geistliche Vorgesetzte führen sollten. 1912 hatte es Einigkeit in Bezug auf das Kirchenvorstandsgesetz gegeben; nun bekamen sie Aufgaben, die die Gemeindegrenzen überschritten, und somit war es ein Schritt in Richtung einer Kirchenverfassung.

Die Vorlage des Gesetzesvorschlags zur Bischofswahl veranlasste den Sozialdemokraten Fr. Borgbjerg, eine Tagesordnung einzubringen, die zum Inhalt hatte, die Behandlung der Gesetze einzustellen und statt dessen einen Ausschuss damit zu beauftragen, das Verhältnis zwischen Staat und Kirche zu behandeln. Dies wollten die Sozialliberalen nicht, denn sie meinten, dass man Nordschleswig zu diesem Zeitpunkt eine kirchliche Ordnung schuldet, die nicht von einer eventuellen Trennung von Staat und Kirche gestoppt werden sollte. Der Sprecher der Konservativen, Professor Oskar Andersen, hatte die Vollmacht seiner Partei zu einer Stellungnahme bekommen. Die Trennung sei ihm 1916 als eine Möglichkeit erschienen, sagte er, jetzt drehe es sich aber darum, die Durchführung der kirchlichen Vorschläge zu sichern, denn sie bedeuteten Fortschritt. Sonst wäre er »allzeit bereit«, das Verhältnis Staat – Kirche zu erörtern.

Ein anderes Problem war, dass gefordert wurde, dass man sich für die kirchliche Wählerliste zur Wahl des Kirchenvorstandes anmelden sollte. Es sollte ganz einfach sein; eine einmalige Anmeldung, schriftlich oder mündlich, genügte. Bei den eifrigsten Grundtvigianern und bei den Sozialisten rief dies Widerstand hervor. Bei einigen großen grundtvigianischen Versammlungen forderte man freie Teilnahme an jeder Wahl ohne Anmeldung; das gleiche verlangten einige Kopenhagener Pastoren. Es gab wenige Wähler in den großen Gemeinden in der Hauptstadt; man sollte die Mitglieder der dänischen Volkskirche ernst nehmen und ihnen ein freies Wahlrecht zustehen. Aber J.C. war entschieden dagegen. Wenn das die Bedingung für die Verwirklichung der Gesetze sein sollte, so sagte er auf einem Parteitreffen, dann würde er zurücktreten, denn man werde nicht als Mitglied der Kirche geboren, so wie man als Mitglied der Gesellschaft geboren werde.

Die Wiedervereinigung Nordschleswigs mit Dänemark machte die Errichtung eines neuen Bistums für diesen Landesteil notwendig. Bei dem übergroßen seeländischen Bistum mit Sitz in Kopenhagen, das man schon 1904 vergeblich zu teilen versucht hatte, musste nun die Teilung stattfinden; für eine Person war die bischöfliche Aufsicht nicht zu bewältigen. J.C. schlug ein neues Bistum für Seeland mit Sitz in Roskilde vor. Der Kopenhagener Bischof sollte die Hauptstadt, Nordseeland, Bornholm, die Färöer und Grönland behalten. Diese Lösung würde Kosten in Höhe von ungefähr 30.000 Kronen bedeuten. Die Zeiten waren finanziell angespannt, man musste sparen. Aus diesem Grunde schlug der Sprecher der Liberalen zusammen mit anderen Vertretern dieser Partei vor, dass das kleine Bistum Lolland-Falster aufgelöst und in das neue seeländische Bistum eingefügt werden sollte. J.C. war entschieden dagegen, denn man konnte nicht zwischen der 2. und 3. Behandlung ein Bistum auflösen, ohne die Betroffenen zu Worte kommen zu lassen. Mit den Stimmen der Opposition wurde aber der Vorschlag angenommen, während alle anderen Vorschläge etwa in der vorgeschlagenen Form beschlossen wurden – außer dem Vorschlag, der sich um die zwei neuen Bistümer drehte. J.C. war erbittert. Könnte man darin einige Anzeichen dafür sehen, dass Moltesen und andere Vertreter der Liberalen eine politische Annäherung an die Sozialliberalen suchten? Aber das Landsting wies den Gesetzesvorschlag in der Formulierung von J.C. zur abschließenden Behandlung zum Folketing zurück. Dort hatten einige Vertreter der Liberalen ihre Meinung geändert und waren für die Errichtung der zwei neuen Bistümer; es reichte aber noch nicht für eine Mehrheit. Entscheidend wurde, dass bei der Abstimmung 6 sozialdemokratische Abgeordnete mit dem

Vorsitzenden an der Spitze im Urlaub waren (anlässlich eines Kongresses?); drei weitere Mitglieder waren einfach abwesend. Damit war aber die Mehrheit für die Auflösung des kleinen Bistums Lolland-Falster verschwunden.

Die letzte Abstimmung fand in der ersten Aprilhälfte statt. Am 15. August trat J.C. als Kirchenminister zurück, und Jacob Appel übernahm das Ministerium. Er wurde damit der erste Kirchenminister, der das Gesetz zur Bischofswahl in die Wirklichkeit umsetzen sollte.

Die ersten Bischöfe sollten Anfang des Jahres 1923 gewählt werden, und man befand sich nun in der besonderen Lage, dass innerhalb kurzer Zeit fünf neue Bischöfe gewählt und ernannt werden sollten. Das neue Gesetz enthielt die Bestimmung, dass wenn ein Kandidat eine Zweidrittel-Mehrheit erreichte, der Minister verpflichtet war, diesen zu ernennen. Bei keinem der fünf Wahlgänge erreichte ein Kandidat diese Zweidrittel-Mehrheit. Jacob Appel folgte aber dem Rat des sozial-liberalen Kirchenpolitikers Th. Poulsen und ernannte nach jeder Wahl den Kandidaten, der die meisten Stimmen bekommen hatte. Dadurch wurde eine Tradition begründet, die man seitdem weitergeführt hat.

Übersetzung: Thyra Pontoppidan Feil

Et tillæg om J.C. Christensen og Marie Lassen

Marie Lassens barnebarn Marie Louise Sørensen udgav 2001 en biografi om mormoderen »Fastholdte timer«, hvori hun med nogen ret nævner, at M.L.s navn for sjældent nævnes sammen med J.C.s og med såre tvivlsom ret ud fra »sandsynlighedsbetragtninger« tilføjes, at de to's forhold »ikke kun var platonisk« (s. 11), hvad der slet ikke er belæg for, men dog udfoldes videre i bogen. – Det er utvivlsomt, at M.L. 1908 gjorde umådeligt meget for at støtte J.C. i den vanskeligste stund i hans politiske liv forårsaget af Albertis bedrageri. Men i tiden efter afsløringen af Alberti kom han ofte i Marie Lassens hjem og spiste frokost der, for at undgå grove trusler på gaden. Det fortsatte og han havde der »et Fristed ... thi naar min Hustru ikke er her, vilde jeg ellers være henvist til offentlige Steder, og det er ubehageligt, naar man er en saa omstridt Person som jeg ... der endog spyttes efter og som i Sommer har faaet Mængder af Truselsbreve«. – J.C. drøftede også politik med M.L. og hjalp hende med bladet, J.C. fandt at hun havde ganske god forstand på politik, mere end mange folketingsmænd. 26/11 08 hed det også i dagbøgerne, at hans kone kom til rigsdagen med frokost kl. 12¹/₂, hvor jeg var færdig med partiet. »Det er fornøjeligt at sidde og spise i hendes Selskab«, ellers måtte han sidde alene optaget af politiske overvejelser? At J.C. påskønnede M.L. og hendes ligefremhed og pågaaenhed resten af hendes liv er da utvivlsomt. Hun fortsatte efter hendes mands død i en større lejlighed at samle især jyske politikere og bød på finere middage for Venstres topfolk, bl.a. foruden J.C., Neergaard, en tid Sigurd Berg og Jacob Appel.

1911 var J.C. alvorligt syg og fra Hee kom Karen Christensen og hun og M.L. skiftedes til at våge ved hans sygeleje. Men ellers kan der findes nogen belæg for forfatterens teori. 1911 begyndte J.C. med at omtale kvinder i hans rubrik »Kendte Navne« i J.C.s »Tiden«; det var først Ingeborg Appel f. Schrøder. 23/11 14 omtaltes næste kvinde M.L.: Hun leder sit store blad og hun taler hver morgen »med Avisen om Begivenheder og Politik« og er så optaget deraf, at der ikke bliver megen tid til selskabelighed for det virksomme menneske, glad i sit arbejde. Bladet skal være »godt og sandfærdigt, til Nytte og Gavn for Holdere og Læsere« og hun anstrenger sig for at nå det mål. Det ikke 25 år gamle blad har 13-14.000 holdere, kommet »ikke mindst i de Aar, da M.L. var Udgiverinde og politisk Leder«. Da ægteparret begyndte bladet var det et

slid, der var ikke råd til dyre medarbejdere. Men da Vilh. Lassen døde, satte hun »sin hele Kraft og rige Evner« ind på at fortsætte bladet, der er »forrest i Venstres Rækker for en sund og god Udvikling paa folkelig og kristelig Grund«, må »dets Udgeverinde faa Kraft og Lykke til at fortsætte Arbejdet i mange Aar«. – 2/10 14 havde Aalborg Amtstidende 25-års jubilæum og i en illustreret artikel skriver J.C.: Under stort slid voksede bladet, Vilh. Lassen skrev klart, bestemt og let forstaaeligt. Nu ledes det af M.L. med dygtige medredaktører, som hun dagligt forhandler med, især om det politiske stof. Venstre har god grund til at takke og ønske bladet et langt liv.

Men M.L. attråede en politisk karriere og lod sig 1917 indvælge på en såkaldt borgerlig liste i Kbhvn.s borgerrepræsentation, hun fik ikke betydende poster og tog ikke ordet under budgetforhandlingerne, indtil hun 13/2 1919 fratrådte da hun fraflyttede hovedstaden. Hun havde en overgang tænkt på at flytte til Vejen, nær ved Askov højskole, hvor hun gerne kom. Appels frarådede dette og M.L. kom til sin hjemby. – Ved Venstres bestyrelsesmøde 29/5 1918 enedes dette om at vise fru M.L. »sin Erkendtlighed for hendes Agitation og store politiske Arbejde i de senere Aar«, og dagen efter gav partiet i begge ting tilslutning til »at forære hende et Sølvbæger med Inskriftion«, som J.C., Neergaard og Kl. Berntsen skulle overrække hende. – 22/1 19 drøftede fællesbestyrelsen kandidat til suppleringsvalg i Gudme-kredsen og der nævntes Clausager og M.L. Han fik 8 stemmer, hun 7, men for at nævne begge stemte 13 [J.C. var betænksom]. En tredje fik et fint valg!

Men 1919 fik regeringen Zahle vanskelighed med at få vedtaget, at der skulle optages et helt nødvendigt nyt statslån. Med flertal i Lt. kunne V. og K. stille betingelser, fuldmagten til Ove Rode af 7/8 1914 til i krigstiden at indføre restriktioner skulle ophæves, og mens regeringen vægrede sig holdt Lt.-flertallet fast derved og 1/3 indgav Zahle sin afskedsbegæring. 3/3 forhandlede Christian X med J.C. om regeringsdannelse, og situationen, at fortrænge de radikale fristede J.C. og han overvejede en ministerliste. M.L. kunne ikke tie med at hun skulle være landets første kvindelige minister, dog uden portefølje. Det vakte M.L.s vrede, at indflydelsesrige Venstrefolk var imod og J.C. oplevede, at konservative advarede mod et for jysk ministerium, hvortil J.C. svarede: »Hvis jeg danner Ministerium tager jeg, hvem jeg vil«. Asger Karstensen, partifælle med M.L. i borgerrepræsentationen, fik at høre fra M.L., at han lagde gift for hende, hvad han bestemt afviste. – Men 4/3 sagde kongen til partiformændene og den fungerende Zahle, at hans overvejelser var endt med, at han »ikke udnævner et Ministerium, der ikke er i Overensstemmelse med Ft.s Flertal«. Zahle fortsatte.

Men 1919 var M.L. grundlovstaler i Ringkøbing, hvor J.C. nævnte, at en genforening med Sønderjylland krævede grundlovsændring, hvor V. var imod republik og valgretsalders på 20 år og Lt.s afskaffelse, men for en rigsdag med almindelig valgret og uden hartkorns-privilegier. Marie Lassen holdt en ret afbalanceret tale om samfundsproblemerne, mente at udstykning kunne standse vandringen til byerne, og var for at mændene også kunne stemme på kvinder og for at sønderjyderne fik at mærke, at de var velkomne hos os. – Men hun må ved den lejlighed også have været gæst i Hee, skulle J.C. vove det, om hun var hans elskerinde?

1920 vandt Venstre valget og skulle danne regering. J.C. vægrede sig bestemt imod at blive leder og henviste jo til Neergaard, som ligeså bestemt fordrede, at J.C. skulle deltage i regeringen, det lovede han til sidst. De 2 skulle drøfte ministre, det skete ikke blot i M.L.s hjem, men også mens hun var tilstede. Hun tog ordet og sagde, at J.C. 1919 bestemt havde villet have hende som minister, men det bandt jo ikke Neergaard. Denne sagde, at han slet ikke vilde tage kvindelige ministre. Men rygter om det gik der da. – Marie Lassen havde været opstillet ved folketingsvalg 1918 på Langeland og 1920 i Ålborg, uden held. Men opstilledes samme år til Lt., forinden havde J.C. søgt Neergaards bistand til, at hun som ved 1. valg kun var blevet suppleant, så dog af Lt.s medlemmer valgtes som 1. suppleant, og J.C. mødte op i Lt.-gruppen og talte mere end varmt for det, forgæves! J.C. gik da af som partiets formand, for en formand, der savner autoritet, må gå af, sagde han.

Ved valget i sept. blev M.L. dog indvalgt i Lt. og fik ordførerskaber. Men året efter døde Marie Lassen.

Så godt som alt dette er uomtalt i »Fastholdte timer«.

Nu kommer tvivl ved »mere end et platonisk forhold«, for ved begravelsen sagde Neergaard: »Hun forvandt aldrig det Tab, hun havde lidt, da den Mand, som hun var saa inderlig forbundet med i alt hvad der kan knytte Mennesker sammen, gik bort«. Det samme viser breve, 7/7 1910 til Sigurd Berg, og alle brevene til Ingeborg Appel, fx et i 1915: »Efter Vilhelms Død har kun Besøget hos Dem« og et ophold i udlandet for et par år siden givet »Lindring overfor den stærke Ensomhedsfølelse der altid behersker mig«, selv blandt masser af mennesker. – Så bladet og politikken og dermed J.C. måtte hun kaste sig over, da hun blev alene.

Men hvordan var J.C.? Da han 1874, 18 år gammel, var på Grundtvigs højskole i Lyngby og tog til Kbhvn., skrev han »hver søndag var jeg i Kirke, oftest Vartov« og derefter altid på musæer; 1885 udgav han en lille »Bog« på 30 sider, skrevet for »Menigmand« af »Paabøl« om

Trosbekendelsen; 1887 søgte han lærerstillingen i Stadil og skrev »omtrent« sådan: »Det er ikke sandsynligt, at jeg faar Embedet, da jeg er Beboerne ukendt; men paa den anden Side ved man jo ikke, hvor Gud vil føre en hen. Derfor vil jeg nu gøre, hvad jeg kan, og lade Ham raade for Resten«; 2/11 03 skrev J.C. i dagbøgerne som ret ny minister: »Næsten hver Gang jeg har taget Ordet i Rigsdagen og hver Gang, det endnu sker, har jeg bedet indvendig: Gud bevare mine Tanker, min Tunge og mine Ord! Og jeg tror ogsaa, at det er Gud, der har hørt min Bøn og bevaret mig. Det er underligt med det indre Liv, som man lever for Guds Øjne«. Før sølvbrylluppet 1904, 5/11 holdt i stilhed, men til 21/11 var en større kreds indbudt til Houen og pastor H.G.A. Jørgensen, præst i Stadil da J.C. kom dertil, og siden flyttet, blev bedt om at holde skriftetale og varetage altergangen i kirken, mens J.C. bad pastor Jørgen Vig, Stadils sognepræst 1901-10, om at prædike; sommeren 1909 sagde J.C., efter et Venstre-møde om forsvarssagen på Rigsdagen egl. var sluttet, til kollegerne: »Jeg har den Vane, at jeg hver Morgen læser et Kapitel i Bibelen. – Jeg siger ikke dette for at opfordre Dem til at gøre det samme, men jeg gør det og befinder mig vel derved«; J.C. udgav 2 andagtsbøger i 1918 og 1928. – Endelig begyndte han som minister med kirkelove og sluttede sin ministergerning 1922 på samme vis. – Da J.C. ved valget 1924 ikke genopstillede, holdt Venstre en fest for ham, og J.C. takkede. Det vilde han gøre 3 steder: »Først og fremmest vil jeg takke ham, der styrer alle Dele, dernæst vil jeg takke min Valgkreds ... min sikreste Støtte ... Det tredje Sted, jeg vil takke, er mit Parti ... som Aarene er gaaet, er mange, der har været mine Modstandere, ikke længere mine Modstandere. Neergaard og jeg har f.Eks. staaet i et Samarbejde, der ikke var helt almindeligt. Jeg føler, at jeg skylder Dem alle en dyb Tak« ... – 21/11 29 fejrede J.C. guldbryllup og han mindedes den moder, han havde mistet. »De tre bedste Kvinder, jeg har kendt, er min Moder, min Hustru og min Datter. Alle tre hedder de Karen«. – J.C. var 1921 blevet formand for Hedeselskabets bestyrelse og 1929 bebudede han sin afgang næste år, og han svarede Hauch, der ville overtale ham til at fortsætte: »Jeg takker min Gud for, at jeg har bevaret saa meget Forstand, at jeg har kunnet sige stop her og fastholde mit Afslag i at fortsætte«. – 1½ år efter døde J.C.

Kan det i dag kaldes sandsynligt, at en mand bestemt af den gammeldags kristne indstilling skulle have haft et mere end platonisk forhold til Marie Lassen? Med hele J.C.s vestjyske oprindelse og sit fastholdne hjemsted dér må det vist kaldes for usandsynligt for andre end dem, der uhistorisk slutter ud fra nutidens mere løse forhold om fortidens mennesker.